

ΣΩΤΗΡΙΟΥ Δ. ΜΑΣΤΑΓΚΑ

ΧΡΟΝΙΚΑ ΛΙΤΟΧΩΡΟΥ

ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ
ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΤΟΜΟΣ ΕΚΤΟΣ

ΛΙΤΟΧΩΡΟ 2014

Υπεύθυνος Έκδοσης

ΣΩΤΗΡΙΟΣ Δ. ΜΑΣΤΑΓΚΑΣ

Κωνσταντινουπόλεως 26

602 00 Λιτόχωρο

Τηλ.: 23520-82606

69777-69050

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

1. Πρόλογος.....	5
2. Γαίες, ιδιοκτησίες και τίτλοι. Το αρχαίον κτηματολόγιον Λιτοχώρου. 1864.....	7
3. Φορολογικά κατάστιχα της κοινότητας Λιτοχώρου κατά την Τουρκοκρατία.....	19
4. Οι σφραγίδες νομικών και φυσικών προσώπων του Λιτοχώρου στους τελευταίους χρόνους της Τουρκοκρατίας	32
5. Το Λιτόχωρο επί - - - χάρτου. Μια απεικόνιση του χώρου από τον 16ο μέχρι τον 19ο αιώνα.....	49
6. Το Λιτόχωρο επί - - - χάρτου στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ου αιώνα.....	56
7. Η παρουσία των Λιτοχωριτών στη Θεσσαλονίκη κατά τη δεκαετία του 1830 σύμφωνα με ένα οθωμανικό κατάστιχο απογραφής πληθυσμού	64
8. Οι ανθρωπωνυμικές σπουδές στο Λιτόχωρο. Τα διπλά επώνυμα κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας	77
9. 8 ανέκδοτα έγγραφα με τον αγωνιστή του 1821 Ιάκωβο Περικλή Ολύμπιο. Αναφορές στη μονή Αγίου Διονυσίου εν Ολύμπω.....	86
10. Λιτοχωρίτες ζωγράφοι στη Θεσσαλονίκη κατά τον 19ο αιώνα.....	97
11. Τοπική ιστορία. Η περίπτωση μιας συλλογής δικαιοπρακτικών εγγράφων	106
12. Πορτρέτα μιας άλλης εποχής στο Λιτόχωρο	116

13. Λιτοχωρινά μελετήματα. Οι θαλασσινοί λεγόμενοι
Λιτοχωρίται 125
14. Ο ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897
και το Λιτόχωρο 135
15. Γράμματα από τη Σμύρνη στα 1901 144
16. Το Λιτόχωρο και ο Μακεδονικός Αγώνας.
Βιβλιογραφία και γραπτές μαρτυρίες..... 150
17. Ιστορικές σελίδες. Ο τορπιλισμός της ναυαρχίδας
ΦΕΤΙΧ ΜΠΟΥΛΕΝΤ όπως την αφηγήθηκε
ο ήρωας Νικόλαος Βλαχόπουλος..... 159
18. Ο επίσκοπος Πλαταμώνος Αμβρόσιος Κασσάρας
και το Λιτόχωρο κατά τα έτη 1877-1881 165
19. Οι πρόσφυγες από το Λιτόχωρο στη Θεσσαλονίκη
κατά το 1878. Παρουσίαση μέσα από τις πηγές..... 183
20. Λόγος πανηγυρικός υπό του φιλολόγου καθηγητού
Νικολάου Αθαν. Ντάβανου κατά τον εορτασμό
της επετείου της επανάστασεως του Ολύμπου
το 1878..... 202
21. Ο Στέφανος Βαρδάκας και ο Χρήστος Γουγούσης
γράφουν για την επανάσταση του 1878
στον Όλυμπο..... 214
22. Η επανάσταση του Ολύμπου. 1878(Α') 224
23. Η επανάσταση του Ολύμπου. 1878(Β') 227
24. Η επανάσταση του Ολύμπου. 1878(Γ')..... 230
25. Η Μακεδονική Επανάστασις του 1878
και ο επίσκοπος Κίτρους Νικόλαος 233

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ιστορία είναι αυτό που προέρχεται, καταγράφεται και διασώζεται μέσα αλλά και διαμέσου της διαχρονικής συνείδησης της κοινωνίας. Για τους κατοίκους του Λιτοχώρου το να γνωρίζουν την ιστορία τους σημαίνει ότι γνωρίζουν τον εαυτό τους. Έχοντας γνώση και συνείδηση της προσωπικής και ιδιαίτερής τους ταυτότητας αυτοπροσδιορίζονται, και κατόπιν αυτού μπορούν να έχουν άποψη για τα στοιχεία της κληρονομιάς τους, την παράδοση και την παρουσία τους μέσα στο χρόνο.

Η γνώση της λιτοχωρίτικης ιστορίας της Τουρκοκρατίας έχει ξεχωριστή σημασία και χρησιμότητα, αφού επικεντρώνεται στην ύπαρξη και πορεία της κωμόπολης την κρίσιμη αυτή περίοδο. Συνεπώς, η αξία της τοπικής ιστορίας αποδεικνύεται και κρίνεται μέγιστη όταν η έρευνα φωτίζει όψεις και πτυχές της τοπικής κοινωνίας που αγνοούνταν μέχρι πρόσφατα ή όταν χρησιμεύει ως τροφοδότης της συλλογικής μνήμης των Λιτοχωριτών.

Τα ΧΡΟΝΙΚΑ ΛΙΤΟΧΩΡΟΥ πραγματεύονται ένα ευρύ φάσμα θεμάτων (πολιτισμικών, λαογραφικών, ιστορικών, κοινωνικών, εκκλησιαστικών κ.α.) καλύπτοντας όσο το δυνατόν μεγαλύτερες χρονικές περιόδους. Ο πρώτιστος σκοπός αφορά στην ανάδειξη του τοπικού πολιτισμού και της ιστορίας, σκοπό για τον οποίο εργάζονται επιμελώς και με φροντίδα.

Η ιστορική αποτίμηση των χρόνων της Τουρκοκρατίας είναι για το Λιτόχωρο μια διαρκής ερευνητική πρακτική, μια πρακτική η οποία εξετάζει πολλές παραμέτρους, τεκμήρια και νοοτροπίες με τελικό στόχο αφενός την ανάδειξη

μιας συγκεκριμένης περιόδου και αφετέρου την απόκτηση από τον συνειδητό αναγνώστη μιας εικόνας της πορείας αυτού του τόπου μέσα στο χρόνο. Στον παρόντα έκτο τόμο συνθέεται το ψηφιδωτό «ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟ-ΚΡΑΤΙΑΣ», προσθέτοντας πληροφορίες και γνώσεις και φωτίζοντας άγνωστες πτυχές του Λιτοχώρου.

Ελπίζω, εμμένοντας στους στόχους μου, ότι συντελώ στη μελέτη και διάδοση της τοπικής ιστορίας. Παραμένω, συνεπώς, λάτρης και πιστός ακόλουθός της, έχοντας ακλόνητη τη βεβαιότητα ότι η συνεχής ενασχόληση και η άοκνη έρευνα ανοίγουν τους ορίζοντες για κάθε Λιτοχωρίτη να μελετήσει –και γνωρίσει- την ιστορία του τόπου.

Λιτόχωρο, Φεβρουάριος 2014

Σωτήριος Δ. Μασταγκάς

ΓΑΙΕΣ, ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΕΣ ΚΑΙ ΤΙΤΛΟΙ.

Το αρχαίον κτηματολόγιον Λιτοχώρου. 1864

Η ιστορία της κοινότητας Λιτοχώρου στο χώρο της Πιερίας και της Μακεδονίας κατά τη νεώτερη περίοδο της Τουρκοκρατίας, τον 19^ο και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, τόσο για τις ειδικές ιστορικές συνθήκες της εποχής και τη σημασία του τόπου, όσο και για την εξέλιξη και την κατάληξη του θεσμού του κοινοτισμού με την ουσιαστική και μακρόχρονη πορεία του στο Λιτόχωρο. Κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κατοχής η κωμόπολη ήταν το μεγαλύτερο κεφαλοχώρι της Πιερίας, ένα σημαντικό αυτοδιοικούμενο χωριό με αμιγώς ελληνικό και Ορθόδοξο πληθυσμό.

Ανεξάρτητα από την έλλειψη γραπτών πηγών και επίσημων αρχείων και τις διάφορες απόψεις που έχουν διατυπωθεί στο Λιτόχωρο σχετικά με τις δημοτικές κοινόχρηστες εκτάσεις, το καθεστώς των γαιών (μοναστηριακών και μη) πλήρους ιδιοκτησίας και τους τίτλους ιδιοκτησίας επί ισχύος του οθωμανικού δικαίου, μια μικρή παρέμβαση στο κτηματολόγιο του 1864, που αναφέρεται στις αγροτικές ατομικές ιδιοκτησίες των κατοίκων, είναι γεγονός ότι αναδεικνύει τη λειτουργία στο Λιτόχωρο των κοινοτικών θεσμών.

Η κατά την Τουρκοκρατία εφαρμογή φορολογικού συστήματος εξηρτάτο εν πολλοίς από τη σχέση του καλλιεργητού προς τη γη η οποία, αφού περιήλθε στον

κατακτητή, υπήχθη σε διάφορες κατηγορίες στις οποίες ίσχυε ξεχωριστό καθεστώς από άποψη δικαίου. Η γη υπήρξε το στοιχείο πάνω στο οποίο θεμελιώθηκε η τουρκική δημοσιονομία. Ιδιοκτησία με την έννοια του βυζαντινορωμαϊκού δικαίου δεν υφίστατο. Ο λόγος είναι ότι το οθωμανικό γαιοκτητικό σύστημα βασίζεται στον ισλαμικό νόμο, σύμφωνα με τον οποίο όλο το έδαφος ανήκει στον Αλλάχ και επομένως στον αντιπρόσωπό του επί της γης, τον Σουλτάνο, ο οποίος φροντίζει για τη δίκαιη κατανομή μεταξύ των υπηκόων του. Στο οθωμανικό δίκαιο ολόκληρη η γη ήταν κατ' αρχάς βασιλική (αυτοκρατορική), δηλαδή δημόσια, επί της οποίας όμως μπορούσαν να αποκτηθούν και ιδιωτικά δικαιώματα εξουσίας (το δικαίωμα αυτό στην ελληνική αποδίδεται ως δικαίωμα διηνεκούς εξουσιασεως). Στην ιστορική πορεία του οθωμανικού δικαίου, λόγω των πολιτικών και οικονομικών εξελίξεων, η κυριότητα του δημοσίου μεταβλήθηκε στις περισσότερες περιπτώσεις σε δημοσιονομική υποτέλεια της εξουσίας του ιδιώτη στη γη.

Επομένως, απαραίτητη ήταν η απογραφή των κτημάτων της Αυτοκρατορίας και η σύνταξη κτηματικού μητρώου, που πραγματοποιήθηκε το πρώτον το 1530, συμπληρώθηκε το 1566-1574 και επικυρώθηκε το 1614. Διαμορφώθηκε έτσι, βαθμηδόν, ένα τέλειο για την εποχή του σύστημα κτηματολογίου, που συνέχιζε την ελληνοβυζαντινή παράδοση, με τη διαφορά ότι στο τουρκικό αυτοκρατορικό κτηματολόγιο καταγράφονταν μόνο τα κτήματα και όχι οι επ' αυτών εγκατεστημένοι καλλιεργητές. Η απογραφή των εγκατεστημένων καλλιεργητών γινόταν από τους τιμαριούχους (σπαχήδες),

στους οποίους διενεμόταν η δημόσια γη ως φορολογική περιφέρεια, επί τη βάσει αντιγράφου του αυτοκρατορικού κτηματολογίου. Το εμπράγματο δικαίωμα της καλλιέργειας του κτήματος μπορούσε να μεταβιβασθεί σε περίπτωση θανάτου στους γιούς του καλλιεργητού, ανεξάρτητα από τη θέληση του τιμαριούχου, και εν ζωή δια πράξεως κατόπιν εγκρίσεως του τιμαριούχου και εκδόσεως ειδικού τίτλου, του ταπίου. Το ταπί χορηγείτο επί τη βάσει αντιγράφου του καταστίχου των υποδημοσίων γαιών του αυτοκρατορικού κτηματολογίου, το οποίο ενημερωνόταν για κάθε μεταβολή.

Η διαδικασία προσέγγισης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τη Δύση, η ανάγκη εκσυγχρονισμού του κράτους και εξευρωπαϊσμού της διοίκησης η οποία άρχισε ήδη από του 1827, οδήγησε μεταξύ άλλων και στην εισαγωγή του περίφημου οθωμανικού νόμου «Περί Γαιών» της 7 Ραμαζάν 1274 (έτους Εγίρας) του 1856. Ο νόμος «Περί Γαιών» του 1856 κωδικοποίησε τις περί γαιών διατάξεις και έκανε δειλά λόγο για ιδιοκτησία κυρίως σε μικρά κτήματα. Το νομοθέτημα αυτό θέσπιζε πέντε κατηγορίες γαιών: α) τις δημόσιες, β) τις ιδιόκτητες, γ) τις αφιερωμένες, δ) τις κοινόχρηστες, ε) τις νεκρές. Στην πορεία της ερμηνείας και εφαρμογής του οθωμανικού δικαίου εκδόθηκαν και νέοι συμπληρωματικοί νόμοι το 1858, 1860 και 1874, ενώ αμέσως δημιουργήθηκε η βάση ενός σύγχρονου κτηματολογίου.

Το κτηματολόγιο είναι γενική, ενιαία, συστηματική και διαρκώς ενημερωμένη καταγραφή της κτηματικής περιουσίας. Περιλαμβάνει τη γεωμετρική περιγραφή και το ιδιοκτησιακό καθεστώς κάθε γεωτεμαχίου. Είναι

ο θεσμός εκείνος που, χωρίς αυτόν, είναι αδύνατον να υπάρξει δημοσιότητα, ασφάλεια της ιδιοκτησίας και ακόμη κτηματική πίστη. Είναι το ειδικό δημόσιο βιβλίο, «κατάστιχο», στο οποίο γράφονται το όνομα του ιδιοκτήτη, το είδος του κτήματος (αγρός, οικία) που αυτός κατέχει, η ονομασία του ακινήτου (αν έχει), η θέση, τα όρια, η έκταση ή το μέγεθος «ως έγγιστα» και οι τίτλοι ιδιοκτησίας του. Ένα σύγχρονο κτηματολόγιο πρέπει να ενημερώνεται συνεχώς αποτελώντας ουσιαστικά τράπεζα πληροφοριών γης.

Το Λιτόχωρο, στα τέλη του πρώτου ημίσεος του 19^{ου} αιώνα, ήταν μια κωμόπολη με οικονομική ευρωστία και άριστη δομή κοινοτικής οργάνωσης. Χάρη στον κοινοτισμό στο Λιτόχωρο λειτούργησαν οι παραδοσιακοί συλλογικοί και τοπικοί θεσμοί, διατηρήθηκε σε καλό επίπεδο η αυτάρκεια του βίου των κατοίκων και προωθήθηκαν οι διεργασίες στο πολιτιστικό, κοινωνικό και οικονομικό πεδίο. Το σύγγραμμα «Ο Κώνωψ Ολύμπου και Μακεδονίας» του Ιωάννη Δρακιώτη, που εκδόθηκε το 1870, αναφέρεται αναλυτικά και διεξοδικά στο Λιτόχωρο, αποτελώντας μια σημαντική πηγή συμπερασμάτων. Σήμερα, η μελέτη των δεδομένων και χαρακτηριστικών της κοινωνίας της περιόδου εκείνης, αποδεικνύει τις προωθημένες για τα μέσα του 19^{ου} αιώνα λειτουργίες του κοινοτισμού στην κωμόπολη και από την άποψη αυτή θα μπορούσαμε να τις θεωρήσουμε πρόδρομο των αρχών και αξιών που διέπουν τον Κανονισμό της Ελληνικής Κοινότητας Λιτοχώρου του 1904. Δεν είναι υπερβολή να λεχθεί ότι από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα και εντεύθεν πραγματοποιήθηκε μια αναγέννηση, ανασυγκρότηση και αναμόρφωση της κοι-

νωνικής ζωής, η οποία συνήργησε στη διαμόρφωση αυτάρκους, αυτόνομης και αυτοτελούς κοινοτικής ζωής.

Η δημοσίευση του οθωμανικού νόμου «Περί Γαιών» του 1856 οδήγησε στη δημιουργία του πρώτου κτηματολογίου του Λιτοχώρου. Το κτηματολόγιο αυτό ασχολείτο αποκλειστικά με θέματα εγγραφής της αγροτικής γης και ειδικά της ιδιόκτητης γης που ανήκε στους Λιτοχωρίτες καλλιεργητές. Έτσι, δημιουργήθηκαν τα πρώτα βιβλία και άρχισαν να καταγράφονται σε αυτά όλες οι καθημερινές πράξεις της περιόδου εκείνης (εγγραφή των πωλήσεων, μεταβιβάσεων κλπ). Οι Λιτοχωρίτες εξουσίαζαν κατά πλήρη κυριότητα τις γαίες τους ως γαίες ιδιόκτητες φορολογούμενες, δηλαδή πλήρους ιδιοκτησίας. Οι νέοι νόμοι περί ταπίων που θεσπίστηκαν το 1858 και 1860, σκοπό είχαν την υποχρεωτική και κατά συστηματικό τρόπο εκτίμηση και εγγραφή των ιδιοκτησιών και την έκδοση των σχετικών τίτλων. Κατά την γενικά επικρατούσα άποψη, η έκδοση τίτλου κυριότητας (ταπίου) αποτελούσε μόνον αποδεικτικό και όχι συστατικό τύπο. Τα αγροτικά και γεωργικά κτήματα του Λιτοχώρου, μετά την απαραίτητη χωρομετρία, καταχωρούνταν σε ξεχωριστά μητρώα και τα ενδιαφερόμενα πρόσωπα θα έπρεπε να καταβάλουν δικαιώματα εγγραφής για να πάρουν τίτλο ιδιοκτησίας. Όσοι δεν πλήρωναν δεν έπαιρναν τίτλο και οι ανάλογες εγγραφές τους στα μητρώα παρέμεναν χωρίς ημερομηνία και σταδιακά έπαυαν να θεωρούνται έγκυρες.

Περιορισμένες αναφορές και νύξεις για τα κτήματα του Λιτοχώρου βρίσκουμε στον «Κώνωπα Ολύμπου και Μακεδονίας» του 1870, όπου ο Δρακιώτης δίνει λίγες πληροφορίες με λέξεις και φράσεις, όπως: «κτημα-

τίας», «βλέπει κανείς πολλούς αγρούς, μεγάλην πεδιάδα», «συνάζουν κι από κτήματα άλλα ακινητούντα, που τα ενοικιάζουν εις τον πλειοδοτούντα». Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και τα στοιχεία που υπάρχουν στην εργασία του Κώστα Σπανού, με θέμα «25 ανέκδοτα έγγραφα του Λιτοχωρινού αγωνιστή του 1821 Ιάκωβου Περικλή Ολύμπιου», όπου ο Ολύμπιος με ημερομηνία 17-4-1833 αναφέρει: «*Η προ της κινήσεως του αγώνος οικιακή μου κατάστασις συνίστατο εις τρεις οίκους τριπάτους με όλα των τα έπιπλα και σκεύη, εις τρεις χιλιάδες πεντακόσια πενήντα στρέμματα γης καρπίμου, εις τριακόσια πενήντα στρέμματα αμπελώνων...».*

Το κτηματολόγιο του 1864. Η αναδίφηση αρχείων και εγγράφων, ήτοι η συστηματική και λεπτομερειακή έρευνα, τεκμηριώνει πλήρως τα πορίσματα και διευκολύνει τον μελετητή της ιστορίας. Πρόσφατα, στο σημαντικό και συστηματικό αρχείο της οικογένειας Φιλίππου ανακαλύφθηκε ένας πολύτιμος τόμος- βιβλίο που στο εσώφυλλό του έχει τον τίτλο «*Κτηματολόγιον Λιτοχώρου. Αρχαίον*», ενώ στην εισαγωγική σελίδα αναγράφεται: «*Καταγραφή των αγρών των κειμένων εν Βαρικώ και Παλαιοπόρω με επικτήτους τίτλους, ληφθέντων εκ των υπό ημερομηνίαν 1864 Οκτωβρίου 8 καταστίχων των κ.κ. Νάσιου Παπουτσή και Γεωργίου Τατσιοπούλου, ως και των αμπέλων και κήσεων των κειμένων εις διάφορα μέρη ως κάτωθι, εκτιμηθέντων προς τα 17 γρόσια ταμιακά το στρέμμα*». Πρόκειται για μια άγνωστη μέχρι σήμερα πηγή ανέκδοτου υλικού που έχει πλήρη και ολοκληρωμένα στοιχεία για το πρώτο κτηματολόγιο του Λιτοχώρου. Ο όγκος των

πληροφοριών είναι πολύ μεγάλος, όμως μπορούμε να δώσουμε λίγα ενημερωτικά στοιχεία.

- Η καταγραφή δεν αφορά τις δημοτικές κοινόχρηστες εκτάσεις, ούτε τις μοναστηριακές γαίες της Μονής Αγίου Διονυσίου του εν Ολύμπω, ούτε τις οικίες (σπίτια) της κωμόπολης, αλλά όλα τα χωράφια, τους αγρούς και τα αμπέλια που περιλαμβάνονται και ανήκουν στην περιφέρεια του Λιτοχώρου.

- Η φράση «με επικτήτους τίτλους» σημαίνει ότι στους κατόχους των ακινήτων που καταχωρήθηκαν στο κτηματικό μητρώο, χορηγήθηκε τίτλος ιδιοκτησίας (ταπί), αφού προηγουμένως αυτοί απέδειξαν το δικαίωμα και κατέβαλαν (πλήρωσαν) την εγγραφή.

- Υπάρχουν 321 οικογενειακές μερίδες (εγγραφές), κατά αύξοντα αριθμό από το 1 μέχρι το 321. Σε κάθε μερίδα καταγράφονται από 1 κτήση το κατώτερο, μέχρι 19 κτήσεις το ανώτερο.

- Κάθε μερίδα (εγγραφή) καλύπτει δύο σελίδες αντικριστές, όπου υπάρχουν οι εξής ενδείξεις: χωράφια- στροφάρια 70 βημάτων- στροφάρια- στρέμματα ή ντολούμια- στρέμματα- γενικάί αθροίσεις στρεμμάτων- άμπελοι. Επίσης: θέσεις- όρια με γείτονες (Βορράς- Νότος- Ανατολή- Δύση). Στην αρχή κάθε σελίδας υπάρχει σύνολο μερικό στρεμμάτων «εκ μεταφοράς» και στο τέλος της σελίδας σύνολο στρεμμάτων «προς μεταφοράν». Στο τέλος όλων των εγγραφών αναγράφονται οι γαίες πλήρους ιδιοκτησίας, με τίτλους των Λιτοχωριτών: 6.152, $\frac{3}{4}$ στρέμματα!!! Υπόψη ότι στα αθροίσματα (γενικά και μερικά) δεν καταμετρώνται οι άμπελοι που είναι καταχωρημένοι σε στρέμματα.

- Ως προς τους μεγαλύτερους γαιοκτήμονες, πρώτοι είναι μαζί οι Ιωάννης, Αθανάσιος και Μαριγώ Θεοχάρη ή Παπαγιάννη, με 204 στρέμματα γης, δεύτεροι οι Αναγνώστης, Κωνσταντίνος και Νικόλαος Γιαννούλοπουλος με 199 στρέμματα και τρίτος ο Γιαννούλης Αναγνώστου ή Γεωργουλής με 193 στρέμματα.

- Ακολουθεί αλφαβητικό ευρετήριο, κατά απόλυτο σειρά, με το επώνυμο, κύριο όνομα, πατρώνυμο των ιδιοκτητών και τον αύξοντα αριθμό της μερίδας εκάστου, προκειμένου να είναι ευχερής η ανεύρεση των εγγραφών. Σε αρκετές περιπτώσεις, τόσο στο αλφαβητικό ευρετήριο, όσο και στις μερίδες, υπάρχουν μικρές πρόσθετες σημειώσεις στο κενό των σελίδων.

- Από πρόχειρο έλεγχο του βιβλίου κτηματολογίου στα όρια (γειτόνευση) των κτήσεων, εύκολα εξάγεται το συμπέρασμα ότι υπάρχουν εκατοντάδες άλλοι Λιτοχωρίτες ιδιοκτήτες ακινήτων, των οποίων το επώνυμο δεν περιλαμβάνεται στο αλφαβητικό ευρετήριο και συνεπώς στερούνται μερίδας. Προφανώς δεν αναγνώρισαν δικαίωμα εγγραφής, για να πάρουν τίτλο ιδιοκτησίας.

Το λίαν αξιόλογο περιεχόμενο του κτηματολογίου 1864 δεν καθίσταται δυνατόν να αποδοθεί στο σύντομο αυτό ερευνητικό πόνημα. Ούτε είναι δυνατόν να αποτυπωθεί ακριβώς η εικόνα των μερίδων (εγγραφών). Χαρακτηριστικό δείγμα αποτελεί η κτηματική μερίδα της Μαριγώ Κοροβάγγου, αδελφής του Ευαγγέλου Κοροβάγγου και του Ευαγγέλου Θεοχάρη Μπιτσκάρη, παππού του Ευαγγέλου Μπιτσκάρη.

Κοροβάγγου Μαριγώ
Αύξων αριθμός 249. Χωράφια

1. Θέσις Τέντα, στροφάρια 3,5- στρέμματα 10,5. Όρια Νάσιος- Φαρφάρας- Παπά Δημήτριος- Παπά Ζαχαρίας

2. Θέσις Ποτόκιον, στροφάρια 1, στρέμματα

3. Όρια Ζήσκας-Καπαμάς- Τσιάλης- Παπαζαχαρίας

3. Θέσις Δαμασκησιά, στροφάρια 1, στρέμματα

3. Όρια Κορσάρης (Σισκόπους)- Βαρδακάς (Κουκουλογιάννης)- Θ. Οικονόμου

4. Θέσις Ταμπούρ, στροφάρια 2, στρέμματα

6. Όρια Δρόμος-Ορμάν- Ρούμπος- Παπα Ζαχαρίας

5. Θέσις Λαϊκόβ, στροφάρια 2, στρέμματα

6. Όρια Βακούφ-Καλιακούδας- Δρόμος

6. Θέσις Τσαΐρια, στροφάρια 2, στρέμματα

6. Όρια Σακκελαράδικον- Ορμάν

7. Θέσις Λούναις, στροφάρια 4, στρέμματα

12. Όρια Φούντος-Τριανταφύλλου- Κούκκας- Ζωγράφος

Γενικαί αθροίσεις στρέμματα χωραφιών 46,5

Μπιτσκάρης Θεοχάρη Ευάγγελος

Αύξων αριθμός 113

1. Θέσις Παλαιομάννα, χωράφι, στροφάρια 70 βημάτων 1, στρέμματα ή ντολούμια 3. Όρια Βακούφ-Ζντούγγος- Δρόμος- Χανδάκι

2. Θέσις Πιτσιάβα, άμπελος, στρέμματα ½. Όρια Δρόμος- Κ. Τσίντσιφας- Γιαννουλαίοι- Καραδήμος

3. Θέσις Παναγία, άμπελος, στρέμματα 1 1/2. Όρια Γκαλιάς-Ορμάν- Ξηρολάκι- Ι. Τζιόμπανος

Γενικαί αθροίσεις στρέμματα χωραφιών 3

Ήδη από το έτος 1874, τα πλεονεκτήματα που είχαν εξασφαλίσει οι οθωμανικοί νόμοι περί ταπίων του 1858 και 1860 για την τακτοποίηση των γαιών, οδήγησαν τον νομοθέτη στην έκδοση και νέου νόμου «Περί των τίτλων διά τα κτήματα καθαράς ιδιοκτησίας» της 28 Ρετζέπ 1291 του 1874. Για την καταγραφή των ακινήτων και τον εφοδιασμό των ιδιοκτητών (κυρίων) τους με τίτλους, προβλεπόταν η σύσταση επιτροπών καταγραφής και ελέγχου (γιοκλαμά) και καθοριζόταν ο τρόπος της δια πράξεως εν ζωή μεταβιβάσεως της κυριότητας αυτών, της κληρονομικής διαδοχής και της υποθηκεύσεως. Έτσι, με τους νόμους αυτούς του οθωμανικού κράτους περί κτηματογραφήσεως των κτημάτων πλήρους ιδιοκτησίας, επικράτησε και παγιώθηκε σιγά-σιγά η άποψη ότι οι περί εγγραφής στο κτηματολόγιο διατυπώσεις ήταν απαραίτητες.

Ως προς την πολιτική (διοικητική) διαίρεση του Λιτοχώρου, παρατηρούμε ότι πολύ πριν το 1878 η κωμόπολη υπαγόταν στο Σαντζάκι της Λάρισας, ακολούθως στο Σαντζάκι της Θεσσαλονίκης, για μικρό χρονικό διάστημα στη δεκαετία του 1880 στο Μουτσαριφλίκι των Σερβίων- Κοζάνης και τέλος πριν το 1890 στο Σαντζάκι της Θεσσαλονίκης μέχρι την απελευθέρωση (1912). Η λιτοχωρίτικη ιστορία είναι μεγάλη και ενδιαφέρουσα και σήμερα ο ερευνητής βρίσκει χειρόγραφα έγγραφα σε ικανοποιητικές ποσότητες και σε ποιότητα αξιοθαύμαστη, ώστε να δικαιολογείται η διαπίστωση ότι το Λιτόχωρο μπορεί να τροφοδοτήσει τους ερευνητές, που θα ήθελαν συστηματικά να ασχοληθούν με τον πολιτισμό και την ιστορία του. Σε ιδιωτικά χέρια, δηλαδή οικογένειες, υπάρχει πλήθος λιτοχωρίτικων δικαι-

οπρακτικών εγγράφων, όπως για παράδειγμα αγοραπωλησιών ακινήτων, και τεκμηρίων, τα οποία καλύπτουν και διασώζουν την έρευνα πλήρως από το 1850 περίπου, μέχρι το 1912.

Έτσι, για τους τίτλους των γαιών πλήρους ιδιοκτησίας μπορούμε να καταγράψουμε τα παρακάτω έγγραφα:

1. Πωλητήριο εγγραφον. Είναι συντεταγμένο στην ελληνική γλώσσα, φέρει ημερομηνία, υπογράφεται από τον πωλητή και δύο τουλάχιστον μάρτυρες, υπογράφεται και θεωρείται από τους μουχτάρηδες (σφραγιδοφύλακες), φέρει οθωμανικό χαρτόσημο και τις σφραγίδες των μουχτάρηδων.

2. Τίτλος τουρκικός (ταπί).

3. Μετάφραση τίτλου τουρκικού. Το έγγραφο στην επικεφαλίδα του έχει τους τίτλους: «ΣΟΥΛΤΑΝΙΚΟΝ ΜΟΝΟΓΡΑΜΜΑ- ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΟΝ ΚΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟΝ- ΚΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟΝ ΔΙΟΙΚΗΣΕΩΣ ΣΕΡΒΙΩΝ (ή ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ)». Ακολουθούν οι πληροφορίες του τίτλου: Αύξων αριθμός, Βιβλίον μηνός, Αριθμός μετώπου, Αριθμός φορολογικού, Διοικήσεις, Υποδιοικήσεις, Δήμος, Χωρίον, Συνοικία, Θέσις, Είδος, Κατηγορία, Σύνορα, Έκτασις, Πρώην ιδοκτήτης, Λόγος εκδόσεως τίτλου, Ιδιοκτήτης, Αντίτιμον, Αξία. Στη συνέχεια αναφέρεται η εγγραφή στο κτηματολόγιο, η παραχώρηση του τίτλου και η ημερομηνία. Ο τουρκικός τίτλος υπογράφεται από τον ιεροδίκη, τον υποδιοικητή, τον ταμία και τον υπάλληλο κτηματολογίου της αρμόδιας Διοικήσεως.

Ένας από τους στόχους της παρούσας εργασίας μου είναι να προτρέψω τους ενδιαφερομένους μελετη-

τές σε πιο συστηματική, σχολιασμένη και υπομνηματισμένη καταγραφή και δημοσίευση των λιτοχωρίτικων δικαιопρακτικών εγγράφων της περιόδου της Τουρκοκρατίας. Το κτηματολόγιο του 1864 δεν ήταν προδρομική σύλληψη αλλά φυσική συνέπεια και αποτέλεσμα των αρχών που διέπουν τον κοινοτισμό του Λιτοχώρου τον 19^ο αιώνα, η εφαρμογή του οποίου ήταν ευεργετική τόσο για τους κατοίκους όσο και για τις διεργασίες στην οθωμανική επικράτεια. Από την ακμαία κοινοτική παράδοση του Λιτοχώρου (ανάπτυξη αυτοτελούς κοινοτικής ζωής, διαμόρφωση του θεσμού της τοπικής αυτοδιοίκησης, αλληλέγγυα ευθύνη των μελών κλπ), εξεπήγασαν σπουδαία πολιτιστικά επιτεύγματα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Καραγιαννακίδης Ο., Καθεστώς των γαιών πλήρους ιδιοκτησίας και τίτλοι ιδιοκτησίας στη Θάσο επί ισχύος του οθωμανικού δικαίου.

Κουκουτάσιος Ν., Οι δημοτικές κοινόχρηστες εκτάσεις του Λιτοχώρου, Κίνηση για το Λιτόχωρο και τον πολιτισμό, Αρ. Φύλλου 12, Λιτόχωρο 1998.

Πανταζόπουλος Ν., Κοινοτικός βίος εις την Θετταλομαγνησίαν επί Τουρκοκρατίας, Θεσσαλονίκη 1967.

ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΤΑΣΤΙΧΑ ΤΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ ΛΙΤΟΧΩΡΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ

Σκοπός της μελέτης αυτής είναι να παρουσιάσει μερικά στοιχεία από τα τουρκικά αρχεία που βρίσκονται στο Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας, σχετικά με τη φορολόγηση και τις συνθήκες ζωής των κατοίκων του Λιτοχώρου κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας. Όπως είναι γνωστό, το διοικητικό και φορολογικό σύστημα του οθωμανικού κράτους δεν ήταν ενιαίο σ' όλη την αυτοκρατορία, ούτε και παρέμεινε το ίδιο σ' όλο το διάστημα της Τουρκοκρατίας.

Κατά τον 17^ο αιώνα και μετά φορολογούμενη μονάδα δεν ήταν το άτομο, ούτε η οικογένεια, αλλά το χωριό. Το οθωμανικό σύστημα αναγνώριζε αυτό το χωριό μόνο ως ενιαίο σύνολο, δηλαδή ως φορολογούμενη μονάδα, για τις υποχρεώσεις των υπηκόων του προς αυτό. Οι κάτοικοι του κάθε χωριού ήταν συνυπεύθυνοι και αλληλέγγυοι απέναντι στο κράτος για τις υποχρεώσεις τους προς αυτό και έπρεπε το χωριό να τις εκπληρώσει στο ακέραιο. Για το Οθωμανικό κράτος δεν είχε καμία σημασία αν μερικοί κάτοικοι είχαν τη δυνατότητα να πληρώσουν τον φόρο που αναλογούσε σ' αυτούς και άλλοι δεν είχαν. Οι πλούσιοι έπρεπε να πληρώνουν και το μερίδιο των φτωχών και έτσι οι κάτοικοι, μη μπορώντας να αντιμετωπίσουν τους φόρους, εγκατέλειπαν ένα χωριό και κατέφευγαν σε άλλους τόπους. Το μερίδιό τους βάρυνε τότε τους κατοίκους

που απέμειναν στο χωριό. Μη μπορώντας να πληρώσουν τους βαρείς φόρους, πολλά χωριά μεταβλήθηκαν κατά τον 18^ο - 19^ο αιώνα σε μεγάλα τσιφλίκια: είτε οι κάτοικοι εγκατέλειπαν συνήθως τα χωριά, είτε πουλούσαν τα χωράφια τους όλοι μαζί, είτε το κράτος τα εκχωρούσε σε πλούσιους γαιοκτήμονες.

Ασφαλώς, η αντιμετώπιση των υποδούλων από τους Οθωμανούς ως σύνολα (χωριά ή ολόκληρες περιοχές), βοήθησε να αναπτυχθεί η κοινοτική αυτοδιοίκηση κατά την Τουρκοκρατία.

Στις αρχές του 19^{ου} αιώνα η παρακμή της οθωμανικής αυτοκρατορίας είχε καταστεί ιδιαίτερα φανερή. Εσωτερικά και εξωτερικά γεγονότα ανάγκασαν τους Τούρκους να προχωρήσουν σε εκσυγχρονισμό του κράτους και τον εξευρωπαϊσμό της διοικήσεώς του, προκειμένου να αποτραπεί η συρρίκνωση και ο περιορισμός της αυτοκρατορίας. Το 1839 ο Σουλτάνος Αβδούλ Μετζήτ εξέδωσε το «Χάττι Σερίφ» με το οποίο εγκαινίασε την περίοδο των μεγάλων μεταρρυθμίσεων, γνωστή ως περίοδο του Τανζιμάτ (Μεταρρυθμίσεων). Το 1856 ο ίδιος Σουλτάνος εξέδωσε τον χάρτη «Χάττι Χουμαγιούν», με τον οποίο παρείχετο το δικαίωμα της ισότητας σε όλους γενικά τους οθωμανούς υπηκόους. Το 1860, σε εκτέλεση του «Χάττι Χουμαγιούν», το Οικουμενικό Πατριαρχείο εξέδωσε τους Γενικούς (ή Εθνικούς) Κανονισμούς, που αποτέλεσαν τον ειδικό συνταγματικής υφής χάρτη των δικαιωμάτων των Ορθοδόξων Χριστιανών.

Κατά το β' ήμισυ του 19^{ου} αιώνα, σε εκτέλεση της διά του «Χάττι Σερίφ» (1839) και «Χάττι Χουμαγιούν» (1856) διακηρυχθείσης ισονομίας και ισοπολι-

τείας όλων ανεξαιρέτως των οθωμανών υπηκόων, το εξοντωτικό και δυσβάστακτο φορολογικό σύστημα μεταρρυθμίστηκε. Εισήχθη η φορολογία του επιτηδεύματος στην υποτιθέμενη περιουσία «παντός επί εξάμηνον διαμένοντος εις τινά τόπον χάριν κέρδους». Ο φόρος αυτός εκαλείτο «τεμετού βεργκιού», κυμαινόμενος κατά περιοχές μεταξύ 10- 25% επί του εισοδήματος και εισπραττόμενος επί τη βάσει καταστίχου (τεφτερίου). Τα κατάστιχα καταρτίζονταν σε κάθε χωριό (κοινότητα) από τους μουχτάρηδες και τους αζάδες της δημογεροντίας, οι οποίοι ώφειλαν να διανέμουν δίκαια το εκ των προτέρων σε κάθε χωριό καθωρισμένο ποσό. Για τον σκοπό αυτό αποστέλλονταν κάθε έτος στις κοινότητες ειδικές εγκύκλιοι (διατάξεις). Παράλληλα όμως εξακολούθησαν να εισπράττονται φόροι σε είδος επί της παραγωγής, σε όσες περιπτώσεις αυτοί δεν συμψηφίζονταν προς τον φόρο εισοδήματος. Οπωσδήποτε, η τύχη και η θέση των χωρικών έγινε καλύτερη με τη μεταβολή του φορολογικού συστήματος που επιχείρησε να εφαρμόσει το οθωμανικό κράτος κατά τα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Αρκετοί χωρικοί ενός τσιφλικιού αγόραζαν από κοινού τις γεωργικές εκτάσεις που καλλιεργούσαν και κατόπιν τις διένεμαν μεταξύ τους, καθιστάμενοι και πάλι ελεύθεροι γεωργοί. Η απελευθέρωση της Μακεδονίας το 1912 από την τουρκική κυριαρχία, έθεσε τέρμα στις εξελίξεις αυτές.

Η έρευνα και η αξιολόγηση των πολλών πηγών της ιστορίας του Λιτοχώρου, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, διότι συμβάλλει στη διάγνωση των μορφών κοινωνικής ζωής, όπως με την πάροδο του χρόνου βαθμηδόν διαμορφώθηκαν. Εξ αιτίας ειδικών ιστορικών λό-

γων, το Λιτόχωρο ως ημιορεινό χωριό, στους πρόποδες του Ολύμπου, κοντά στο Θερμαϊκό κόλπο, κατόρθωσε να αποφύγει σε αξιόλογο βαθμό τις επενέργειες της ξενικής κατακτήσεως, υπό ιδιαιτέρως ευνοϊκές συνθήκες, οι οποίες διευκόλυναν την ανάπτυξη του θεσμού της αυτοδιοίκησης υπό οικονομική μορφή. Θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι διαμορφώθηκαν οι μορφές ομαδικής ζωής που με γνήσιο τρόπο εξέφραζαν την νεοελληνική πολιτιστική παράδοση. Μόλις κατά τα μέσα του 18^{ου} αιώνα φαίνεται ότι το Λιτόχωρο άρχισε να αποκτά δημοσιονομικό ενδιαφέρον για τον κατακτητή. Ως Κεφαλοχώρι, «ελευθερικόν χωρίον», οι Τούρκοι, για δημοσιονομικούς λόγους, άρχισαν να παραχωρούν στην Κοινότητα πιο συστηματικά προνόμια έναντι οικονομικών ανταλλαγμάτων. Με τα προνόμια αυτά εξασφαλίσθησαν σημαντικές φορολογικές διευκολύνσεις για τους κατοίκους, οι οποίες κατέστησαν δυνατή την ανάπτυξη αυτοτελούς κοινοτικής ζωής και τη διαμόρφωση του θεσμού της τοπικής αυτοδιοίκησης. Το Κεφαλοχώρι Λιτόχωρο, αυτοδιοικούμενο κατά τον 19^ο αιώνα, συγκροτούσε φορολογική μονάδα, της οποίας τα μέλη ευθύνονταν αλληλεγγύως μεταξύ τους για την καταβολή των προς τον κατακτητήν οφειλομένων φόρων.

Η διαμόρφωση αυτόνομης, αυτόνομης και αυτοτελούς κοινοτικής ζωής συνετέλεσε στην οικονομική και κοινωνική άνθηση του Λιτοχώρου επί της Τουρκοκρατίας και συνέβαλε στην επιλογή του ως κέντρου και αφετηρίας της Επαναστάσεως του Ολύμπου και της Μακεδονίας τον Φεβρουάριο του 1878. Η ναυτιλία, το εμπόριο, η υλοτομία, η γεωργία, η κτηνοτροφία, η υφα-

ντουργία ήκμασαν και τα γράμματα καλλιεργήθηκαν συστηματικά στην κωμόπολη. Από την ακμαία ελληνική κοινότητα εξεπήγασαν σπουδαία επιτεύγματα. Το Λιτόχωρο έγινε η έδρα της Προσωρινής Επαναστατικής Κυβέρνησης του 1878 και οι κάτοικοί του διεκήρυσαν ότι η ιδέα της ελευθερίας δεν είναι μόνον επαναστατική αλλά και βαθύτατα ανθρωπιστική.

Η μορφή του οθωμανικού δημοσιονομικού συστήματος, που αντιλαμβανόταν τις κοινότητες των ραγιάδων ως φορολογικές μονάδες στα πλαίσια των οποίων οι φορολογούμενοι ευθύνονταν αλληλεγγύως, διευκόλυνε την εσωστρεφή ανάπτυξη της κοινότητας του Λιτοχώρου επάνω σε βάσεις δημοκρατικές σαν εστίες συντήρησης του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού. Ο κοινοτισμός ήταν ένα δοκιμασμένο από μακραίωνη συλλογική εμπειρία σύστημα, έγινε η κιβωτός διαφυλάξεως της πολιτιστικής μας κληρονομιάς και διήνυσε κατά την Τουρκοκρατία τη χρυσή του περίοδο. Κατά το α΄ ήμισυ του 19^{ου} αιώνα η κοινότητα προσφέρθηκε να υποβληθεί σε πρόσθετες φορολογικές επιβαρύνσεις και να καταβάλει μεγαλύτερα ποσά, συνεπαγόμενα περιορισμό της δικαιοδοσίας των τουρκικών οργάνων και αποφυγή της ανάμιξης της τουρκικής εξουσίας στα εσωτερικά της κοινότητας. Έτσι διατηρήθηκε και διαπλάστηκε ο θεσμός της τοπικής αυτοδιοίκησης, ο οποίος διαφύλαξε και διέσωσε τα βασικά πολιτιστικά στοιχεία του Λιτοχώρου: τη θρησκεία, τη γλώσσα και το δίκαιο.

Για τον Οθωμανό κατακτητή ήταν δεδομένο ότι η γη παρέμεινε η κύρια πηγή εισοδημάτων και επομένως η σχέση πληθυσμού και παραγωγής ήταν παντοτινή, αδιάσπαστη, ουσιαστική. Από το οικονομικό αποτέλε-

σμα της αγροτικής εκμετάλλευσης, που αποτελούσε τη βάση του οικογενειακού αλλά και του ατομικού εισοδήματος, δημιουργούνταν κατά βάση και τα φορολογικά έσοδα που ήταν υποχρεωμένοι οι κάτοικοι του χωριού να πληρώσουν στην τουρκική διοίκηση. Μπορεί οι οικονομικοί πόροι της κοινότητας του Λιτοχώρου να προέρχονταν κατά κανόνα από την πρωτογενή παραγωγή, ήτοι γεωργία και κτηνοτροφία, δεν πρέπει όμως να μας διαφεύγει μια σημαντική κατηγορία «υπηρεσιών», η ναυτιλία. Τις τελευταίες δεκαετίες της Τουρκοκρατίας οι μισοί άρρενες του Λιτοχώρου ήταν ναυτικοί και η ναυτιλία, ανάλογα με τις ειδικές υπηρεσίες που επικρατούσαν στους κόλπους, τις θάλασσες και τα πελάγη, εκπλήρωνε την αποστολή της. Κατά συνέπεια η οικονομική συνδρομή της προς την κοινότητα υπολογίζεται κάτι παραπάνω από επικουρική. Η λιτοχωρίτικη ναυτιλία διακινούσε τα παραγόμενα αγαθά της Μακεδονίας προς άλλες περιοχές της Μακεδονίας και ουδέποτε έδρασε «πειρατικά», λυμαινόμενη θάλασσες και πελάγη.

Αν θέλουμε να εγκύψουμε ειδικότερον στο επί μέρους σύστημα αυτοδιοικήσεως α' βαθμού, δηλαδή της κοινότητας, αρκεί να μελετήσουμε τον τελευταίο Κανονισμό της Ελληνικής Κοινότητος Λιτοχώρου, έτους 1904. Η κοινότητα διοικείται από τη δημογεροντία, των μελών της εκλεγομένων δια μυστικής ψηφοφορίας από τη γενική συνέλευση των δικαιούχων εκλογέων. Έργο των δημογερόντων ήταν η διοίκηση των κοινών, κυρίως η διαχείριση των οικονομικών της κοινότητας και η εκπροσώπηση στην τουρκική εξουσία. Από την πληθώρα των δικαιοπρακτικών εγγράφων του β' ημίσεος του

19^{ου} που διασώζονται στο Λιτόχωρο, συνταγμένα στην ελληνική και τουρκική γλώσσα, προκύπτει ότι οι κοινοτικοί άρχοντες καλούνται και «βεκίληδες», ενώ υπάρχουν και οι «μουχτάρηδες» (σφραγιδοφύλακες), εκλεγμένοι και αυτοί «ως πράκτορες της εξουσίας δια την είσπραξιν των φόρων και τας λοιπάς πράξεις της διοικήσεως». Η φράση «μας έριξαν τεφτέρι» αναφέρεται στο ειδικό κατάστιχο βάσει του οποίου η Κοινότητα (βεκίληδες, μουχτάρηδες) θα εισέπραττε φόρο από κάθε κάτοικο, σύμφωνα με τη φορολογική του ικανότητα.

Έμμεσες πληροφορίες για φορολογικές υποθέσεις του Λιτοχώρου, μας παρέχονται στο υπ' αριθμόν 743 έγγραφο του Αρχείου Αλή Πασά που τηρείται στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη των Αθηνών. Πρόκειται για οικονομικό απολογισμό προσώπου στην υπηρεσία του Βελή Πασά, επιφορτισμένου με την είσπραξη των προσόδων του Πασά και υπόλοιπων οφειλόμενων σε είδος ή σε χρήμα των ετών 1812-1814. (Η παρουσίαση αυτού του εγγράφου γίνεται σε άλλη μελέτη μας).

Σημαντική ιστορική πηγή στοιχείων για τον θεσμό της τοπικής αυτοδιοίκησης (κοινοτικό σύστημα) και τις φορολογικές υποχρεώσεις, απαντάμε στο μοναδικό σύγγραμμα- ντοκουμέντο «Ο Κώνωψ Ολύμπου και Μακεδονίας» του Ιωάννου Δρακιώτου του 1870. Προκύπτει ότι οι φόροι του δημοσίου, σύμφωνα με το τότε ισχύον διανεμητικό σύστημα, καθωρίζονταν για το Λιτόχωρο από τους Τούρκους εκ των προτέρων, βάσει ειδικού κατάστιχου που ρύθμιζε το συνολικό οφειλόμενο ποσό της κοινότητας. Οι κάτοικοι ευθύνονταν για την καταβολή του φόρου αλληλεγγύως, ενώ το κατανε-

μόμενο ποσό του φόρου εισεπράττετο με την εποπτεία των μουχτάρηδων. Από τον Κώνωπα του 1870 παραθέτουμε αυτολεξεί:

*«Τοιαύτην το Λιτόχωρον κέκτηται πολιτείαν·
αποτελεί υποτελή μίαν δημοκρατίαν.
Κατά τας οθωμανικάς νέας θεσμοθεσίας,
παραχωρούσας στους λαούς τινάς ελευθερίας.
Έχοντας το δικαίωμα να αυτοδιοικούνται,
αφ' ού πρώτον εις τμήματα κ' αι κώμαι διαιρώνται.
Ήτοι μία κωμόπολις με τόσας συνοικίας,
εις ίσας να χωρίζεται και δημοπαρεδρίας.
Αζάζας και μοκτάρην της εκλέγ' εκάστη μόνη,
ο δε μοκτάρης της κρατεί και βούλα και βουλώνει.
Ο νόμος δεν υπόκειται πάντη εις εξαιρέσεις·
όθεν και το Λιτόχωρον έχει τας διαιρέσεις.
Διήρηται εις τέσσαρας και τούτο συνοικίας·
εκάστη δε αποτελεί μέρος της δημοαρχίας.
Εκλέγει τους συμβούλους της, το μέλος του μοκτάρη,
όστις και αναδέχεται εισπράξεως τα βάρη.
Αυτοί και τα βασιλικά δοσίματα συνάζουν·
όλοι δε συνεργόμενοι πριν τα επιμοιράζουν.
Αυτοί τας ιδιωτικάς δικάζουν διενέξεις·
αυτοί και δια τας κοινάς φροντίζουν υποθέσεις.»*

Ερευνώντας τις τουρκικές πηγές, μπορούμε να αντλήσουμε στοιχεία από τα διάφορα φορολογικά κατάστιχα, όλα δημοσιευμένα, καθώς και τα ιεροδικαστικά κατάστιχα του Ιεροδικείου Θεσσαλονίκης, που βρίσκονται στο Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας. Με γενικό θέμα: Φορολογικά Θεσσαλονίκης (Οθωμανικά), βρίσκουμε το Λιτόχωρο στους κάτωθι φορολογικούς καταλόγους:

1. **Φάκελλος 266.** Νοέμβριος 1875. Γιокλαμά Κατερίνης και χωρίων 1 (Λιτόχωρο, Γαλαρηνό). Τα στοιχεία είναι σε 79 δίφυλλες σελίδες.

2. **Φάκελλος 279.** 1873-1878. Χουλασά συνοικίας Κατερίνης (Γύφτων Μουσουλμάνων, Γύφτων Χριστιανών, Μουχαρέμ) και χωρίων (Σκοτίνα, Μαλαθριά, Παντελεήμων, Λιτόχωρο, Λεπτοκαρυά). Οι εγγραφές περιέχονται σε 408 σελίδες.

3. **Φάκελλος 282.** 1873-1878. Χουλασά χωρίων Κατερίνης (Λιτόχωρο). Τα στοιχεία περιέχονται σε 211 σελίδες.

4. **Φάκελλος 283.** 1873-1878. Χουλασά χωρίων Κατερίνης (Λεπτοκαρυά, Σκοτίνα, Παντελεήμων, Λιτόχωρο). Οι εγγραφές περιέχονται σε 535 σελίδες.

Η μελέτη του υλικού που υπάρχει στα φορολογικά κατάστιχα του Ιστορικού Αρχείου Μακεδονίας τεκμηριώνει πλήρως τις παραπάνω σύντομες επισημάνσεις σχετικά με την καταβολή φόρων των κατοίκων του Λιτοχώρου, κατά την Τουρκοκρατία, και διευκολύνει τον μελετητή να ερευνήσει την οργάνωση και τη λειτουργία της κοινότητας. Η διερεύνηση και ο προσδιορισμός των πληροφοριών και δεδομένων που υπάρχουν στα φορολογικά κατάστιχα, αποτελούν ένα εξαιρετικό ενδιαφέρον θέμα για παραπέρα έρευνα. Δυστυχώς, όμως, μέχρι σήμερα δεν έχει γίνει συντονισμένη και επιμελημένη μετάφραση του υλικού από την τουρκική γλώσσα στην ελληνική. Μόνον μεμονωμένα, όποιος Λιτοχωρίτης έχει επίδικη υπόθεση και αναγνωρίζει δικαίωμα, καταθέτει σχετική αίτηση στο Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας, για να του χορηγηθεί σε μετάφραση αντίγραφο της φορολογικής μερίδας για την οποία ενδιαφέρεται.

Παρατίθεται ένα μικρό δείγμα από τα φορολογικά κατάστιχα, αναφερόμενο στην ιδιοκτησία και φορολόγηση του Κωνσταντίνου Γιαννουλόπουλου το 1876. Την αίτηση για τη χορήγηση του αντιγράφου υπέβαλε το 2010 ο δισέγγονός του Χαρίλαος Γιαννουλόπουλος του Γεωργίου.

Μετάφραση από την Τουρκική

Βιβλίο συνοπτικό φορολογικό (Χουλασά), χωρίου Λιτοχώρου Κατερίνης του τουρκικού έτους 1292 (χριστιανικού 1876), υπ' αριθμόν ΦΧ/5. Αριθμός σελίδας 396.

Κατεγράφησαν επ' ονόματι του ιδιοκτήτη και φορολογούμενου Κωνσταντίνου Γιαννουλοπούλου, με αριθμό οικογενειακού μητρώου τετρακόσια τριάντα επτά (437), τα εξής ακίνητα:

(1) Τοποθεσία οδός Κονακίου (Κονάκ Σοκαγί).

Έκταση (δεν σημειώνεται το εμβαδό του ακινήτου).

Αριθμός μετώπου σαράντα οκτώ (48).

Είδος ακινήτου: οικία.

A/A καταγραφής κτήματος 2429.

Βιβλίο βασικό- καθολικό (Εσάς) πρώτο (1).

Αξία ακινήτου 6.000 γρόσια.

Επιβληθείς φόρος 24 γρόσια.

(2) Τοποθεσία μέσα στο ρέμμα (ή στον λάκκο).

Έκταση (Δεν σημειώνεται το εμβαδόν του ακινήτου).

Αριθμός μετώπου δέκα έξι (16).

Είδος ακινήτου κήπος.

A/A καταγραφής κτήματος 2455.

Βιβλίο βασικό- καθολικό (Εσάς) πρώτο (1).

- Αξία ακινήτου 500 γρόσια.
Επιβληθείς φόρος 2 γρόσια.
- (3) Τοποθεσία Παναγιά Δραγασιά.
Έκταση ένα (1) στρέμμα και ένα (1) αυλάκι.
Αριθμός μετώπου πενήντα τρία (53).
Είδος ακινήτου αμπέλι.
Α/Α καταγραφής κτήματος 3054.
Βιβλίο βασικό- καθολικό (Εσάς) πρώτο (1).
Αξία ακινήτου 250 γρόσια.
Επιβληθείς φόρος 1 γρόσι.
- (4) Τοποθεσία Παναγιά Δραγασιά.
Έκταση δύο και μισό (2,5) αυλάκια.
Αριθμός μετώπου εβδομήντα ένα (71).
Είδος ακινήτου αμπέλι.
Α/Α καταγραφής κτήματος 3066.
Βιβλίο βασικό- καθολικό (Εσάς) πρώτο (1).
Αξία ακινήτου 125 γρόσια.
Επιβληθείς φόρος 24 παράδες.
- (5) Τοποθεσία Κούτρα.
Έκταση είκοσι τέσσερα (24) στρέμματα.
Αριθμός μετώπου οκτώ (8).
Είδος ακινήτου αγρός.
Α/Α καταγραφής κτήματος 3958.
Βιβλίο βασικό- καθολικό (Εσάς) πρώτο (1).
Αξία ακινήτου 1100 γρόσια.
Επιβληθείς φόρος 4 γρόσια και 16 παράδες.
- (6) Τοποθεσία Κατράν Ξινάλο (;).
Έκταση πενήντα τέσσερα (54) στρέμματα.
Αριθμός μετώπου τέσσερα (4).
Είδος ακινήτου αγρός.
Α/Α καταγραφής κτήματος 4188.

- Βιβλίο βασικό- καθολικό (Εσάς) πρώτο (1).
Αξία ακινήτου 2425 γρόσια.
Επιβληθείς φόρος 9 γρόσια και 28 παράδες.
- (7) Τοποθεσία Λεκρούτ (ή Λεφρούτ).
Έκταση επτά (7) στρέμματα.
Αριθμός μετώπου ένα (1).
Είδος ακινήτου αγρός.
Α/Α καταγραφής κτήματος 4454.
Βιβλίο βασικό- καθολικό (Εσάς) πρώτο (1).
Αξία ακινήτου 375 γρόσια.
Επιβληθείς φόρος 1 γρόσι και 20 παράδες.
- (8) Τοποθεσία μέσα στο χωριό.
Έκταση (Δεν σημειώνεται το εμβαδόν του ακινήτου).
Αριθμός μετώπου (Δεν σημειώνεται ο αριθμός μετώπου).
Είδος ακινήτου αχυρώνας.
Α/Α καταγραφής κτήματος 2430.
Βιβλίο βασικό- καθολικό (Εσάς) πρώτο (1).
Αξία ακινήτου 500 γρόσια.
Επιβληθείς φόρος 2 γρόσια.
- (9) Τοποθεσία Πλάκα.
Έκταση τέσσερα (4) στρέμματα.
Αριθμός μετώπου (Δεν σημειώνεται).
Είδος ακινήτου αχυρώνας.
Α/Α καταγραφής κτήματος (Δεν σημειώνεται).
Βιβλίο βασικό- καθολικό (Εσάς). (Δεν σημειώνεται).
Αξία ακινήτου 600 γρόσια.
Επιβληθείς φόρος 2 γρόσια και 16 παράδες.
Συνολική αξία ακινήτων: 31.850 γρόσια.

Συνολικός επιβληθείς φόρος: 47 γρόσια και 20 παράδες.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Δημητριάδης Β., Φορολογικές κατηγορίες των χωριών της Θεσσαλονίκης κατά την Τουρκοκρατία, Μακεδονικά 20 (1980), Θεσσαλονίκη 1980.
- Κέντρο Ιστορίας Δήμου Θεσ/νίκης, Συμπόσιο. Η διαχρονική πορεία του κοινοτισμού στην Μακεδονία, Θεσσαλονίκη 1991.
- Πανταζόπουλος Ν., Κοινοτικός βίος εις την Θεσσαλομαγνησίαν επί Τουρκοκρατίας, (ανάτυπον), Θεσσαλονίκη 1967.
- Πανταζόπουλος Ν., Ο ελληνικός κοινοτισμός και η νεοελληνική κοινοτική παράδοση, Επιστημονική Επετηρίδα της ΝΟΕ του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1986.
- Παπαστάθης Χ., Οι κανονισμοί των Ορθοδόξων Ελληνικών Κοινοτήτων του Οθωμανικού κράτους και της διασποράς, τόμος πρώτος, Θεσσαλονίκη 1984.

**ΟΙ ΣΦΡΑΓΙΔΕΣ ΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΦΥΣΙΚΩΝ
ΠΡΟΣΩΠΩΝ ΤΟΥ ΛΙΤΟΧΩΡΟΥ
ΣΤΟΥΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ
ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ**

Μελετώντας παλαιά χειρόγραφα κείμενα και ερευνώντας προσεκτικά εκατοντάδες σφραγισμένα έγγραφα που αναφέρονται στο Λιτόχωρο κατά την τελευταία περίοδο της Τουρκοκρατίας, μένουμε πράγματι έκπληκτοι για τις πολυπρόσωπες και πολύμορφες χαραγμένες παραστάσεις που παρέχουν οι σφραγίδες οι οποίες αποτυπώθηκαν σ' αυτά. Τα έγγραφα φυλάσσονται σήμερα σε βιβλιοθήκες, στα διάφορα ιστορικά αρχεία, σε μητροπόλεις, σε ιδιώτες κλπ.

Σκοπός της σφραγίσεως των επισήμων εγγράφων ήταν αφενός η επιβεβαίωση της αξίας της υπογραφής και αφετέρου η διασφάλιση της εγκυρότητας και μυστικότητας του περιεχομένου των εγγράφων, εάν αυτό ήταν αναγκαίο. Από τη μελέτη των εκατοντάδων εγγράφων που αφορούν το Λιτόχωρο, προκύπτει ότι αυτά είναι κοσμημένα με πολύτυπες και πολύσχημες σφραγίδες, οι οποίες είναι τοποθετημένες στην αρχή ή στο τέλος των κειμένων, σαν απόδειξη της γνησιότητάς τους και σύμβολο επικύρωσης.

Στους χρόνους που εξετάζουμε (19^{ος} αιώνας, αρχές του 20^{ου}), κληρονομήθηκε και στο υπόδουλο Λιτόχωρο η συνήθεια να σφραγίζονται τα έγγραφα, με τη διαφο-

ρά πως ο τρόπος απλουστεύθηκε και το θέμα γενικεύτηκε σ' όλες τις κοινωνικές ομάδες. Στην κωμόπολη οι σφραγίδες χρησιμοποιήθηκαν κυρίως από πρόσωπα που είχαν νομική και συλλογική υπόσταση, σύμφωνα με το δίκαιο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όπως δημογέροντες, μουχτάρηδες, έφοροι σχολείων, εκκλησιαστικά συμβούλια, πρόκριτοι, επίσκοποι, αντιπρόσωποι μονών, συντεχνιών, συλλόγων κ.α. Επίσης, σφραγίδες χρησιμοποίησαν και ιδιώτες, όπως έμποροι, επαγγελματίες, ιατροί, πλοίαρχοι κ.α. Σ' όλες τις περιπτώσεις οι σφραγίδες φανερώνουν τη συνοχή του λιτοχωρίτικου στοιχείου στην τουρκοκρατούμενη παρολύμπια περιοχή και την κοινή αντιμετώπιση των προβλημάτων. Τονίζουν την ιδιαίτερη πολιτιστική δραστηριότητα των υποδούλων κατοίκων του Λιτοχώρου, την οργάνωσή τους σε συντεχνίες, τη συστηματοποίηση της εκπαίδευσης, τη θρησκευτική τους υπόσταση, την εύρυθμη λειτουργία του κοινοτισμού και τέλος την πίστη τους προς συμβολικές παραστάσεις.

Ο ερευνητής μπορεί να ανιχνεύσει πλούσιο υλικό γύρω από την ιστορία, τη λαογραφία, την παράδοση και τις δραστηριότητες των χρόνων εκείνων.

Το θέμα, γενικώς και ειδικώς, ως προς την προέλευση και διαμόρφωση των σφραγίδων είναι μεγάλο και είναι αδύνατο να αναπτυχθεί στην παρούσα εργασία. Υπάρχουν αξιόλογες λεπτομέρειες και σημαντικά στοιχεία, όμως ο πλούτος και ο όγκος των πληροφοριών δεν μπορεί να παρουσιαστεί στη μονογραφία αυτή. Τέτοιες λεπτομέρειες έχουν να κάνουν με τη χρησιμοποίηση των σφραγίδων στους παλαιότερους χρόνους, τις βούλλες, την πολυμορφία και συμβολική εικονο-

γραφία των σφραγίδων, την κατασκευή τους, την ποικιλία σχεδίων και μεγεθών, την απεικόνιση παραστάσεων, τη γλώσσα (ελληνική και παλαιά περσικοαραβική γραφή), τον τύπο (κυκλικές, ωοειδείς, τετράγωνες κλπ), το μέγεθος, τη διάμετρο, την εικονογραφία και την τεχνική. Επίσης, λεπτομέρειες υπάρχουν και για πρόσωπα, όπως είναι οι σφραγιδογλύπτες και οι σφραγιδοφύλακες.

Η ενδελεχής έρευνα και μελέτη των αρχείων και επισήμων εγγράφων του Λιτοχώρου κατά την Τουρκοκρατία, μας επιτρέπει να ταξινομήσουμε τις σφραγίδες στις κάτωθι κατηγορίες:

- Σφραγίδες συντεχνιών, συλλόγων, σωματείων, αδελφοτήτων, επιτροπών.
- Σφραγίδες ναών και της ιεράς μονής Αγίου Διονυσίου του εν Ολύμπω.
- Σφραγίδες εφορείας σχολείων ή εκπαιδευτηρίων.
- Σφραγίδα της δημογεροντίας Ορθοδόξου Κοινότητος Λιτοχώρου.
- Σφραγίδα της Προσωρινής Κυβέρνησης Μακεδονίας!
- Σφραγίδες ιδιωτών.
- Σφραγίδες επισκοπών.

Στον κατάλογο που ακολουθεί παραθέτουμε με χρονολογική σειρά τις σφραγίδες, όπως προκύπτουν από επίσημα και έγκυρα έγγραφα που βρίσκονται στα διάφορα αρχεία. Πρέπει να επεξηγήσουμε ότι η μεταγραφή των επιγραφών των σφραγίδων έγινε με κεφαλαία γράμματα και η ορθογραφία τηρήθηκε απόλυτα.

- **ΛΙΤΟΧΩΡΟ 1810**

Η σφραγίδα είναι κυκλική, τετραμερής και σχηματίζει στο μέσο σταυρό, χωρίς συμβολικές παραστάσεις. Η αποτύπωση του σταυρού δηλώνει τον αμιγώς ορθόδοξο πληθυσμό της κοινότητας στα 1810. Στο έγγραφο πώλησης ακινήτου (1822), όπου υπάρχει η σφραγίδα, διαβάζουμε: «... διο εδώσαμεν το παρόν, εσφράγισον τη σφραγίδι του κοινού, και έχον τούδε κύρος και ισχύν εν παντί κριτηρίω δικαιοσύνης... Όλοι οι χωριανοί του Λιτοχώρου βεβαιούμεν τα άνωθεν». Απόδειξη της λειτουργίας του κοινοτισμού στις αρχές του 19^{ου} αιώνα.

- **ΣΥΝΤ(ΕΧΝΙΑ) ΘΑΛΑΣΣΙΝΟΝ ΛΙΤΟΧΩΡΥ (1852)**

Πάνω στη σφραγίδα το όνομα της συντεχνίας είναι χαραγμένο συγκεκριμένο και ανορθόγραφο. Στο κέντρο της αναγράφεται η ίδια φράση με τουρκοπερσικοαραβικούς χαρακτήρες. Η συντεχνία των ναυτικών στο Λιτόχωρο ήταν η πλουσιότερη και η πολυπληθέστερη. Οι Λιτοχωρίτες σόλο το διάστημα της μακράς δουλείας κατόρθωσαν με τις συντεχνίες όχι μόνον να προασπίσουν τα οικονομικά τους συμφέροντα, αλλά και να αναπτύξουν σπουδαία εθνική, εκπαιδευτική, εκκλησιαστική και κοινωνική δράση. Εκτός από τη σφραγίδα, το όνομα της συντεχνίας των ναυτικών πληροφορούμαστε από εικόνες και λάβαρα, όπως ο μεταλλικός σταυρός (1847) στα σίχνα.

- **ΦΙΛΕΚΠ(ΑΙΔΕΥΤΙΚΗ) ΑΔΕΛΦΟΤΗΣ Η ΠΡΟΟΔΟΣ ΕΝ ΛΙΤΟΧΩΡΩ ΑΩΟΔ (1874)**

Η σφραγίδα είναι στρογγύλη, φέρουσα δύο ομόκεντρους κύκλους. Στο κέντρο απεικονίζεται συμβολική παράσταση το περιστέρι με ανοιγμένα τα φτερά του και

με κλάδο ελιάς στο ρύγχος του, σαν σύμβολο της αγνότητας και προτύπωση της λύτρωσης από τη σκλαβιά (παράσταση από τον κατακλυσμό της Παλαιάς Διαθήκης). Η Φιλεκπαιδευτική Αδελφότητα περιελάμβανε στα μέλη της φιλόνητους κατοίκους της κωμόπολης, απ' όλες τις κοινωνικές τάξεις και επαγγέλματα, με σκοπό την ίδρυση και συντήρηση σχολείων, τη διενέργεια φιλανθρωπικού έργου κλπ. Σε πωλητήριο έγγραφο της κοινότητας Λιτοχώρου με ημερομηνία 6-12-1878, η σφραγίδα της Αδελφότητας συνοδεύεται από τις υπογραφές της «Εφορείας των σχολών και τους Βικίλιδες».

• **Α.Δ. ΛΑΣΠΟΠΟΥΛΟΣ 1875**

Η σφραγίδα είναι κυκλική, όχι όμως και η επιγραφή που αποτυπώνεται στο κέντρο. Αριστερά και δεξιά υπάρχουν κλάδοι ελιάς, στην κορυφή η βυζαντινή κορώνα με τον σταυρό και στο κάτω μέρος δύο κλειδιά χιαστί, σαν σύμβολο της γνώσης. Ο Λιτοχωρίτης λόγιος και λυκειάρχης Αθανάσιος Λασπόπουλος ξεκίνησε την εκπαιδευτική του καριέρα το 1874, ενώ το 1876- 1878 διέτέλεσε δάσκαλος στα σχολεία του Λιτοχώρου. Εκτός από τις σφραγίδες των προσώπων με συλλογική υπόσταση, υπάρχουν και οι σφραγίδες των ιδιωτών που η χρήση τους είχε διαδοθεί παντού. Τις χρησιμοποιούσαν γενικά άνθρωποι με κύρος και αυθεντία. Βασικά οι ιδιωτικές σφραγίδες αναγράφουν σχεδόν πάντοτε τα αρχικά του κατόχου τους και τη χρονολογία της κατασκευής τους.

• **ΠΡΟΣΩΡ(ΙΝΗ) ΚΥΒΕΡΝΗΣΙΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ (1878)**

Το Λιτόχωρο πρωτεύουσα- έδρα και ο Ευάγγελος Κοροβάγγος πρόεδρος της Προσωρινής Κυβέρνησης της Μακεδονίας, κατά την επανάσταση του Ολύμπου.

Στο κέντρο της κυκλικής σφραγίδας, με τους δύο ομόκεντρους κύκλους, κυρίαρχη συμβολική παράσταση είναι μια γυναικεία μορφή με το παραδοσιακό μακεδονίτικο κάλυμμα στην κεφαλή (σκεπί ή μπασμάς). Η σφραγίδα το πρώτον τέθηκε στην επαναστατική προκήρυξη της Προσωρινής Κυβέρνησης της Μακεδονίας προς τις κυβερνήσεις των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων. Την παρατηρούμε στο μέσον του πρώτου εγγράφου της προκήρυξης και στο τέλος του κειμένου, δίπλα στις υπογραφές των επαναστατών. «*Εν Λητοχώρω Ολύμπου τη 19 Φεβρουαρίου 1878*». Η τοποθέτηση της σφραγίδας στο κέντρο της προκήρυξης, εκτός από επισημότητα, είναι και επίδειξη ισχύος.

- **ΕΦΟΡΕΙΑ ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΗΣ) ΚΟΙΝΟΤΗΤΟΣ ΛΙΤΟΧΩΡΟΥ ΑΩΝΘ 1899**

Ως προς τον τύπο και το σχήμα η σφραγίδα είναι ωοειδής, χωρίς συμβολικές παραστάσεις. Στο κέντρο της υπάρχει η ανορθόγραφη χρονολογία. Σκοπός της Εφορείας ήταν η εξασφάλιση οικονομικών πόρων, ώστε να καλύπτονται οι δαπάνες λειτουργίας των σχολείων. Σε ενδεικτικά σπουδών της Αστικής Σχολής Λιτοχώρου του έτους 1909, που έχουν δημοσιευθεί, παρατηρούμε να τίθεται η σφραγίδα της Εφορείας με τις υπογραφές των εφόρων, των διδασκάλων και του διευθυντού της σχολής. Η αποτύπωση της σφραγίδας παρατηρείται και σε έγγραφα- αλληλογραφίες των ετών 1908, 1909 του αρχείου της Μητρόπολης Θεσσαλονίκης.

- **ΔΗΜΟΓΕΡΟΝΤΙΑ ΟΡΘ(ΟΔΟΞΗΣ) ΚΟΙΝ(ΟΤΗΤΟΣ) ΛΙΤΟΧΩΡΟΥ 1899**

Η σφραγίδα φέρει κυκλικά την επιγραφή και στο κέντρο τη χρονολογία με δύο ενωμένους κλάδους δάφ-

νης. Τη σφραγίδα χρησιμοποιούσαν οι δημογέροντες και οι πρόεδροι της ελληνορθόδοξης κοινότητας Λιτοχώρου. Προβλεπόταν από τον οικείο κανονισμό λειτουργίας της κοινότητας. Σε έγγραφο του 1908 παρατηρούμε ότι δίπλα στη σφραγίδα υπάρχουν τα ονοματεπώνυμα της τετραμελούς δημογεροντίας. Επίσης, μελετώντας μια αλληλογραφία με ημερομηνία 23-3-1914, όπου υπάρχει η σφραγίδα και οι υπογραφές της δημογεροντίας εξάγουμε το συμπέρασμα ότι και μετά την απελευθέρωση (1912) ο θεσμός των δημογερόντων ανθίστατο στα νέα αυτοδιοικητικά δεδομένα.

- **ΑΔΕΛΦΟΤΗΣ ΛΙΤΟΧΩΡΙΤΩΝ ΕΝ ΑΜΕΡΙΚΗ Ο ΟΛΥΜΠΟΣ NEW YORK (1905)**
- **ΛΙΤΟΧΩΡΙΑΝ' S BROTHERHOOD OLYMPOS NEW YORK FOUNDED 1905**

Στο ιδρυτικό καταστατικό διαβάζουμε ότι: «Αι αποφάσεις της Αδελφότητας και τα διάφορα έγγραφα, προς ένδειξιν κύρους, σφραγίζονται με την επιγραφήν: Αδελφότης Λιτοχωριτών Ο ΟΛΥΜΠΟΣ εις Ηνωμένας Πολιτείας Αμερικής» και ότι «Ο Γραμματεύς φυλάττει την σφραγίδα της Αδελφότητας». Η κάθε σφραγίδα φέρει δύο ομόκεντρους κύκλους, χωρίς παραστάσεις. Η έννοια της Αδελφότητας είναι η υποστήριξη και αλληλοβοήθεια των μελών και η εκτέλεση έργων φιλανθρωπίας στη γενέτειρα.

- **ΦΙΛΟΜΟΥΣΟΣ ΑΔΕΛΦΟΤΗΣ ΠΡΟΟΔΟΥ ΛΙΤΟΧΩΡΟΥ Ο ΟΛΥΜΠΟΣ 1906**

Τον τύπο και το σχήμα της σφραγίδας τον παρατηρούμε και στο καταστατικό της Αδελφότητας: «Η σφραγίς κέκτηται ωοειδής με έξη γωνίας, γράφουσα εντός...». « Ο σκοπός της Αδελφότητας είναι υπέρ

της προόδου της πατρίδος». Πρόκειται για ταπεινούς, απλοϊκούς και λαϊκούς ανθρώπους, που οργανωμένοι πρωτοστάτησαν σε κάθε αγαθοεργό, φιλοπρόοδο και φιλόμουσο κίνηση του υποδούλου Λιτοχώρου. Βοήθησαν την κωμόπολη και το έθνος σε πολλές κρίσιμες περιστάσεις, υποστήριξαν την εκκλησία, ενίσχυσαν οικονομικά τα σχολεία και ανακούφισαν την κοινωνία στην πολυκύμαντη πορεία της.

- **ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΗΡΙΑ ΚΟΙΝΟΤΗΤΟΣ ΛΙΤΟΧΩΡΟΥ 1907**

Η σφραγίδα είναι στρογγύλη με δύο ομόκεντρους κύκλους. Στο κέντρο απεικονίζεται συμβολική παράσταση η γλαύκα (κουκουβάγια) πάνω σε κλαδί να κρατάει ένα βιβλίο, σαν σύμβολο της θεάς Αθηνάς και της σοφίας. Στο σχετικό άρθρο του Κανονισμού του Αρρεναγωγείου της Κοινότητας Λιτοχώρου, αναγράφεται για τη σφραγίδα: «*Η σχολή έχει σφραγίδα... δι' ης σφραγίζονται οι έλεγχοι, τα ενδεικτικά, τα απολυτήρια και παν άλλο έγγραφον εξερχόμενον της σχολής*». Πράγματι, στα πρακτικά και κάθε άλλο έγγραφο στοιχείο που φυλάσσεται στο αρχείο του 1^{ου} Δημοτικού Σχολείου, από το 1907 και μετά, υπάρχει η αποτύπωση της σφραγίδας.

- **ΣΩΜΑΤΕΙΟΝ Ο ΟΛΥΜΠΟΣ ΛΙΤΟΧΩΡΟΝ 1908**

«*Περί Σφραγίδος. Το Σωματείον έχει την σφραγίδα φέρουσαν κυκλοτελώς μεν τας λέξεις..., εις το μέσον δε ακριβώς σύμπλεγμα συνιστάμενον εξ αγκύρας, σταυρού και καρδιάς*». Ο σκοπός του Σωματείου, όπως προκύπτει από το καταστατικό του, είναι πατριωτικός και φιλανθρωπικός. Κυρίαρχος είναι ο σταυρός,

σύμβολο της λύτρωσης του ανθρώπινου γένους από την αμαρτία και κατ' επέκταση της λύτρωσης του ελληνικού έθνους από τον βάρβαρο και αλλόθρησκο ασιάτη κατακτητή. Η καρδιά είναι σύμβολο αλληλεγγύης, αλληλοβοήθειας και συναδέλφωσης. Η άγκυρα δηλώνει την ύπαρξη του ισχυρού ναυτικού στοιχείου στο Λιτόχωρο και την ιδιότητα- ναυτικών- των ιδρυτικών μελών του Σωματείου. Την αποτύπωση της σφραγίδας την παρατηρούμε μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1930, οπότε διελύθη το Σωματείο.

- **ΦΙΛΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΛΙΤΟΧΩΡΟΥ 1908**
- **ΦΙΛΕΚΠ(ΑΙΔΕΥΤΙ)ΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΛΙΤΟΧΩΡΟΥ 1908**

Στη δεύτερη σφραγίδα, εκτός από την ελληνική επιγραφή, αναγράφεται στον εξωτερικό κύκλο η ίδια φράση με τουρκοπερσικοαραβικούς χαρακτήρες. Επίσης, το όνομα του Συλλόγου είναι συγκεκριμένο. Στο κέντρο παρατηρούμε συμβολική παράσταση δύο Μούσες, σαν σύμβολα της τέχνης, κόρες του Δία και της Μνημοσύνης, γεννημένες στον Όλυμπο. Το καταστατικό είναι λίαν κατατοπιστικό: «Ο Σύλλογος έχει σφραγίδα, φέρουσαν περίξ μεν τας λέξεις..., εν τω μέσω δε τας Μούσας». Η βελτίωση και προαγωγή της εκπαίδευσης, ο πνευματικός πολιτισμός και η πρόοδος ήταν η πρώτη φροντίδα των μελών και μαζί μ' αυτά προετοίμαζαν τον ιερό αγώνα.

- **ΕΦΟΡΕΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΗΡΙΩΝ ΛΙΤΟΧΩΡΟΥ 1910**

Πρόκειται για νέο Κανονισμό και Καταστατικό και μετονομασία της κατά το 1899 αρχικής Εφορείας

των σχολείων του Λιτοχώρου. Στο κέντρο της η σφραγίδα φέρει συμβολική παράσταση τον σταυρό με ακάνθινο στεφάνι και κάτω έναν κλάδο δάφνης. Ο σταυρός είναι το όργανο με το οποίο θα λυτρωθεί το υπόδουλο γένος και συνεπώς απ' αυτόν αντλούν δύναμη και θάρρος οι πιστοί. Πρόεδρος της Εφορείας είναι ο επίσκοπος Κίτρους, τον οποίον επιτροπεύει ο αρχαιότερος ιερέας της κωμόπολης. Σε αλληλογραφίες των ετών 1913 και 1914 που φυλάσσονται στο αρχείο της Μητρόπολης Θεσσαλονίκης, βρίσκουμε την αποτύπωση της σφραγίδας και υπογραφές (ονοματεπώνυμα) των εφόρων. Προκύπτει ότι η Εφορεία συμμετείχε και σε άλλα θέματα, όπως εκκλησιαστικά και κοινωνικά, εκτός από τα εκπαιδευτικά.

- **ΙΕΡΟΣ ΝΑΟΣ ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΛΙΤΟΧΩΡΟΥ 1910**

Κυκλικά αναγράφεται η επιγραφή και η χρονολογία κατασκευής της σφραγίδας, ενώ στο κέντρο κυριαρχεί ολόσωμος πάνω στο άλογό του ο προστάτης άγιος Δημήτριος. Κύριος σκοπός των σφραγίδων των ναών ήταν να σφραγίζονται τα επίσημα έγγραφά τους και οι αλληλογραφίες, όμως στα αρχεία βρίσκουμε και μελετούμε περιπτώσεις όπου η σφραγίδα τους τίθεται μαζί με αυτές της δημογεροντίας, της Εφορείας των σχολείων, των σωματείων κλπ, για μια μεγάλη ποικιλία θεμάτων που απασχολούσαν την κοινωνία του Λιτοχώρου την τελευταία περίοδο της Τουρκοκρατίας.

- **ΝΑΟΣ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΛΙΤΟΧΩΡΟΝ (1910)**

Στο κέντρο εικονογραφείται ημίτομος ο προστάτης άγιος Νικόλαος, ενώ αριστερά και δεξιά της λέξης ΛΙΤΟΧΩΡΟΝ εικονίζεται ο σταυρός. Η χρονολογία

(1910) προκύπτει από το σφραγισμένο έγγραφο. Οι ιεροί ναοί του Λιτοχώρου σφράγιζαν ανέκαθεν τα έγγραφά τους, τις πράξεις, τις αποδείξεις, τα συστατικά γράμματα ή επιβεβαιώναν τη γνησιότητα εγγράφων, όπως την επικύρωση διαθηκών.

- **ΣΦΡΑΓΙΣ ΤΟΥ ΕΝ ΟΛΥΜΠΩ ΣΤΑΥΡΟΠΗΓΙΑΚΟΥ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΥ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΤΡΙΑΔΟΣ ΕΠΙΛΕΓΟΜΕΝΟΥ. ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ 1828**

Η σφραγίδα πρωτότυπη φυλάσσεται στο σκευοφυλάκειο της ιεράς μονής στη Σκάλα (Μετόχι). Αναμφισβήτητα πρόκειται για ιστορικό κειμήλιο. Είναι στρογγύλη, κατασκευασμένη από σίδηρο. Αποτελείται από τρία τεμάχια, είναι δηλαδή τριμερής, που κρατούσαν ισάριθμοι μοναχοί. Το ένα κομμάτι το κρατούσε συνήθως ο ηγούμενους (προϊστάμενος) και τα άλλα δύο κομμάτια τα έδινε η μονή σε μοναχούς που έκρινε κατάλληλους. Σε κάθε σφράγιση εγγράφου ή πρακτικού ενώνονται τα τρία κομμάτια και έτσι επιτυγχάνεται η σφράγιση. Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί η λαβή, που τη χαρακτηρίζει κομψότητα και χάρη ως προς το σχέδιο και το μέγεθός της. Κυρίαρχη συμβολική παράσταση στη σφραγίδα είναι η Αγία Τριάς, στο όνομα της οποίας έχει αφιερωθεί ο κεντρικός ναός της μονής. Εικονίζεται το εικονογραφικό θέμα της φιλοξενίας του Αβραάμ. Την αποτύπωση της σφραγίδας την παρατηρούμε σε αρκετά έγγραφα, που βρίσκονται σε αρχεία. Πρέπει να τονίσουμε ότι στο σκευοφυλάκειο της μονής φυλάσσεται και άλλη μεταλλική σφραγίδα, ωσειδής κατά το μέγεθος, τριπρόσωπη, με παραστάσεις και με το μονόγραμμα στην ελληνική και τουρκοπερσικοαρα-

βική γραφή. Προφανώς χρησιμοποιούνταν για πράξεις εσωτερικής φύσεως ή δευτερευούσης σημασίας.

• **ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΥΔΡΕΥΣΕΩΣ ΚΩΜΟΠΟΛΕΩΣ
ΛΙΤΟΧΩΡΟΥ 1912**

Η σφραγίδα είναι στρογγύλη, φέρουσα δύο ομόκεντρους κύκλους. Στο κέντρο αναγράφεται η ίδια επιγραφή με τους παλαιούς τουρκοπερσικοαραβικούς χαρακτήρες. Στο σημαντικό και χρήσιμο βιβλίο του Επισκόπου Κίτρους Παρθενίου Βαρδάκα «Περιγραφή της επισκοπικής περιφέρειας Κίτρους, Αθήναι 1918», διαβάζουμε ότι: «... μεγαλοπράγμων επιτροπή εκ φιλοτίμων και δραστηρίων μελών της Κοινότητος, των κ.κ. ..., σχηματισθείσα ήρξατο διά διαφόρων συνεισφορών από ετών να εφαρμόζη το σχέδιον της μετακομίσεως αφθόνου ύδατος εις Λιτόχωρον εκ της... απεχούσης πηγής της θέσεως ήτις καλείται Τσιμπίλι χαράδρας Τοπόλιανης».

Λίγα λόγια για τις σφραγίδες των επισκοπών. Μέχρι το 1881 το Λιτόχωρο υπαγόταν εκκλησιαστικά στην επισκοπή Πλαταμώνος, η οποία είχε πρώτη έδρα τα Αμπελάκια, δεύτερη τη Ραψάνη, ενώ το Λιτόχωρο χρησιμοποιούνταν ως δευτερεύουσα έδρα της επισκοπής με δικό του χώρο επισκοπείου. Κατόπιν μέχρι το 1896 η κωμόπολη υπαγόταν στην επισκοπή Πέτρας, η οποία είχε πρώτη έδρα το Λιβάδι και δευτερεύουσες την ιερά μονή Πέτρας και το Λιτόχωρο. Τελικά, υπήχθηκε στην επισκοπή Κίτρους, μέχρι την απελευθέρωση (1912). Οι διάφορες σφραγίδες των επισκοπών παρουσιάζουν πολυμορφία με συμβολικές κυρίως παραστάσεις. Όλες έχουν κυκλικές επιγραφές και χρονολογίες. Ο σταυρός δεν λείπει από καμμία σφραγίδα, επειδή ολόκληρη η

θεία οικονομία περιέχεται στο «Λόγο του Σταυρού». Στα αρχεία και στις συλλογές όπου υπάρχουν χειρόγραφα με πληροφορίες και αναφορές στο Λιτόχωρο, παρατηρούμε τις παρακάτω σφραγίδες επισκοπών.

- **ΙΕΡΑ ΕΠΙΣΚΟΠΗ ΠΛΑΤΑΜΩΝΟΣ (1874)**

Η σφραγίδα είναι αποτυπωμένη στο χειρόγραφο που φυλάσσεται στο αρχείο της Μητρόπολης Θεσσαλονίκης.

- **ΙΕΡΑ ΕΠΙΣΚΟΠΗ ΠΛΑΤΑΜΩΝΟΣ. ΑΜΒΡΟΣΙΟΣ 1877**

Επάνω από τον σταυρό, που είναι στο κέντρο, εικονίζεται το Άγιον Πνεύμα. Ο Αμβρόσιος εξελέγη επίσκοπος Πλαταμώνος το 1877.

- **ΙΕΡΑ ΕΠΙΣΚΟΠΗ ΠΕΤΡΑΣ 1885**

Συμβολική παράσταση είναι ο σταυρός, γύρω του κλάδος δάφνης και στην κορυφή μέσα σε δάφνηνη καρδιά απεικονίζεται ο Αναστημένος Χριστός. Το 1885 εξελέγη επίσκοπος Πέτρας ο Θεόκλητος.

- **ΙΕΡΑ ΕΠΙΣΚΟΠΗ ΚΙΤΡΟΥΣ 1904**

Πάντα με τον σταυρό στο κέντρο, οι σφραγίδες φέρουν μικρές αποκλίσεις ως προς τους κλάδους δάφνης. Το 1904 εξελέγη επίσκοπος Κίτρος ο Παρθένιος Βαρδάκας.

Οι μουχταρικές σφραγίδες. Ο «Κώνωψ Ολύμπου και Μακεδονίας, εν Αθήναις 1870» του δασκάλου Ιωάννου Δρακιώτου, είναι ένα μοναδικό σύγγραμμα, καθόσον αναφέρεται τόσο αναλυτικά και διεξοδικά στο Λιτόχωρο, δίνοντας σημαντικές πληροφορίες που βοηθούν στην καταγραφή της ιστορικής συνέχειας της κωμόπολης. Για τον κοινοτισμό και την αυτοδιοίκηση του Λιτοχώρου, επιλέγουμε από τον Κώνωπα το πιο κάτω

μικρό απόσπασμα:

*Ήτοι μία κωμόπολις με τόσας συνοικίας,
εις ίσας να χωρίζεται και δημοπαρεδρίας.
Αζάζας και μοκτάρην της εκλέγ' εκάστη μόνη,
ο δε μοκτάρης της κρατεί και βούλα και βουλώνει.*

Μερικές φορές αντί της συνηθισμένης λέξης «σφραγίς» αναγράφεται «βούλλα», που σημαίνει το ίδιο πράγμα. Οι βούλλες ήταν σφραγίδες που χρησιμοποιούνταν κατά τους βυζαντινούς χρόνους και συνόδευαν τα επίσημα βυζαντινά έγγραφα. Στους τελευταίους όμως βυζαντινούς χρόνους εισήχθη η χρήση της σφραγίδας. Παρατηρούμε από τον Κώνωπα του Δρακιώτη ότι στο Λιτόχωρο του 1870 συνηθιζόταν η χρήση της λέξης βούλλα, για να χαρακτηρίσει τις σφραγίδες των μουχτάρηδων και της λέξης βουλλώνω, που σημαίνει σφραγίζω. Σύμφωνα με το σύστημα διοίκησης των κοινοτήτων, το Λιτόχωρο ήταν χωρισμένο σε συνοικίες (μαχαλάδες), εκάστη των οποίων είχε τον μουχτάρη (πρόεδρο) της και τους αζάδες (συμβούλους). Οι μουχτάρηδες και οι αζάδες εκλέγονταν κάθε χρόνο, είχαν δηλαδή ετήσια θητεία. Τα κριτήρια επιλογής του μουχτάρη από τους Λιτοχωρινούς ήταν η οικονομική του άνεση, η μόρφωσή του, οι κοινωνικές του σχέσεις και τέλος η βαρύτητα του λόγου του. Ο μουχτάρης ήταν επιφορτωμένος μ' ένα σωρό καθήκοντα και υποχρεώσεις, ο ρόλος του ήταν πολυδιάστατος και πολυσήμαντος. Ήταν ο εκπρόσωπος του Λιτοχώρου έναντι της Τουρκικής Αρχής και έναντι του Επισκόπου.

Ο παλαιός μουχτάρης μετά την εκλογή του νέου παρέδιδε τη σφραγίδα της συνοικίας του στον καινούριο μουχτάρη. Την φορούσαν δακτυλίδι που η μια του

επιφάνεια αποτελούσε τη σφραγίδα, ενώ άλλοι την είχαν κρεμασμένη στο λαιμό τους μέσα σε σακκουλάκι. Τη σφραγίδα, κατά το καθιερωμένο σύστημα, την τοποθετούσαν με προσοχή στο τέλος των κειμένων και έτσι είχαν αποδεικτική ισχύ. Όλες οι επιγραφές των μουχταρικών σφραγίδων ήταν υποχρεωτικά στην τουρκοπερσικοαραβική γραφή. Μερικές, εκτός από τα στοιχεία τους, παρουσίαζαν διάφορα σχέδια, λουλούδια και ευχές.

Βρίθουν μουχταρικών σφραγίδων τα πάσης φύσεως έγγραφα και χειρόγραφα που συντάχθηκαν στο Λιτόχωρο και φυλάσσονται σε διάφορα αρχεία. Ο ερευνητής από τη μελέτη του περιεχομένου των εγγράφων, των σφραγίδων και των υπογραφών των μουχτάρηδων μπορεί να εξαγάγει πλούσιες πληροφορίες. Να αναφέρουμε δύο παραδείγματα από έγγραφα που τηρούνται στο αρχείο της Μητρόπολης Θεσσαλονίκης:

- Με ημερομηνία 18-2-1874 διακρίνουμε τους μουχτάρηδες Αθανάσιο Θ. Παπαγιάννη, Νικόλαο Γιαννουλόπουλο, Γεώργιο Τατσιόπουλο, Ιωάννη Πειστικό και τον Σωτήριο Γ. Ζωγράφο, ο οποίος υπογράφει στο τέλος με δική του σφραγίδα. Στην αρχή του εγγράφου διαβάζουμε: «*Δια του παρόντος ενυπογράφου και ταις σφραγίσιν της Κοινότητος εσφραγισμένου αφιερωτηρίου γράμματος...*»

- Με ημερομηνία 8-10-1908 διακρίνουμε τη δημογεροντία Ιωάννη Δ. Βάρκα, Γεώργιο Φιλίππου, Ιωάννη Α. Μπόντη και Ευάγγελο Δ. Γκούρβα, έκαστον με τη μουχταρική του σφραγίδα.

Επίλογος. Σε ποιον κλάδο των επιστημών ανήκει η εξέταση και η μελέτη των σφραγίδων των αρχαίων και

παλαιότερων χρόνων; Συμπερασματικά μπορούμε να σημειώσουμε ότι πολλές σφραγίδες με τις πολύμορφες και περίτεχνες συμβολικές παραστάσεις, που τις φιλοτέχνησαν λαϊκοί τεχνίτες, αποτελούν αξιόλογα έργα τέχνης. Από τη λεπτομερή εξέταση των σφραγίδων του Λιτοχώρου, κατά τους τελευταίους αιώνες της Τουρκοκρατίας, φανερώνεται η εξελικτική πορεία της κωμόπολης. Αποδεικνύεται η δυναμική του κοινοτισμού και η πολιτιστική-οικονομική ευμάρεια του Λιτοχώρου. Μέσα από τις σφραγίδες ανακαλύπτουμε ονόματα και χρονολογίες, πράξεις και έγγραφα, πρόσωπα με συλλογική υπόσταση, ιδιώτες όλων των κοινωνικών στρωμάτων.

Αποτελεί χρέος μας να διασώσουμε τις μορφές του ελληνικού παραδοσιακού πολιτισμού, που από τη φύση τους είναι λιγότερο ανθεκτικές στην τεχνολογική επέλαση της σύγχρονης εποχής. Το χρέος αυτό γίνεται επιτακτικό όταν αναφέρεται στον πολιτισμό του Λιτοχώρου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ- ΠΗΓΕΣ

Αγγελόπουλος Αθ., Η συμβολή της επισκοπής Πέτρας εις τα εθνικά και εκπαιδευτικά προβλήματα του Ελληνισμού της περιοχής Ολύμπου (1890-1896), περιοδικό ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ, τόμος ΙΔ', Θεσσαλονίκη 1974.

Αδαμόπουλος Αθ., Τα σχολεία του Λιτοχώρου στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, Σειρά Μελέτες και Έρευνες, Λιτόχωρο 1992.

Αρχείο Μητρόπολης Θεσσαλονίκης, Φ.Λ' (Αλληλογραφία Λιτοχώρου), Φ. 127, 147 (Αλληλογραφία επισκοπής Κίτρους).

Κάκαλος Νικ., Το Λιτόχωρο κατά την επανάσταση του 1878 και ο Ευάγγελος Κοροβάγκος, Σειρά Μελέτες και Έρευνες, Λιτόχωρο 1992.

Κωφός Ε., Η επανάστασις της Μακεδονίας κατά το 1878, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη, 1969.

Προβατάκης Θ., Βούλλες και σφραγίδες φυσικών και νομικών προσώπων Μακεδονίας- Θράκης στους τρεις τελευταίους αιώνες, Γ' Συμπόσιο Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού χώρου, Αλεξανδρούπολη 1976, Πρακτικά ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1979.

Τζουμέρκας Π., Ο επίσκοπος Κίτρος Παρθένιος Βαρδάκας, Ο βίος και η δράση του, Ιωάννινα 2008.

ΤΟ ΛΙΤΟΧΩΡΟ ΕΠΙ... ΧΑΡΤΟΥ

Μια απεικόνιση του χώρου
από τον 16ο μέχρι τον 19ο αιώνα

Ο χάρτης είναι μια συμβολική αναπαράσταση του φυσικού και του ανθρωπογενούς περιβάλλοντος που βρίσκεται γύρω μας. Είναι μια απεικόνιση του χώρου, η οποία επιτρέπει να αντλούμε πληροφορίες και να βγάζουμε συμπεράσματα χρήσιμα στην καθημερινή ζωή. Ο χάρτης είναι πολύτιμο εργαλείο για να εντοπίζουμε τόπους στην επιφάνεια της γης, για να ταξιδεύουμε, αλλά και για να παίρνουμε αποφάσεις που σχετίζονται με τον χώρο. Ενδεικτικά, οι χάρτες παρέχουν πληροφορίες για τη γεωγραφική θέση των σημείων του χώρου, για τα φαινόμενα και τις λειτουργίες που συμβαίνουν σ' αυτόν και για τις σχέσεις μεταξύ της θέσης ενός σημείου και των φαινομένων. Χωρίζονται, ανάλογα με το είδος των πληροφοριών που παρέχουν, σε δύο μεγάλες κατηγορίες: Στους τοπογραφικούς ή γενικούς (γενικής χρήσης) και στους ειδικούς ή θεματικούς.

Η μεγάλη διαδρομή των χαρτών και της χαρτογραφίας είναι άρρηκτα δεμένη με την ιστορία και παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον εξαιτίας του πρακτικού ρόλου, της τεκμηρίωσης και της μεταφοράς γνώσης. Από ιστορικής απόψεως ο χάρτης είναι μια πρώτη έκφραση του ανθρώπου για επικοινωνία με τον χώρο και το περιβάλλον. Μετά τους Αιγύπτιους περί το 3.000 π.Χ. περίπου, οι αρχαίοι Έλληνες ήταν οι πρώτοι που έδωσαν επιστη-

μονική διάσταση στη χαρτογραφία, όμως έως τον 6^ο π.Χ. αιώνα η γεωγραφία και η ιστορία βρίσκονταν πάνω στο κοινό άρμα του μύθου. Οι κατακτήσεις του Μεγάλου Αλεξάνδρου προώθησαν τη χαρτογραφία, αλλά η κατάκτηση του μεσογειακού χώρου από τους Ρωμαίους έβαλε τέλος στην άνθησή της. Μετά την «απουσία» της, που κράτησε για περίπου 15 αιώνες, οι Γενουάτες τον 14^ο αιώνα σχεδίασαν και χρησιμοποίησαν τους πορτολάνους, ναυτικούς χάρτες που αποτέλεσαν τους προγόνους των σημερινών χαρτών. Οι εξελίξεις που σημειώθηκαν τον 16^ο και 17^ο αιώνα στις επιστήμες, στην τεχνολογία, στα γράμματα και στις τέχνες και ιδιαίτερα η επιρροή που είχαν τρία σημαντικά γεγονότα της περιόδου, όπως οι μεγάλες γεωγραφικές ανακαλύψεις, η τυπογραφία και η γνωριμία με την Πτολεμαϊκή Γεωγραφία, καθόρισαν τη διαδρομή της χαρτογραφίας. Από τον 19^ο αιώνα η επιστήμη αυτή πήρε μια όλο και περισσότερο τεχνική διάσταση, μορφή και περιεχόμενο.

Η αρχαία μικρή κώμη Πίμπλεια ήταν κτίσμα των Πιέρων, αλλά περίφημη και φημισμένη ως ιερά πόλις χάρη στη σχέση της με τον ορφικό μύθο και ως χώρα της λατρείας των Μουσών. Η διαδομένη παράδοση και οι αρχαιολόγοι τοποθετούν την Πίμπλεια πλάι στον Ε-νιπέα ποταμό, στην περιοχή του Λιτοχώρου, από τα νερά του οποίου κάποτε καταστράφηκε. Όλες οι ενδείξεις οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ο ακριβής χρόνος της ίδρυσης του οικισμού του Λιτοχώρου τοποθετείται μέσα στον 14^ο αιώνα. Το ίδιο το όνομα «Λιτόχωρο» αναφέρεται πρώτη φορά το 1543 σε τουρκικό έγγραφο που δίνει άδεια στον Άγιο Διονύσιο να επισκευάσει τη μονή της Αγίας Τριάδος στον Όλυμπο: «εν τω βακου-

φικώ χωρίω Λιτόχωρον της υποδιοικήσεως (καζά) Λαρίσσης και Τρικκάλων...». Η κωμόπολη Λιτόχωρο βρίσκεται στη θέση της Πίμπλειας, ήτοι παρά την έξοδο του Ενιπέως και επί της δεξιάς όχθης αυτού.

Σε χάρτες της Μακεδονίας και σε πορτολάνους (ναυτικούς χάρτες) τουλάχιστον από τον 16^ο αιώνα, η Lissa (ή Lisa, Lysa και Lissa portus) ταυτίζεται με το Λιτόχωρο, το πιο σημαντικό πλέον κέντρο του μακεδονικού Ολύμπου τα νεότερα χρόνια, κληρονόμου του ρόλου του βυζαντινού Πλαταμώνα και του ρωμαϊκού Δίου. Η λέξη είναι αρχαία ελληνική, η ρίζα είναι ομηρική (λις, λιτή, λιτός) και έχει την έννοια του λείου βράχου, της γυμνής πέτρας ή του γκρεμνού. Λισσός-ή-όν, (λείος, φαλακρός, απότομος, υψηλός, κατά τον Ησύχιο).

Παρατίθενται κατά χρονολογική σειρά οι χάρτες στους οποίους απεικονίζεται το Λιτόχωρο από τον 16^ο έως τον 19^ο αιώνα.

1. G. MERCATOR, Atlas Sive cosmographicae Meditationes, 1590 και J. JANSONIUS, 1638, Macedonia, Epirus et Achaia. Αναφέρεται η «Lisa».

2. R. and J. OTTENS, Atlas sive geographia compendiosa, Άμστερνταμ 1675, Carte de la Grece (Χάρτης της Ελλάδας με αρχαία και νέα ονοματολογία). Απεικονίζεται η «Lissa».

3. NICOLAS VISSCHER, Exactissima Totius Archipelagi nec non Graecia tabula. Greece, Peloponnese, Aegean, Crete. Amsterdam 1680. Στη θέση του Λιτοχώρου υπάρχει η «Lisa».

4. G. and L. VALK, Atlas Nouveau, 1683, Χάρτης της Νέας Ελλάδας και του Αρχιπελάγους. Αποτυπώνεται η «Lisa».

5. GIACOMO CANTELLI DA VIGNOLA, Mercurio Geographico, έκδοση G. G. Rossi, Ρώμη 1689, Χάρτης της Μακεδονίας, Ηπείρου, Λειβαδιάς (Στερεάς Ελλάδας), Αλβανίας και Ιωαννίνων (Θεσσαλίας). Υπάρχει η «*Lysa*».

6. M. V. CORONELLI, Atlante Veneto-Isolario, Βενετία 1690, Parallelo Geographico dell' antico col moderno Arcipelago (Χάρτης του Βορείου Αρχιπελάγους). Απεικονίζεται η «*Lissa*» και το «*Lissa portus*».

7. B. WEIGELIUS, Graecia nova tabula, 1705. Στην περιοχή του Λιτοχώρου υπάρχει η «*Lisa*».

8. P. MORTIER, Atlas minor, Άμστερνταμ 1708, Χάρτης της Μακεδονίας, πατρίδας του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Απεικονίζονται η «*Pimplya*», η «*Lisa*» και το «*Lisa portus*».

9. ABBE BAUDRAND, La Grece tiree des memoires, Paris 1716. Στον χάρτη αυτό υπάρχει η «*Lyssa*».

10. BARBIE DU BOCAGE, Thessaly for the travels of Anacharsis, 1788. Στην περιοχή του Λιτοχώρου υπάρχει η «*Pimpleia*» και ο «*Enipee*» Ενιπέας.

11. FRANZ JOHANN JOSEPH VON REILLY, Das Aegaeische Meer Heute der Archipelagus oder das Insel-Meer, Vienna 1789. Στον ωραίο χάρτη του Αιγαίου Πελάγους αποτυπώνεται η «*Lisa*» στην περιοχή του Λιτοχώρου.

12. ΧΑΡΤΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, του Ρήγα Βελεστινλή, 1796-1797, Βιέννη. Στο σπουδαίο αυτό έργο αποτυπώνεται το «*Λιτόχωρο*» και ο «*Άγιος Διονύσιος*».

13. BOWLES AND CARVER, Bowle's new one-sheet map of Hungary and Turkey in Europe. Balkan, Greece

and Turkey. London 1800. Απεικονίζεται η «*Lyssa*».

14. ΑΝΘΙΜΟΥ ΓΑΖΗ, Πίναξ γεωγραφικός της Ελλάδος με τα παλαιά και νέα ονόματα, Vienna 1810. Στον χάρτη αναφέρεται το τοπωνύμιο «*Λιτόχωρον*».

15. VAN DER MAELEN, Atlas de l' Europe, 1820. Απεικονίζεται το «*Litochorion*».

16. PIERRE LAPIE, Carte Generale Turquie d' Europe, 1822. Απεικονίζονται η «*Litochoria*», το «*R. Litochoria*» και η «*Scala*».

17. CHEVALIER LAPIE, Carte de la partie Septentrionale de la Grece moderne, Paris 1827. Αναφέρονται η «*Litochoria*» και το «*R. Litochoria*».

18. FRANCE VON WEISS, Carte der Europaeischen Turkey, 1829. Στον χάρτη υπάρχει το «*Litochori*» και το μοναστήρι «*M. S. Dyonisios*».

19. A. H. DUFOUR, 1835, Bataille de Pydne (Η μάχη της Πύδνας). Υπάρχει απεικόνιση του «*Enipeus R.*» και δίπλα του, στη θέση του Λιτοχώρου η «*Pimpleia*».

20. A. H. DUFOUR, Grece moderne, Παρίσι 1845. Υπάρχει το «*Litochori*».

21. P. H. GAUTTIER, Plan du Golfe de Salonique, Πορτολάνος Θερμαϊκού κόλπου, 1859. Αποτυπώνεται το «*Litochori*» και ο «*Agios Theodoros*».

22. B. NICOLAIDY, Carte de la Thessalie et de la Macedoine, Paris 1859. Στον χάρτη αυτό το Λιτόχωρο αναγράφεται «*Litochori*» και η Μονή Αγίου Διονυσίου «*M. H. Dyonis*».

23. LEON HEUZEY, Carte du mont Olympe, Paris 1860. Στον χάρτη που υπάρχει στο βιβλίο του «*Le*

mont Olympe et l' Acarnanie» αποτυπώνονται το «*Litochoro*», η «*Scala*», ο «*Hos Dionysios*», ο «*Vythos (Enipeus)*» κλπ.

24. A. H. DUFOUR and C. DYONNET, *Turquie d' Europe, Η Τουρκία στην Ευρώπη, 1863*. Στον χάρτη απεικονίζεται η «*Litochora*».

Ασφαλώς η παραπάνω χαρτογραφική περιήγηση στην ιστορία του Λιτοχώρου δεν είναι πλήρης, καθόσον υπάρχουν δεκάδες άλλοι χάρτες που πρέπει να ερευνηθούν και οι οποίοι μπορούν να δώσουν στοιχεία για τη μορφή, τα χαρακτηριστικά και την ανάπτυξη του Λιτοχώρου και της ευρύτερης περιοχής. Στους χάρτες που άρχισαν να συντάσσονται από τους πλέον αξιόλογους χαρτογράφους από τα τέλη του 15^{ου} αιώνα και αργότερα, ο χώρος σημειώνεται με διάφορα ονόματα (Πίμπλεια, Lisa), ανάλογα με την εθνικότητα του χαρτογράφου και ανάλογα με το αν απεικονίζεται η αρχαία Ελλάδα ή η σύγχρονη εποχή κατά τη σύνταξη του χάρτη.

Ο χάρτης είναι μια «γλώσσα», έχει την «κουλτούρα» του, αποτελώντας και αντικείμενο τέχνης και αισθητικής έκφρασης, κυμαινόμενος μεταξύ της επιστήμης και της τέχνης, κάποτε και της φιλοσοφίας. Με τη βοήθεια των χαρτών παρουσιάζεται το πέρασμα της ιστορίας και των αναμνήσεων από το Λιτόχωρο, φαίνεται ο ρόλος του σε όλη την περιοχή για ένα χρονικό διάστημα πολλών αιώνων, απεικονίζεται και αποδεικνύεται η μεγάλη σπουδαιότητά του. Σήμερα, την εποχή που ο κόσμος φαίνεται τόσο ψυχρά λογικός, οι χάρτες των αιώνων εκείνων, εκτός από την εξωτερική εκ-

φραστική γοητεία τους, είναι σε θέση να δώσουν μεγάλη ποσότητα αξιόπιστων πληροφοριών.

Πηγές για τη συγγραφή της παρούσης εργασίας χρησιμοποίησα τις συλλογές χαρτών της Εθνικής Χαρτοθήκης Θεσσαλονίκης, του Κέντρου Ιστορίας Δήμου Θεσσαλονίκης και του Ιωάννη Μεγαλόπουλου από την Κατερίνη.

ΤΟ ΛΙΤΟΧΩΡΟ ΕΠΙ... ΧΑΡΤΟΥ ΣΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 19ΟΥ ΚΑΙ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20ΟΥ ΑΙΩΝΑ

Χάρη στην εξέλιξη της τεχνολογίας, τα τελευταία χρόνια κυκλοφορούν οι ψηφιακοί (ή αλλιώς ηλεκτρονικοί) χάρτες με δυνατότητες εντοπισμού της γεωγραφικής θέσεως (ή στίγματος) ενός τόπου από δορυφόρους. Η λειτουργία των χαρτών αυτών βασίζεται στο GPS (Global Positioning System = Παγκόσμιο Σύστημα Δορυφορικού Εντοπισμού). Αναντίρρητα όμως μια πλοήγηση στον ωραίο κόσμο των συμβατικών χαρτών της περιόδου της Τουρκοκρατίας, προσθέτει γνώσεις για το Λιτόχωρο και αποκαλύπτει πτυχές της λιτοχωρίτικης ιστοριογνωσίας που οφείλονται στην πλούσια και πολύμορφη τεκμηρίωση. Η αποτύπωση του Λιτοχώρου σε παλιούς χάρτες αντανακλά αυτό που πράγματι ήταν και αντικειμενίζει το αντικειμενικό και πλήρες πρόσωπό του.

Ο χάρτης απεικονίζει την επιφάνεια της γης ή κάποιο τμήμα της. Είναι μια οπτική απεικόνιση της περιοχής και των σχέσεων μεταξύ στοιχείων αυτής. Οι χάρτες είναι πολύ χρήσιμοι στον άνθρωπο γιατί με βάση αυτούς επιτυγχάνεται ο προσανατολισμός, ο εντοπισμός θέσεως σε μια γεωγραφική περιοχή, ο σχεδιασμός μεγάλων τεχνικών και στρατιωτικών έργων κλπ. Η χαρτογράφηση σχετίζεται στενά με την επιστήμη της Γεωγραφίας, αφού οι χάρτες είναι ένα από τα κυριότερα μέσα παρουσίασης και μελέτης των γεωγραφικών

δεδομένων, περιλαμβάνοντας ένα σύνολο προσδιορισμένων μελετών, τεχνικών, ακόμη και καλλιτεχνικών εργασιών.

Το κίνητρο για τη συγγραφή της παρούσης εργασίας έδωσε η έκθεση χαρτών με τίτλο «Η ελληνική χαρτογραφική πορεία προς τη Μακεδονία, 1871-1912», που πραγματοποιήθηκε από τις 14 Οκτωβρίου έως τις 9 Νοεμβρίου 2011 στη Θεσσαλονίκη και συνδιοργανώθηκε από το Εθνικό Κέντρο Χαρτών και Χαρτογραφικής Κληρονομιάς (Εθνική Χαρτοθήκη) με τη Φιλόπτωχο Αδελφότητα Ανδρών Θεσσαλονίκης (Φ.Α.Α.Θ.). Οι χάρτες που παρουσιάστηκαν ανήκουν σε συλλογές του Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, του Μορφωτικού Ιδρύματος Εθνικής Τράπεζας, της Εθνικής Χαρτοθήκης, του Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα, της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών, σε συλλογές ιδιωτών και από ελεύθερα διαθέσιμες πηγές στο διαδίκτυο. Η έκθεση συμπληρώθηκε βιβλιογραφικά από τους διοργανωτές με ένα καλαίσθητο λεύκωμα, όπου, εκτός από χαρακτηριστικούς χάρτες, αναγράφεται με επιστημονικό τρόπο το κεφάλαιο της ιστορίας της χαρτογραφίας που αφορά τη Μακεδονία, εκείνης του δεύτερου μισού του 19^{ου} αιώνα και των αρχών του 20^{ου}.

Ο κύριος ρόλος, η δυναμική και η εμβέλεια της χαρτογραφικής πορείας συνοψίζονται ως εξής: Οι ιδέες και η έννοια της εθνικής ολοκλήρωσης (δηλ. η Μεγάλη Ιδέα) συγκεκριμενοποιήθηκαν στο νεοελληνικό κράτος με πιο μεθοδικό και συστηματικό τρόπο και εκφράστηκαν στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, καλλιεργήθηκαν και ολοκληρώθηκαν ως κυρίαρχες στην ελληνική κοινωνία και εκτός από τα προφανή εθνικά ιδεολογικά συμφρα-

ζόμενα, περιείχαν και σαφείς γεωγραφικές αναφορές. Οι γεωγραφικές αυτές αναφορές θεωρούσαν επιβεβλημένη την επέκταση της Ελλάδος, αποκτώντας την καθοριστική εποπτική τους μορφή στις χαρτογραφικές απεικονίσεις, δηλαδή τους χάρτες!

Η αποτύπωση του Λιτοχώρου σε χάρτες των τελευταίων χρόνων της Τουρκοκρατίας τεκμηριώνει τη γεωγραφική του θέση, την πληθυσμιακή εξέλιξη, την οικονομική ευμάρεια και κυρίως το ιστορικό παρελθόν του. Οι χάρτες:

1. H. Kiepert, Carte de l' Epire et de la Thessalie, D. Reimer, Berlin, 1871 (διορθωμένη έκδοση 1880). Ο Heinrich Kiepert καταλαμβάνει περίοπτη θέση για τα ελληνικά χαρτογραφικά πράγματα. Το 1871 εξέδωσε τον σημαντικό δίφυλλο Χάρτη της Θεσσαλίας και Ηπείρου, ο οποίος αναθεωρήθηκε και επανεκδόθηκε το 1880, με αναφορές στις ελληνοτουρκικές συνοριακές προτάσεις του Συνεδρίου του Βερολίνου (1878). Το Λιτόχωρο υπάρχει ως «*Litochori*» ενώ υπάρχει και ο «*H. Theodoros (Scala de Litochori)*».

2. H. Kiepert, Carte de l' Epire et de la Thessalie, D. Reimer, Berlin, 1897. Ο χάρτης επανεκδόθηκε το 1897, έτος του ατυχούς πολέμου, με τη χάραξη της νέας συνοριακής γραμμής που επέβαλε η συνθήκη της Κωνσταντινούπολης. Το Λιτόχωρο υπάρχει ως «*Litochori*» ενώ υπάρχει και ο «*H. Theodoros (Scala de Litochori)*».

3. H. Keipert, Ethnographische Ubersicht des Europäischen Orients, Reimer, Berlin, 1876. Ο Heinrich Kiepert, ως διευθυντής του τοπογραφικού τμήματος της πρωσικής στατιστικής υπηρεσίας, ταξίδευσε στη Μικρά

Ασία, την Ελλάδα και σε άλλες περιοχές της νοτιοανατολικής Ευρώπης. Αποτέλεσμα των ταξιδιών αυτών είναι ο εθνογραφικός χάρτης της Ευρωπαϊκής Ανατολής του 1876. Το Λιτόχωρο αναφέρεται ως «*Litochori*».

4. «Θεσσαλία», Γενικόν Επιτελείον 1878, 1:420.000. Με τίτλο Γενικόν Επιτελείον 1878, εκδόθηκε η απόρρητη ελληνική επιτελική σειρά φύλλων χάρτη, με την απεικόνιση των βόρειων περιοχών, εκτός της τότε ελληνικής επικράτειας. Το Λιτόχωρο αποτυπώνεται ως «*Λιτόχωρον*».

5. Χάρτης του Βασιλείου της Ελλάδος, 1:300.000, Καισαροβασιλικό Στρατιωτικό Γεωγραφικό Ινστιτούτο, Βιέννη, 1884. Ο 11-φυλλος χάρτης του Βασιλείου της Ελλάδος τυπώθηκε στο σύγχρονο και ιδιαίτερα προηγμένο την εποχή εκείνη Ινστιτούτο της Βιέννης. Στο ελληνικό φύλλο χάρτη (Θεσσαλονίκη – Λάρισα) της σειράς 1:300.000, 1884, το Λιτόχωρο αποτυπώνεται ως «*Λιτοχώριον*», ενώ υπάρχουν ακόμη η «*Σκάλα*» και ο «*Άγιος Θεόδωρος*». Στο αυστριακό φύλλο χάρτη (Θεσσαλονίκη – Λάρισα) της σειράς 1:300.000, 1879, το Λιτόχωρο αποτυπώνεται ως «*Litochori*» και υπάρχουν ακόμη η «*Scala*» και ο «*H. Theodoros*». Στο αντίστοιχο οθωμανικό φύλλο χάρτη υπάρχει πλήρης αποτύπωση του Λιτοχώρου.

6. Πίναξ (σσ. χάρτης) της Μεσημβρινής Ηπείρου και της Θεσσαλίας, εκπονηθείς υπό Μιχαήλ Θ. Χρυσόχου, εν Αθήναις, 1884. Ο χάρτης είναι πολύ λεπτομερειακός και έχει χρήσιμες πληροφορίες για την περιοχή. Υπάρχει λοιπόν το «*Λιτόχωρον*», η «*Πίμπλεια*», ο «*Στόλος*» και τα ποτάμια «*Μαυρονέρι*, *Χελοπόταμον* και *Ενιπεύς*».

7. Χάρτης διοικητικός του εδάφους, των βιλαετίων Θεσσαλονίκης, Μοναστηρίου, Κοσσυφοπεδίου, αρχές 20^{ου} αιώνα. Το Λιτόχωρο αναφέρεται ως «*Λιτόχωρον*».

8. Οθωμανικός χάρτης του Θερμαϊκού Κόλπου, περίπου 1900.

9. Οθωμανικός χάρτης του βιλαετίου Θεσσαλονίκης. Και στις δύο περιπτώσεις αποτυπώνεται το Λιτόχωρο.

10. Γενικός Χάρτης (Generalkarte), σε κλίμακα 1:200.000, της τρίτης αυστριακής χαρτογράφησης, Βιέννη, 1889. Στη Βιέννη εκδόθηκε η μνημειώδης σειρά των 282 φύλλων του επιτελικού αυστριακού Γενικού Χάρτη, που κάλυπτε έναν ευρύτατο γεωγραφικό χώρο της κεντρικής και νοτιοανατολικής Ευρώπης. Η σημερινή ελληνική επικράτεια καλύπτεται από δεκαεννιά φύλλα της σειράς. Υπάρχει πλήρης αποτύπωση του Λιτοχώρου.

11. Encyclopaedia Britannica, 1876. Στον τόμο με τους χάρτες της διάσημης 36τομης Εγκυκλοπαίδειας και στο συμπλήρωμα του 1903, το Λιτόχωρο αποτυπώνεται ως «*Litochori*».

12. Υδρογραφική Υπηρεσία Ναυτικού, Golfes de Salonique et de Cassadre, Παρίσι 1893. Στο χάρτη του κόλπου της Θεσσαλονίκης υπάρχει το «*Litochori*» και ο «*Agios Theodoros*».

13. Χάρτης Ιλλυρίας και Ηπείρου προς διάδοσιν των ελληνικών γραμμάτων, υπό Θ. Χρυσόχου, Αθήνα, 1897. Στις αναλυτικές πληροφορίες του υπάρχουν το «*Λιτόχωρον*», η «*Σκάλα Στόλος*» και ο «*Άγιος Θεόδωρος (Σκάλα Λιτοχώρου)*».

14. Carte des Ecoles chretiennes de la Macedoine, πριν το 1902. Η περιοχή της Πιερίας αναφέρεται ως «*KAZA KATERINA*» και το Λιτόχωρο ως «*Litochoron*».

15. Λάρισα. Ελασσών. Κατερίνη, υπό Μ. Χρυσόχου, Αθήνα, 1902. Ο καλαίσθητος αυτός χάρτης που φέρει τον τίτλο Κόλπος Θερμαϊκός ή Θεσσαλονίκης, εκδόθηκε για σχολική χρήση και φέρει τις αποτυπώσεις «Λιτόχωρον», «Άγιος Θεόδωρος» και «Πίμπλεια».

16. Ι. Δ. Νεράντζης, «Νοτιοανατολική Ευρώπη», Γεωγραφικός Άτλας προς χρήση των εν τοις ελληνικοίς σχολείοις, Λειψία 1909. Το Λιτόχωρο αναφέρεται ως «Λιτοχώρι».

17. 40° 40' Λάρισα, 1:200.000, Κ. Κοντογόνης, Αθήνα 1910. Λίγο πριν από τους βαλκανικούς πολέμους έγιναν ελληνικές ανατυπώσεις φύλλων της Generalkarte περιοχών ελληνικού ενδιαφέροντος, από ιδιωτικούς εκδοτικούς οίκους των Αθηνών, όπως του Γ. και Κ. Κοντογόνη. Στο φύλλο του χάρτη της Λάρισας αποτυπώνεται το Λιτόχωρο και η περιοχή «Λιτόχωρον», «Σκάλα Λιτοχώρου», «Άγιοι Θεόδωροι (Σκάλα Λιτοχώρου)», «Καλύβια Σαρακατσαναίων», «Τοπόλια».

18. Carte des Balkans (Theatre de la Guerre), στο Le Petit Journal, πριν το 1912. Στον όμορφο αυτόν χάρτη υπάρχει το «Litochoron».

19. Χάρτης του Βαλκανικού Πολέμου, 1:3.500.000, Β. Παπαχρυσάνθου, Αθήνα. Αποτυπώνεται το «Λιτοχώρι».

20. Ethnographische Karte der Balkanhalbinsel, J. Cvijic, 1913. Ο εθνογραφικός χάρτης των Βαλκανίων συντάχθηκε βάσει των παρατηρήσεων του Σέρβου Γεωλόγου J. Cvijic, των ετών 1904 και 1905. Υπάρχει το «Litochoron» και ο «Agios Theodoros (Scala Litochori)».

21. H. Kiepert, Generalkarte des Sudost-Europaischen Halbinsel, 1:1.500.000, Berlin, 1914. Στον υπερ-

μεγέθη χάρτη που καλύπτει το μεγαλύτερο μέρος της νοτιοανατολικής Ευρώπης, το Λιτόχωρο υπάρχει ως «*Litochoron*».

22. M. Kurz, χάρτης του Ολύμπου, Βιέννη, 1916. Στον χάρτη του Kurz αποτυπώνεται το «*Litochoron*», «*Scala Litochoron*» και η «*Topolia*».

Σε μια κοινωνία βασισμένη στη γνώση, την πληροφορία και την επικοινωνία, η αποτύπωση και απεικόνιση του Λιτοχώρου σε χάρτες αναδεικνύει την ιστορική και πολιτιστική του διάσταση, συμβάλλοντας έτσι στην προβολή και διάδοση της εκπαιδευτικής και κοινωνικής του προσφοράς. Η παραπάνω αναφορά και έρευνα ασφαλώς και δεν είναι εξαντλητική και πλήρως ολοκληρωμένη όσον αφορά την αποτύπωση του Λιτοχώρου σε χάρτες των τελευταίων δεκαετιών της Τουρκοκρατίας (τέλη του 19^{ου}, αρχές του 20^{ου} αιώνα). Υπάρχουν και άλλοι χάρτες που, για αντικειμενικούς λόγους, δεν ερευνήθηκαν. Όμως, προσεγγίζοντας το κοινό σχετικά παρελθόν της κωμόπολης, είμαστε σε θέση να κατανοήσουμε τη συμπεριφορά και τον ρόλο που φαίνεται ότι κατείχε στην ευρύτερη περιοχή της Πιερίας και της Μακεδονίας. Ρόλο σημαντικό.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Φύλλα χάρτη Βόρειας Ελλάδας. Η πρώτη απεικόνιση, τέλη 19^{ου}-αρχές 20^{ου} αι., επιμ. Ε. Λιβιεράτος, Θεσσαλονίκη 2003, Εθνική Χαρτοθήκη.

2. Χαρτογραφώντας τη Μακεδονία, επιμ. Ι. Μιχαηλίδης, Ε. Λιβιεράτος, Θεσσαλονίκη 2004, Εθνική Χαρτοθήκη.

3. 1871-1912. Η ελληνική χαρτογραφική πορεία προς τη Μακεδονία, Θεσσαλονίκη 2011, Φιλόπτωχος Αδελφότης Ανδρών Θεσσαλονίκης και Εθνική Χαρτοθήκη.

Η ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΤΩΝ ΛΙΤΟΧΩΡΙΤΩΝ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ 1830 ΣΥΜΦΩΝΑ ΜΕ ΕΝΑ ΟΘΩΜΑΝΙΚΟ ΚΑΤΑΣΤΙΧΟ ΑΠΟΓΡΑΦΗΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ

Η παροικία των Λιτοχωριτών στη Θεσσαλονίκη. Μια παρουσία που μετρά πολλά χρόνια ζωής, καθόσον είναι σίγουρη από τους πρώτους βυζαντινούς καιρούς, και συνεπώς πρόκειται για τη σπουδαιότερη και αρχαιότερη από τις άλλες παροικίες της Θεσσαλονίκης. Οι Λιτοχωρίτες της πόλης υπήρξαν και είναι ένα στοιχείο δυναμικό και υγιές, που ευσυνείδητα και με αποφασιστικότητα λειτούργησαν σαν ένα αναπόσπαστο κομμάτι της κοινωνίας προσπαθώντας να διατηρήσουν τις παρακαταθήκες της καταγωγής τους.

Για την εγκατάσταση των κατοίκων του Λιτοχώρου στη Θεσσαλονίκη κατά την Τουρκοκρατία, δεν αρκεί να θεωρήσουμε ως απλή αιτία «το πλέγμα των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών». Οι συνθήκες και οι λόγοι που οδήγησαν στην εγκατάσταση είναι περισσότερο σύνθετοι. Η Θεσσαλονίκη είναι μια παραθαλάσσια πόλη, που ανήκει τόσο στο βαλκανικό όσο και στο μεσογειακό χώρο, και ήδη από τον 15^ο αιώνα οι λιτοχωρίτες ναυτικοί με τα καΐκια τους μετέφεραν επιβάτες και εμπορεύματα στο λιμάνι της. Ικανοί ναυτικοί οι Λιτοχωρίτες εμπορεύονταν κάρβουνα, καυσόξυλα, δημητριακά και άλλα

προϊόντα και έλεγχαν μεγάλο μέρος από τις θαλάσσιες μεταφορές του Θερμαϊκού κόλπου και του Βορείου Αιγαίου. Αυτή η σχέση, επαφή και επικοινωνία με το λιμάνι της Θεσσαλονίκης, υποχρέωσε πολλούς ναυτικούς να διαμένουν μόνιμα στην πόλη με τις οικογένειες τους, προκειμένου να παρακολουθούν καλύτερα τις επαγγελματικές δραστηριότητές τους. Για το τέλος του 18^{ου} αιώνα και τις αρχές του 19^{ου}, πρέπει να επισημάνουμε την έλξη που ασκούσε η Θεσσαλονίκη με την καίρια θέση και το μέγεθός της, ως κέντρο αστικοποίησης. Πριν το 1830 σημαντικός αριθμός κατοίκων του Λιτοχώρου μετανάστευσε στη Θεσσαλονίκη, τόσο λόγω των διωγμών του ελληνικού στοιχείου στην περιοχή του Ολύμπου εξαιτίας της επανάστασης του 1821 όσο και λόγω της βαρύτερης φορολογίας του Σουλτάνου, σε συνδυασμό με την αλλαγή πολιτικής των Τούρκων στη δομή των έργων σχέσεων (χρήση γεωργικής γης).

Για τη μακρόχρονη ιστορία της παροικίας στη Θεσσαλονίκη οι ιστορικές πηγές είναι πολύ περιορισμένες. Μέσα, όμως, από τα παλιά κιτρινωμένα αρχεία που σώζονται, είναι εμφανή τα ίχνη που άφησαν οι Λιτοχωρίτες κατά την Τουρκοκρατία στην πόλη. Συστηματικά και με αγάπη γράφτηκαν και γράφονται και σήμερα ακόμη από πολλούς ερευνητές αξιόλογες μελέτες για την ιστορία της πόλης.

***

Τη δεκαετία του 1830 η οθωμανική ηγεσία, ενεργώντας μέσα στο πρόγραμμα των μέτρων που έπαιρνε για να εκσυγχρονίσει και εξευρωπαϊίσει το διοικητικό

της σύστημα, αποφάσισε την πρώτη γενική απογραφή του ανδρικού πληθυσμού της αυτοκρατορίας. Ο κύριος σκοπός της απογραφής ήταν η καταγραφή των αρρένων κατοίκων της χώρας για φορολογικούς και στρατολογικούς λόγους. Έτσι δεν απογράφηκαν οι γυναίκες αλλά μόνο οι άντρες κάθε ηλικίας και επαγγέλματος, ανεξαρτήτως του θρησκευματος ή της εθνικότητός των. Οι απογραφείς εφάρμοσαν το σύστημα κατάταξης του πληθυσμού σε διαφορετικές κατηγορίες, καταρτίζοντας χωριστά κατάστιχα για τους μουσουλμάνους, τους ορθόδοξους χριστιανούς, τους εβραίους κ.α. Η απογραφή του 1831 θεωρείται ως η πρώτη που έγινε στην οθωμανική αυτοκρατορία, όμως η κυβέρνηση δεν δημοσίευσε τα αποτελέσματά της ούτε και των άλλων απογραφών που έγιναν μετά από αυτή.

Στο Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας βρίσκεται ένας από τους κώδικες του τουρκικού ιεροδικείου Θεσσαλονίκης, που περιέχει ένα κατάστιχο απογραφής του πληθυσμού που καταρτίστηκε από την τουρκική διοίκηση κατά τα μέσα της δεκαετίας του 1830. Η μετάφραση του τουρκικού κειμένου έγινε στις αρχές της δεκαετίας του 1980. Ο πανεπιστημιακός Βασίλης Δημητριάδης ανέλαβε την έρευνα, μελέτη και επιστημονική αξιοποίηση του κατάστιχου. Η εργασία του εκδόθηκε σε βιβλίο που φέρει τον τίτλο: «Βασίλης Δημητριάδης, Η Θεσσαλονίκη της παρακμής (Η ελληνική κοινότητα της Θεσσαλονίκης κατά τη δεκαετία του 1830 με βάση ένα οθωμανικό κατάστιχο απογραφής του πληθυσμού), Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1997». Από τη

μελέτη του κατάστιχου προκύπτουν πολλές πληροφορίες για την κοινωνική και οικονομική κατάσταση του χριστιανικού αστικού πληθυσμού, για την κοινοτική διοίκηση, την επαγγελματική απασχόληση, την εθνική σύνθεση, τον πληθυσμό κατά συνοικίες, τη σύνθεση της οικογένειας κ.α. Η σημασία του κατάστιχου τονίζεται από το γεγονός ότι καταρτίστηκε όταν η Θεσσαλονίκη δεν είχε αρχίσει να υφίσταται τις διοικητικές και οικονομικές μεταβολές που ακολούθησαν λίγα χρόνια αργότερα, αποκαλύπτοντας ταυτόχρονα μια πτυχή της ζωής της πόλης: το ελληνικό στοιχείο βρισκόταν σε παρακμή. Μπορούμε να πούμε ότι το κατάστιχο αντικατοπτρίζει την κατάσταση που επικρατούσε κατά το τέλος του 18^{ου} και τις αρχές του 19^{ου} αιώνα και συνεπώς η αξία και η σημασία του είναι αδιαμφισβήτητη.

***

Ο τόπος καταγωγής μεγάλου αριθμού κατοίκων, ανεξαρτήτως αν ήταν ιδιοκτήτες κατοικιών ή μη, ήταν το βασικό κριτήριο, για να δηλωθούν ως «ξένοι», σε αντίθεση με τους «μόνιμους» κατοίκους. Για τους περισσότερους από αυτούς όμως που καταγράφονται ως «ξένοι», πρέπει να συμπεράνουμε ότι παρέμειναν στην πόλη ως μόνιμοι κάτοικοι της, εφόσον καταγράφηκαν με τους γιους, τους συγγενείς, τους παραγιούς ή τους τεχνίτες και εφόσον κρίθηκαν οικονομικά ικανοί να πληρώνουν τους φόρους και να στρατευθούν. Οι Λιτοχωρίτες λοιπόν καταμετρήθηκαν ως «ξένοι» στην απογραφή, επειδή είχαν ένδειξη της καταγωγής.

ΟΙ ΛΙΤΟΧΩΡΙΤΕΣ ΚΑΤΑ ΣΥΝΟΙΚΙΑ

ΣΥΝΟΙΚΙΑ	GAVARDINA	ΛΙΤΟΧΩΡΟ
Αγίου Αθανασίου	30	
Μεγάλης Παναγιάς	22	
Αγίου Κωνσταντίνου	10	
Μονής Κοριτσιών	4	
Αγίου Υπατίου		15
Αγίου Νικολάου		2
Αλμυρής Βρύσης		27
Παναγούδας		33
Μητροπολίτη		37
Καμένου Μοναστηριού		2
ΣΥΝΟΛΟ	66	116
ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ	182	

Με την ονομασία Gavardina (Γκαβαρντίνια) χαρακτηρίζονταν οι κάτοικοι του Λιτοχώρου και Gavardinali είναι ο καταγόμενος από την Gavardina (μερικές φορές σημειώνεται και ως Kavardina). Εξετάζοντας την καταγωγή και τα επαγγέλματα των κατοίκων κατά συνοικία, παρατηρούμε ότι στις συνοικίες που αναφέρονται προερχόμενοι από την Gavardina δεν σημειώνονται καταγόμενοι από το Λιτόχωρο, ενώ στις άλλες συνοικίες αναγράφονται Λιτοχωρινοί χωρίς να υπάρχει κανένας Gavardinali. Επίσης, παρατηρούμε ότι σημαντικός αριθμός «καϊκτσήδων» καταγόταν είτε από το Λιτόχωρο είτε από την Gavardina. Διαφορές παρόμοιες συναντούμε και στην απόδοση των επαγγελματών (για παράδειγμα οι εργάτες αναφέρονται σε άλλες συνοικίες ως irgat και σε άλλες ως aylakci). Η διαφορετική

ονομασία ίσως οφείλεται στο ότι όλες οι συνοικίες δεν καταμετρήθηκαν από τους ίδιους απογραφείς. Το συμπέρασμα είναι ότι η Gavardina ταυτίζεται με το Λιτόχωρο.

Το σύνολο των ξένων είναι 1277, αποτελούν δηλαδή το 35,27% των απογραφέντων χριστιανών κατοίκων της Θεσσαλονίκης. Εξετάζοντας τον τόπο καταγωγής αυτών που είχαν εγκατασταθεί στη Θεσσαλονίκη, παρατηρούμε ότι οι περισσότεροι είναι Λιτοχωρίτες. Συνολικά αυτοί είναι 182, αποτελούν δηλαδή το 14,25% του συνόλου των ξένων. Οι Λιτοχωρίτες κάτοικοι της πόλης ξεπερνούσαν και τους Βλάχους, που ο αριθμός τους ήταν 130, δηλαδή το 10,18% των ξένων. Χαρακτηριστικό του τρόπου εγκατάστασης στις συνοικίες είναι ότι οι περισσότεροι έμεναν κοντά σε πατριώτες ή συγγενείς τους ενώ μεγάλη σημασία είχε η επαγγελματική ομοιομορφία σε συνδυασμό με τη συντεχνιακή οργάνωση των επαγγελματιών. Έτσι δημιουργήθηκαν παραιοικίες στις συνοικίες της πόλης από ανθρώπους που είχαν την ίδια καταγωγή και το ίδιο επάγγελμα.

Το ελληνικό στοιχείο βρίσκεται στην πιο χαμηλή στάθμη της μακρόχρονης παρουσίας του στην ιστορία της Θεσσαλονίκης, με τον αριθμό του να είναι ίσως ο μικρότερος που υπήρξε από την εποχή της κατάληψης από τους Τούρκους. Η πόλη τη δεκαετία του 1830 είχε ακόμη δομή οθωμανική, ήταν στα πρόθυρα μιας καινούργιας εποχής και αυτό αντανακλάται στα παραδοσιακά επαγγέλματα και τους τεχνίτες.

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΕΣ ΛΙΤΟΧΩΡΙΤΕΣ

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΑ	ΜΑΣΤΟΡΕΣ, ΤΕΧΝΙΤΕΣ
Καϊκτσήδες	35
Κατασκευαστές αλατζάδων	15
Κατασκευαστές υπορραμάτων	8
Εργάτες	5
Ράφτες	1
Γαϊταντζήδες	1
Μπακάληδες	1
Ευλοκόποι	1
Περαματάρηδες	1
Κατασκευαστές ζυμαρικών	2
Πωλητές αλατζά	1
Ταβερνιάρηδες	1
Κουλουράδες	1
Παπουτσήδες	2
Φαρμακοποιοί	1
Βιολιστές	1
Παλιατζήδες	2
Κατασκευαστές φόδρας	1
Σχοινάδες	3
Ευλουργοί	1
Αμπατζήδες	1
Κατασκευαστές σειρητιών	3

Στην περίπτωση των καϊκτσήδων 35 από τους 52 ξένους καϊκτσήδες της πόλης ήταν από το Λιτόχωρο (ποσοστό 67% του συνόλου). Ο τουρκικός επαγγελματικός όρος είναι kayıkci, από το kayak = καϊκι, μικρό ιστιοφόρο πλοίο, και η άσκηση του επαγγέλματος σημαίνει είτε αυτόν τον βαρκάρη, είτε τον ιδιοκτήτη μεγαλύτερου σκάφους, είτε τέλος τον απλό ναυτικό. Το

γεγονός ότι ήταν λίγα τα επαγγέλματα της Θεσσαλονίκης, στα οποία επικρατούν επαγγελματίες που κατάγονται από τον ίδιο τόπο, αποτελεί σαφές δείγμα της υπεροχής των Λιτοχωριτών και της ιστιοφόρου ναυτιλίας τους στο λιμάνι. Οι καϊκτσήδες αποτελούσαν ιδιαίτερη συντεχνία και έμεναν στις συνοικίες του Αγίου Αθανασίου και του Μητροπολίτη, που βρίσκονταν κοντά στη θάλασσα και δεν απείχαν πολύ από το λιμάνι. Από το Λιτόχωρο επίσης κατάγονται οκτώ από τους 21 ξένους κατασκευαστές υπορραμάτων και δεκαπέντε από τους 35 ξένους κατασκευαστές αλατζάδων. Οι Λιτοχωρίτες την εποχή αυτή είναι οι περισσότεροι ναυτικοί, μικροεπαγγελματίες, μικροβιοτέχνες και μεροκαματιάρηδες, σε μια πόλη που κυριαρχεί ο μαρασμός και η στασιμότητα στο εμπόριο και την οικονομική ζωή της.

Διαβάζοντας κανείς στο κατάστιχο τα ονόματα, έχει την εντύπωση ότι βρίσκεται σε χώρο που επικρατεί συντριπτικά το ελληνικό στοιχείο. Η προσεκτική μελέτη των ονομάτων του χριστιανικού πληθυσμού της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της απογραφής, δεν αφήνει καμία αμφιβολία στον αναγνώστη ότι οι κάτοικοι έχουν στη συντριπτική τους πλειοψηφία ελληνική καταγωγή. Η έρευνα των ονομάτων των Λιτοχωριτών οδηγεί σε ενδιαφέροντα συμπεράσματα και μπορούμε να δούμε πόσοι και ποια ονόματα χρησιμοποιούνταν ανάμεσα στους κατοίκους και ποια ήταν τα πιο συνηθισμένα. Διαπιστώνεται, έτσι, ότι η ονοματοθεσία κατά την εποχή εκείνη ήταν όμοια με τη σημερινή και ότι οι Λιτοχωρίτες προτιμούσαν να δίνουν στα παιδιά τους, όπως και τώρα, τα ίδια ονόματα.

ΤΑ ΟΝΟΜΑΤΑ ΤΩΝ ΛΙΤΟΧΩΡΙΤΩΝ
ΚΑΤΑ ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΗ ΣΕΙΡΑ

ΟΝΟΜΑ	ΑΡΙΘΜΟΣ	ΟΝΟΜΑ	ΑΡΙΘΜΟΣ
Αγάπιος	1	Θωμάς	1
Αδάμος	1	Κανάκης	1
Ακριβός	1	Κυπαρίσσης	4
Αναστάσης	1	Κυριαζής	1
Αντώνης	1	Κωνσταντής	16
Απόστολος	2	Κωνσταντίνος	3
Βαγγέλης	11	Κώστας	2
Βαγγελινός	1	Λάμπρος	1
Βασίλης	4	Μάνος	1
Βέλιας	1	Μήτρος	1
Γιαγκούλας	1	Μήτσος	1
Γιάννης	30	Μιχάλης	14
Γιάννος	6	Νάτσος	1
Γιώργης	31	Νικόλας	32
Γρηγόρης	3	Παναγιώτης	2
Δημήτρης	39	Παρίσης	1
Δήμος	9	Πολυχρόνης	3
Δούκας	1	Ρίζος	2
Ζάχος	1	Σίμος	1
Ζήσης	2	Στέργιος	10
Θανάσης	27	Τζίτζος	1
Θεοχάρης	12	Χρήστος	2

Για τους 182 κατοίκους έπρεπε ο αριθμός των ονομάτων να εγγίζει το διπλάσιο του συνολικού αριθμού τους, αφού πάντοτε για κάθε απογραφόμενο καταγράφεται και το όνομα του πατέρα του. Συμβαίνει, όμως, για τους γιους ή τους αδερφούς που ζουν στην ίδια οικογένεια και είναι καταγεγραμμένοι έπειτα από τον αρχηγό της οικογένειας, να αναφέρονται μετά από αυτόν με το χαρακτηριστικό «ο γιος του» ή «ο αδελφός του» και το όνομα τους, χωρίς να επαναλαμβάνεται το όνομα του αρχηγού της οικογένειας. Στις περιπτώσεις αυτές δεν καταμετρήθηκε το παραλειπόμενο όνομα, για να μη μετρηθεί το ίδιο άτομο περισσότερο από μιας φορές. Από τον πίνακα με τα ονόματα των κατοίκων μπορούμε να διακρίνουμε ποια είναι κατά σειρά συχνότητας και να βγάλουμε το συμπέρασμα ότι οι Λιτοχωρίτες ήταν ριζωμένοι στην πόλη για πολλά χρόνια, αποκτώντας απογόνους, στους οποίους έδιναν το όνομα των προγόνων, πολλαπλασιάζοντας έτσι τον αριθμό των ατόμων με το ίδιο όνομα.

Η αναγραφή στο κατάστιχο απογραφής των ηλικιών όλων των αρρένων χριστιανών κατοίκων της Θεσσαλονίκης επιτρέπει την επεξεργασία τους και την εξαγωγή ορισμένων χρησίμων στοιχείων, τα οποία περιορίζονται από την παντελή έλλειψη πληροφοριών για τον γυναικείο πληθυσμό. Έτσι δεν είναι δυνατόν να γνωρίζουμε την πλήρη σύνθεση των οικογενειών των Λιτοχωριτών και τα μόνα στοιχεία που μπορούμε να αντλήσουμε είναι σχετικά με τον αριθμό και τις σχέσεις των αρρένων μελών της κάθε οικογένειας.

Η ΗΛΙΚΙΑ ΤΩΝ ΛΙΤΟΧΩΡΙΤΩΝ
ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΗΛΙΚΙΑ	ΑΡΙΘΜΟΣ	%
1-14	61	33,52
15-19	21	11,54
20-24	15	8,24
25-29	21	11,54
30-34	18	9,90
35-39	9	4,95
40-44	12	6,59
45-49	12	6,59
50-54	6	3,31
55-59	3	1,61
60-	4	2,21
ΣΥΝΟΛΟ	182	100

Κάτω από το όνομα του αρχηγού της οικογένειας αναγράφονται οι γιοι, οι αδελφοί του, οι παραγιοί, οι υπηρέτες και τα τσιράκια (τεχνίτες) που πολλές φορές σχετίζονταν με αυτόν με κάποιο βαθμό συγγένειας. Μερικά παραδείγματα είναι χαρακτηριστικά: Στη συνοικία Αλμυρής Βρύσης ένας καϊκτσής 40 ετών ζούσε με τους τέσσερις γιους του 18,16,7 και 3 ετών. Ο πατέρας με τον πρώτο γιο ανήκαν στη μεσαία φορολογική κλίμακα και ο δεύτερος γιος στην κατώτερη. Στη συνοικία Αγίου Υπατίου ένας κατασκευαστής αλατζά μόλις 25 ετών, ζούσε με τους τρεις αδελφούς του 23, 21 και 15 ετών. Ο ίδιος ανήκε στην πρώτη φορολογική κατηγορία, δύο αδελφοί του στη δεύτερη και ένας στην τρίτη. Στη συνοικία Αγίου Αθανασίου ένας κατασκευαστής αλατζά 22 ετών ζούσε με τον αδελφό του 15

ετών και τον παραγιο 14 ετών. Ο ίδιος ανήκε στη μεσαία φορολογική κατηγορία, ενώ ο αδελφός του και ο παραγιός ανήκαν στην κατώτερη.

***

Επίλογος

Η αξία του κατάστιχου της οθωμανικής απογραφής της Θεσσαλονίκης στα μέσα της δεκαετίας του 1830, είναι τεράστια για την ιστορία του Λιτοχώρου. Οι παραπάνω πίνακες και οι πληροφορίες είναι ένα ενδεικτικό μέρος από τον πλούτο των στοιχείων που περιέχονται στο κατάστιχο και μπορεί ο ερευνητής να αξιοποιήσει περαιτέρω. Ιδιαίτερη αναφορά πρέπει να γίνει στις φορολογικές κατηγορίες, στη σύνθεση της οικογένειας, στη γεννητικότητα και θνησιμότητα των Λιτοχωριτών, στα σωματικά χαρακτηριστικά (τυφλοί, ανίκανοι, βουβοί κλπ) και σε άλλα γνωρίσματα. Για παράδειγμα, στη συνοικία Αγίου Κωνσταντίνου καταγράφηκε «εμπορευόμενος, ο Γιάννης γιος Θανάση από την *Kavardina*, με μαύρο μουστάκι, Έλληνας, ετών 30». Έλληνας σημαίνει ότι είχε γίνει υπήκοος του νεοϊδρυθέντος ελληνικού κράτους και γι' αυτό δεν πλήρωνε φόρο. Άλλο παράδειγμα: Στο κατάστιχο αναφέρονται πέντε ιερείς εκ Λιτοχώρου, ο παπά Δημήτρης, ο παπά Γιώργης, ο παπά Θανάσης, ο παπά Νικόλας και ο παπά Γιάννης.

Παρά τις αντιξοότητες και τις πρόσφατες ακόμη περιπέτειες από τα επαναστατικά κινήματα των αρχών του 19^{ου} αιώνα, οι Λιτοχωρίτες προσπαθούσαν να ορθοποδήσουν, περιμένοντας καλύτερες μέρες. Ο δυναμισμός και η ομόνοια δεν τους έλειπε. Ενωμένοι διατήρησαν την παρουσία τους στη Θεσσαλονίκη, αύξησαν

τον αριθμό τους και βελτίωσαν την κοινωνική και οικονομική θέση τους. Έθεσαν και αυτοί τις βάσεις για την επανάσταση του Ολύμπου το 1878 και την απελευθέρωση της Μακεδονίας το 1912. Με την ελληνικότητά τους, την ισχυρή αριθμητική και πολιτιστική υπεροχή, την καταγωγή, τη γλώσσα και κυρίως με την ορθόδοξη χριστιανική πίστη, δημιούργησαν μια ισχυρή συνείδηση που επιζεί μέχρι και σήμερα.

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΩΝΥΜΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ

ΣΤΟ ΛΙΤΟΧΩΡΟ

Τα διπλά επώνυμα κατά την περίοδο
της Τουρκοκρατίας

Σε κάθε περίπτωση η συστηματική και ολοκληρωμένη μελέτη του ονοματολογικού υλικού του Λιτοχώρου, ιδίως όσον αφορά τα ανθρωπωνύμια, συντελεί στην πλησιέστερη γνώση της ιστορίας του αλλά και στη σφαιρικότερη προσέγγιση του πολυποίκιλου και ενδιαφέροντος παραδοσιακού του πολιτισμού. Τα επώνυμα αποτελούν μέρος του ανθρωπωνυμικού υλικού και η επιστήμη, που έχει ως αντικείμενο την έρευνα και την ανάλυσή τους, είναι η γλωσσολογία. Το ονοματολογικό αυτό υλικό, όσον αφορά τα λιτοχωρίτικα επώνυμα, πέρα από τις ιστορικές, δημογραφικές, λαογραφικές, εθνολογικές, γλωσσολογικές ή άλλες προεκτάσεις που μπορεί να έχει η μελέτη του, αποτελεί δείγμα για τη μελέτη των πρακτικών ονοματοθεσίας στο Λιτόχωρο, στο δεύτερο ήμισυ του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

Η έρευνα του καθηγητή Νικολάου Αθ. Κατσάνη με αντικείμενο «Ανθρωπωνυμικό Λιτοχώρου» δεν μπορεί να μείνει απαρατήρητη. Είναι δημοσιευμένη στις ανακοινώσεις του Γ' Συνεδρίου που πραγματοποιήθηκε τον Σεπτέμβριο 1988 στην Ελασσόνα με θέμα «Ο Όλυμπος στους αιώνες». Στις δέκα οκτώ (18) σελίδες της εργασίας του διαπραγματεύεται και αναλύει τα επώνυμα

του Λιτοχώρου μέσα στα μεθοδολογικά πλαίσια της επιστήμης της γλωσσολογίας. Βασική πηγή για τη συγκέντρωση του υλικού αποτέλεσαν τα Μητρώα Αρρέων του Δήμου Λιτοχώρου και τα επώνυμα όσον γεννήθηκαν από το 1862 μέχρι το 1900. Ο Κατσάνης προσπάθησε με επιστημονικά επιχειρήματα να ανιχνεύσει ορισμένες πληροφορίες, μέσα από τις ερμηνείες που έδωσε στα επώνυμα. Πριν από αυτόν, ο Λιτοχωρίτης Γιάννης Φιλίππου-Τιάλιος στο σύγγραμμά του με τίτλο «Κοινωνική εξέταση Λιτοχώρου», έτους 1972, περιέλαβε ειδικό τμήμα για τα ανθρωπωνύμια (ονόματα και επώνυμα). Ως πηγή υλικού χρησιμοποίησε τα Δημοτολόγια του Δήμου. Το συμπέρασμά του είναι ότι η εξέταση των επωνύμων επιβεβαιώνει τη σχέση επαγγελμάτων και καταγωγής των κατοίκων.

***

Το επώνυμο είναι μέρος του ονόματος ενός προσώπου, είναι το οικογενειακό όνομα κάποιου, το επίθετο του. Το επώνυμο δημιουργείται με βάση κάποιους κανόνες και κατά την Τουρκοκρατία οι κανόνες αυτοί διέφεραν από τόπο σε τόπο και από εποχή σε εποχή. Έτσι, για τους Λιτοχωρίτες κάθε ιστορική περίοδος έχει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ονοματοθεσίας της. Σε διάφορα στάδια της εξελικτικής της διαδικασίας τα νεοελληνικά επώνυμα του Λιτοχώρου περιλαμβάνουν ποικίλες μορφές και αποτελούν ενδιαφέρουσες περιπτώσεις.

- Πατριδωνυμικά

Ονομάζονται τα επώνυμα που δηλώνουν τον τόπο καταγωγής, διαμονής ή μετοικήσεως, προέλευσης ή

εργασίας κάποιου.

- Επαγγελματικά

Έχουν σχέση με το επάγγελμα, την εργασία και τη δουλειά των προσώπων στα οποία αναφέρονται.

- Πατρωνυμικά

Ονομάζονται τα επώνυμα που έχουν σχηματιστεί από το πατρικό όνομα ή τον γενάρχη οικογένειας, δηλώνοντας την καταγωγή από αυτόν.

- Μητρωνυμικά

Υποδηλώνουν άμεσα τη μητέρα και έχουν σχηματιστεί από το όνομά της. Συχνά τα παιδιά της χήρας έπαιρναν το όνομά της.

- Εκκλησιαστικά

Τα επώνυμα αυτά σχετίζονται με την εκκλησία και συνήθως έχουν ως α' συνθετικό τη λέξη παπα-.

- Αξιώματα

Έχουν σχέση με υψηλή θέση σε ιεραρχία και αναφέρονται περισσότερο στην παράδοση.

- Παρωνύμια

Είναι τα γνωστά παρατσούκλια. Παλιά συνήθεια που δείχνει την παρατηρητικότητα και την πνευματική οξύνοια του λαού.

***

Σκοπός της παρούσης εργασίας μου είναι να καταγράψω συστηματικά τα διπλά επώνυμα των κατοίκων του Λιτοχώρου κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Υπάρχει ένας πλούτος λιτοχωρίτικου ονοματολογικού υλικού που η εκμετάλλευσή του θα προσφέρει σημαντικά στη σπουδή της ιστορίας και του πολιτισμού μας. Κατά την Τουρκοκρατία, ένας μεγάλος αριθμός Λιτο-

χωριτών είχαν, εκτός από το επίσημο επώνυμο, και άλλο όνομα (παρεπώνυμο), που η χρήση του ήταν διαφορετική. Βέβαια, η ονομασία του ανθρώπου με περισσότερα από ένα ονόματα είναι πανάρχαιο και πανανθρώπινο φαινόμενο και αυτή η μελέτη είναι απαραίτητη για την κατανόηση της παράδοσης και της κοινωνικής οργάνωσης ενός λαού. Τα διπλά επώνυμα υπάρχουν σε μεγάλη έκταση στο Λιτόχωρο και προέρχονται κυρίως από παρωνύμια (παρατσούκλια), από τα οποία προήλθαν αρκετά νεοελληνικά επώνυμα. Τα παρωνύμια αποτελούν έναν αξιόλογο όγκο των επωνύμων και προέρχονται από χαρακτηρισμούς των παρονομαζομένων που βασίζονται σε σωματικές, ηθικές και άλλες ιδιότητες. Συγκεκριμένα, η κατάταξη των παρωνυμίων γίνεται με τα έξι κριτήρια: Σωματικές ιδιότητες, ψυχικές - πνευματικές - ηθικές και άλλες ιδιότητες, παρομοιώσεις με ζώα και φυτά, αντικείμενα καθημερινού βίου, καιρός και χρόνος, συγγένεια και ηλικία, φράσεις που συνήθιζε ο παρονομαζόμενος. Ενώ σήμερα, βάσει των διατάξεων του νόμου, μεταξύ των διπλών επωνύμων τίθεται το σημείο στίξεως της παύλας (-), στα παλαιότερα χρόνια χρησιμοποιούνταν ο διαζευκτικός σύνδεσμος (ή). Αναμφίβολα, η χρήση και ύπαρξη δύο επωνύμων στο Λιτόχωρο κατά την Τουρκοκρατία, αναδεικνύει την οξυδέρχεια και πολιτιστική αντίληψη των κατοίκων, συνδυασμένη με τη σκωπτική φαντασία τους. Όλα αυτά σε ένα περιβάλλον μεγάλης κοινωνικότητας και μεγάλης βιοτικής ευμάρειας, από τα πιο σπάνια στο βορειοελλαδικό χώρο.

Για τη συγκέντρωση του ονοματολογικού υλικού βασική πηγή αποτέλεσαν τόσο αρχεία, συλλογές και έγγραφα επισήμων υπηρεσιών όσο και δικαιοπρακτικά έγγραφα και ιδιωτικά αρχεία, τα οποία συνήθως λανθάνουν. Ειδικά τα τελευταία εμφανίζονται τυχαία, με τη μεσολάβηση διαπροσωπικών ή άλλων ιδιωτικών σχέσεων ανάμεσα στον ιδιοκτήτη και τον μελετητή. Ακολουθεί η παράθεση των πηγών:

α. Τα Μητρώα Αρρένων του Δήμου Λιτοχώρου. Ελέγχθησαν τα επώνυμα των γεννηθέντων από το 1863 μέχρι το 1912. Επειδή η Νομαρχία Πιερίας ιδρύθηκε το 1949, τα Μητρώα Αρρένων καταρτίστηκαν μετά το 1950 και είναι έντυπα (με τυπωμένα στοιχεία).

β. Τα Στρατολογικά Μητρώα του Στρατολογικού Γραφείου Κατερίνης. Ελέγχθησαν τα επώνυμα των ανδρών του Λιτοχώρου που γεννήθηκαν από το 1880 μέχρι το 1912. Η κατάρτισή τους ξεκίνησε το 1913, είναι χειρόγραφα και πλούσια σε ονομαστικό υλικό.

γ. Το αρχείο του 1^{ου} Δημοτικού Σχολείου Λιτοχώρου. Ερευνήθηκαν τα μαθητολόγια της περιόδου 1885 μέχρι 1912, όλων των σχολείων (Νηπιαγωγείο, Παρθεναγωγείο και Αστική Σχολή). Τα βιβλία και το αρχείο είναι πρότυπα τάξης και σωστά ενημερωμένα με το ονοματεπώνυμο του μαθητή.

δ. Το αρχαίον κτηματολόγιον Λιτοχώρου. Πρόκειται για το αρχικό του 1864 που ανασυντάχθηκε το 1905. Περιλαμβάνει 321 οικογένειες Λιτοχωριτών με τα κτήματά τους βάσει επικτήτων τίτλων, σώζεται σε άριστη κατάσταση και ανήκει στην οικογένεια Φιλίππου.

ε. Το βιβλίο «Paul de Paul – Ο Θεός νικά». Μετάφραση από το γαλλικό. Στα 1908 ο Στέφανος Κ. Βαρδάκας μετέφρασε από τη γαλλική γλώσσα στην ελληνική το παραπάνω βιβλίο, το οποίο εκδόθηκε στην Αθήνα από το τυπογραφείο Κτενά. Στο τέλος του βιβλίου αναφέρει με το ονοματεπώνυμο και πατρώνυμο τους 191 Λιτοχωρινούς, οι οποίοι συνέδραμαν οικονομικά στην έκδοση του βιβλίου. Το βιβλίο τηρείται στο αρχείο του Ι.Ν. Αγίου Νικολάου.

στ. Ο Κώνωψ Ολύμπου και Μακεδονίας, υπό Ιωάννου Δρακιώτου, 1870. Στο τέλος του βιβλίου αναφέρονται 31 ονόματα Λιτοχωριτών, οι οποίοι συνέδραμαν στην έκδοση του βιβλίου.

ζ. Φορολογικοί κατάλογοι έτους 1910. Περιέχονται οι οικογένειες του Λιτοχώρου κατά μαχαλά και κατά υπεύθυνο ιερέα για την είσπραξη των φόρων.

η. Η εκκλησιαστική και κοινοτική αλληλογραφία του Λιτοχώρου, από το 1874 και μετά, στο αρχείο της Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης.

θ. Τα βιβλία «Ανέκδοτα έγγραφα για την επανάσταση του 1878 στη Μακεδονία, του Ιωάννου Νοτάρη», «Η επανάσταση της Μακεδονίας κατά το 1878, του Ευαγγέλου Κωφού» και «Ο αντάρτης επίσκοπος Κίτρους Νικόλαος, του Ευαγγέλου Κωφού». Στο τέλος όλων των βιβλίων υπάρχει χρήσιμο ευρετήριο ονομάτων.

ι. Διάφορα δικαιοπρακτικά έγγραφα. Ελέγχθησαν τα επώνυμα σε έγγραφα με διάφορες πράξεις, που τα έχουν ιδιώτες. Για παράδειγμα, διανεμητήρια, αγοραπωλήσεις, διαθήκες κλπ.

ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ
ΤΩΝ ΔΙΠΛΩΝ ΕΠΩΝΥΜΩΝ ΤΟΥ ΛΙΤΟΧΩΡΟΥ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ

Αγγέλης – Κακαλιός ή Καλιός	Κανιός – Πατούρας
Αγραδόπουλος - Γεωργούσης	Καλιός - Τριανταφύλλου
Ακρίβος - Παπαδημητρόπουλος	Καπαμάς - Κηλιπούρης
Αλακιάς – Μπόντης	Καραβάρας - Ματσάκος
Αναβελάνος - Κλιγκόπους	Καραβάρας – Τσάκος
Αναβελάνος - Πατσιαρίκας	Καραβάρας - Χάβρας
Αναγνώστου - Αναγνωστόπουλος	Καραβάρας – Χότζας
Αναγνώστου - Βράκας	Καραφεννάς - Καραφέργιας
Αναγνώστου - Γεωργουλής	Καρτσιούκας - Σιαμήτρας
Αναγνώστου - Παπουτσής	Καταραχιάς - Γιαννουλόπουλος
Βάγγος – Ναούμης	Καταφυγιώτης - Αλεξίου
Βακλαβάς - Χρέντζιας	Κάτσικας – Νίκας
Βαρδακάς - Κουκουλογιάννης	Κατσιούρας - Μητράκας
Βόβαλος - Παπαδήμος	Κοκόλ – Τσίντζας
Βούλγαρης - Γιοβάνης ή Γιοβάνος	Κοντογεώργου - Χαρίσης
Βουλιώτης - Κατσιούρας	Κορσάρης - Σισκόπους
Γαρδιώτης – Γάβρης	Κουκόλ – Μόσχοβας
Γιάννακας - Παναγιώτου	Κουκουρούς - Τούρτας
Γιολυτάσης – Κωφός	Κουριάτης - Στραβογιάννης
Γκαρμπολαΐτης - Καϊάκας	Κτενάς - Ρήγας ή Ρηγόπουλος
Γκατζάς - Κολυδρηνός	Κωκώνας - Κόκκος
Γκονού - Παπαγεωργίου	Κωνσταντίνος - Κωστήνος
Γκονού - Τραναγχιοζαίοι	Λαριγκοβινός - Ζάκκας
Γρούνας - Ντορμπάκης	Λείνας - Κουκούζας
Δραγάτης - Παπαγεωργίου	Λήτσου - Κολωνιάρης
Ευαγγελίδης - Βούρος	Λήτου - Κολωνιάρης
Ζήσης – Τομαράς	Λιάγκας - Μαγκόπουλος
Ζήσκας – Γκλίνας	Μάγκας - Λιάγκας
Ζιάσιακος - Ζιασιακόπουλος	Μήλιος - Αλμπάνης
Ζιάσιανος – Ζάσικος	Μούλας - Μαυρογιώργος
	Μπιλιμπέκας - Μπαντιάς

Ναούμ - Μπαντόλας ή Μπουντόλας	Σπαθάρας - Καρλέτσας
Ναούμ - Μπουνέσλας	Σπιώτης - Παπαδόπουλος
Νικολάου - Αναστασόπουλος	Τασόπας - Φουρνιώτης
Ντανόπουλος - Ζαχοδάνης	Τζιανάβαλος - Τζίβας
Οικονόμου - Τρωϊρης	Τζίμου - Στάμος
Παπαθεοφάνους - Οικονόμου	Τζιούκας - Φρασιόλας
Παπακώστας - Βράκας	Τριανταφύλλου - Τηλέγραφος
Παπανικολάου - Κωνσταντίνου	Τριανταφύλλου - Κουλουριώτης ή Κουλουκουριώτης
Παπάρας - Τατσιόπουλος	Τριανταφύλλου - Χραπανάς
Παπάς - Χρυσογιάννης	Τσελεμπής - Μπίκας
Παπαχρυσάφης - Κουρδής	Τσιάλης - Τσαλόπουλος
Παραμύθας - Κούκουλης	Τσιούκας - Φασιώλας
Παρτάλας - Βλάχος	Φουρκιώτης - Λαλομήχος
Πέτρινας - Τσικρικάς	Φουσκόπουλος - Ζαγορίσιος
Πίνου - Τζιάτζιου	Χαλκιάς - Γκαλμπένης
Πλεξίδας - Σκρέτας	Χασιώτης - Πιπίτσης
Πούλιος - Παπαδιαμαντής	Χασκάρας - Φαρφάρας
Ρούσσιας - Τουλιόπουλος	Χατζής - Μανώλης
Σιδέρης - Γάκης	Ψωμάς - Φουρνάρης
Σκρέτας - Καζάκης	

Η παραπάνω καταγραφή και κατάταξη απαιτεί και τη συστηματική επεξεργασία αυτού του υλικού. Πρέπει δηλαδή να δημιουργηθεί ένα αρχείο λιτοχωρίτικων ανθρωπωνυμίων (ονομάτων, επωνύμων), με συνεχή ενημέρωση τόσο για την τρέχουσα βιβλιογραφία όσο και για τις νέες πηγές που θα έρχονται κάθε φορά στο φως. Μια σύγχρονη επιτόπια έρευνα σε δημοτολόγια, μητρώα αρρένων, μαθητολόγια, στρατολογικά μητρώα και στα δεδομένα των αρχειακών και των βιβλιογραφικών πηγών, θα εκπληρώσει την κατάρτιση ενός λεξικού λιτοχωρίτικων ανθρωπωνυμίων και τη δημοσίευση μιας λιτοχωρίτικης προσωπογραφίας, από την εποχή της

Τουρκοκρατίας και κατόπιν. Έτσι θα υπάρχει η δυνατότητα μιας βάσης δεδομένων, από την οποία θα αντλεί κάθε – μερική ή συνολική – επιστημονική προσπάθεια.

Σε όλες τις περιπτώσεις, η καταταγμένη δημοσίευση του πλούσιου ονοματολογικού υλικού του Λιτοχώρου ανήκει στους μελετητές και επιστήμονες, οι οποίοι χρησιμοποιούν γλωσσολογικά κριτήρια και όχι προσωπικές και συναισθηματικές ερμηνείες.

8 ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΕΓΓΡΑΦΑ ΜΕ ΤΟΝ ΑΓΩΝΙΣΤΗ ΤΟΥ 1821 ΙΑΚΩΒΟ ΠΕΡΙΚΛΗ ΟΛΥΜΠΙΟ

Αναφορές στη μονή Αγίου Διονυσίου εν Ολύμπω

Ο Λιτοχωρινός Ιάκωβος Περικλής Ολύμπιος (1796 – 1864) θεωρείται η σπουδαιότερη φυσιογνωμία των αγωνιστών του Λιτοχώρου στον επαναστατικό αγώνα του 1821. Η δράση του εντάσσεται μέσα στο γενικό επαναστατικό κλίμα της εποχής και η προσφορά του στον απελευθερωτικό αγώνα χαρακτηρίζεται από ανιδιοτέλεια, τιμιότητα και μαχητική διάθεση. Με πατριωτικό πνεύμα χάρισε θυσιάζοντας στον αγώνα ολόκληρη την τεράστια περιουσία του στο Λιτόχωρο, επάνδρωσε (εξόπλισε) δικό του σώμα, πολέμησε στις περισσότερες μάχες της νότιας Ελλάδας, έφθασε στα ανώτερα στρατιωτικά αξιώματα και στο τέλος πέθανε φτωχός, λησμονημένος από το κράτος, απογοητευμένος αλλά πάντοτε θερμός πατριώτης.

Η σκιαγράφιση της προσωπικότητας του Ιάκωβου Περικλή Ολύμπιου και τα βιογραφικά στοιχεία του περιέχονται στη μελέτη του ερευνητή και συγγραφέα Κώστα Σπανού «25 ανέκδοτα έγγραφα του Λιτοχωρινού αγωνιστή του 1821 Ιάκωβου Περικλή Ολύμπιου», που πρωτοδημοσιεύτηκε στο περιοδικό ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ, τόμος 21^{ος}, έτος 1981, σύγγραμμα της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών. Η έρευνα του Κώστα Σπανού είναι βασισμένη στον πλούσιο φάκελλο του, που υπάρ-

χει στο Αρχείο Αγωνιστών της Εθνικής Βιβλιοθήκης (8 έγγραφα) και στα πολλά έγγραφα, που είναι σκορπισμένα στα Γενικά Αρχεία του Κράτους (17 έγγραφα). Τα έγγραφα των Γενικών Αρχείων του Κράτους είναι συνοπτικά και καλύπτουν τη δράση του Ιάκωβου Περικλή Ολύμπιου από τον Μάρτιο ως τον Σεπτέμβριο του 1824, ενώ τα έγγραφα του Αρχείου Αγωνιστών είναι εκτενέστερα, αναφέρονται στην όλη προσφορά του στον αγώνα και μας δίνουν πληροφορίες για την οικογενειακή κατάστασή του, για τη συμμετοχή του και τις απαιτήσεις του από το κράτος, που δεν δικαιώθηκαν ως το 1864.

Όμως, η συστηματική και λεπτομερειακή έρευνα και μελέτη των αρχείων και φακέλων των ιστορικών εγγράφων των Γενικών Αρχείων του Κράτους (ΓΑΚ), ανακαλύπτει και άλλες πληροφορίες σχετικά με τα πεπραγμένα του Ιάκωβου Περικλή Ολύμπιου. Στην Κεντρική Υπηρεσία των ΓΑΚ, στο αρχείο που έχει τον τίτλο “Μοναστηριακά” και στον φάκελο με αριθμό 628, υπάρχουν 8 έγγραφα με σημαντικό ενδιαφέρον. Τα έγγραφα όλα πραγματεύονται την τύχη ενός χρυσόβουλου των Ρώσων αυτοκρατόρων που αναφερόταν και ανήκε στο μοναστήρι του Αγίου Διονυσίου του εν Ολύμπω. Λέγοντας «χρυσόβουλο» εννοούμε επίσημο αυτοκρατορικό διάταγμα, το οποίο έφερε τη χρυσή σφραγίδα του αυτοκράτορα, για να πιστοποιείται η γνησιότητα του. Κατά το 1829 απεβίωσε στη νήσο Αίγινα ο Αθανάσιος Ζώτος, στα πράγματα του οποίου βρέθηκε και καταγράφηκε το ρωσικό χρυσόβουλο της Μονής του Αγίου Διονυσίου του εν Ολύμπω. Φαίνεται ότι η

προσπάθεια των μοναχών να επανακτήσουν το χρυσόβουλο δεν καρποφόρησε και έτσι το 1836 ανέλαβε ο Ιάκωβος Περικλής Ολύμπιος να βοηθήσει στην ανεύρεση του. Με δύο αναφορές του, τη 17-1-1836 και 26-6-1836, προς την αρμόδια υπηρεσία του νεοσύστατου ελληνικού κράτους, αιτείται την πλήρη διερεύνηση του θέματος. Λιτοχωρίτης κατά την καταγωγή, Ολύμπιος ως προς την προέλευση, ένθερμος αγωνιστής και πιστός πατριώτης, ο Ιάκωβος Περικλής δεν παρέμεινε αμέτοχος στους αγώνες και τις προσπάθειες των ανθρώπων του μοναστηριού του Αγίου Διονυσίου να κρατήσουν ζωηρή και ζωντανή την ύπαρξη του. Μέσα από τα έγγραφα αναδεικνύεται το εγνωσμένο κύρος, η ισχυρή προσωπικότητα και η υπόληψη που απολάμβανε στην Αθήνα, ώστε να μπορεί να δραστηριοποιεί διοικητικές υπηρεσίες του ελληνικού κράτους.

Παρουσιάζονται πιο κάτω και τα 8 έγγραφα, λαμβάνοντας υπόψιν τις ορθογραφικές συνήθειες της εποχής και διορθώνοντας, όπου είναι απαραίτητο, τη στίξη, τον τονισμό, τις συντομογραφίες και τα αρχικά κεφαλαία γράμματα. Παρελείφθησαν, επίσης, οι πολλοί αριθμοί πρωτοκόλλου με τις ημερομηνίες τους.

1

Ιάκωβος Περικλής

Περί ενός Διατάγματος Βασιλικού των Αυτοκρατόρων μας, ήτοι περί χρυσοβούλου θεσπίσματος

Διευθύνεται προς τον Νομάρχη των Κυκλάδων μετά της από 9 Μαΐ 1831 αναφοράς του Α. Ζωρογιαννοπούλου, επιτρόπου του Δ. Ζώτου, δια να προσκαλέση

τον κ. Ν. Χρυσόγελον και μας δώση όσας έπεται να έχη, ως εκ της τότε υπηρεσίας του, πληροφορίας περι των ενδιαλαμβανομένων, θέλουν μας επιστραφή δε και τα έγγραφα.

Αθήναι 17 Ιανουαρίου 1836
ο Γραφεύς

2

Προς την επί του εκκλησιαστικού και της δημοσίας παιδείας Γραμματείαν

Αποθανόντος εν Αιγίνη του μακαρίτου Αθανασίου Ζώτου, είχεν ευρεθή μεταξύ των άλλων του πραγμάτων και έν αυτοκρατορικόν ρωσικόν χρυσόβουλον, το οποίον είχε λάβει ως ενέχυρον ο μακαρίτης δια χρήματα τινά τα οποία έτι ζων είχε δαπανήση δια κατά τον Όλυμπον μοναστήριον του Αγίου Διονυσίου. Καταγραφέντα τότε τα πράγματα ταύτα, ομού με το προρρηθέν χρυσόβουλον, είχαν παρακατατεθή, που δεν αγνοήται, στην σεβαστή ταύτην Γραμματείαν, δια να τα αποδόση όταν παρουσιασθή ο κληρονόμος του αποθανόντος. Ο κληρονόμος ούτος, όστις είναι ο Δημήτριος Ζώτος, παρουσιασθείς εν καιρώ έλαβεν όλα ταύτα τα πράγματα, άφησεν όμως το χρυσόβουλον, επειδή ευρέθη εκεί τότε ένας καλόγερος του μοναστηριού και θέλων να το λάβη δεν είχε μαζί του χρήματα και συμφώνως οι δύο απεφάσισαν να μείνη παρακατατεθειμένον μέχρι της πληρωμής των χρημάτων. Επειδή λοιπόν εισέτι τα χρήματα δεν επληρώθησαν κατ' επιτροπήν του κληρονόμου Δ. Ζώτου παρακαλώ την σεβαστήν ταύτην Γραμματείαν

να διατάξη να μοι δοθή το χρυσόβουλον δια να το εγχειρίσω στον αυτού κληρονόμον.

Τη 9 Μαΐου 1831

Εν Ναυπλίω

Ο πολίτης

Α. Ζωρογιαννόπουλος

Επίτροπος του Δ. Ζώτου

3

Προς την σεβαστήν επί των εκκλησιαστικών Βασιλικήν Γραμματείαν της Επιτροπής

Εν Αθήναις την 26 Ιουνίου 1836

Σεβαστή Γραμματεία,

κατά τα μέσα του παύσαντος Ιανουαρίου του ιδίου έτους, είχαν περικλείση μίαν τότε αναφοράν μου, άμα με την οποίαν αναφερόμενος, επαρακάλην να μοι γνωστοποιηθή το που και εις ποίον μέρος ευρίσκεται το χρυσόβουλον του μοναστηριού Αγίου Διονυσίου του εν Ολύμπω. Και η σεβαστή αύτη Γραμματεία εζήτα έκτοτε να πληροφορηθή από τον τότε Υπουργόν των Εκκλησιαστικών Ν. Χρυσόγελον και επίσης αν έως τώρα έλαβε την πληροφορίαν ή όχι. Και ξαναπαρακαλώ επικαλεστικώς, άμα να διατάξη όσον και όσους αιτήση, προς δε και πληροφορηθή και να μοι γνωστοποιήση περι τούτου εις ποίον ευρίσκεται το χρυσόβουλον.

Και πεπεισμένος εις το φιλοαδέκαστον της σεβαστής ταύτης Γραμματείας, υποσημειούμαι σεβαστικώς.

Όλος πρόθυμος

Ιάκωβος Περικλής

4

Προς την σεβαστήν Νομαρχίαν των Κυκλάδων

Περί τας αρχάς του ήδη παύσαντος Ιουνίου, εκοινοποίησεν εις τον υποφαινόμενον ο δήμαρχος Απολλωνίας Σίφνου πρόσκλησιν του σεβαστού Επάρχου Μήλου, κατά συνέπειαν της προς αυτόν διαταγής της σεβαστής Νομαρχίας ταύτης, δι' ης εξήτη παρ' εμού όσας έχω πληροφορίας περί ενός χρυσοβούλου, ανήκοντος εις την εν τω Ολύμπω Μονήν του Αγίου Διονυσίου, τούτου παρακατεθειμένου εις τον μακαρίτην Α. Ζώτον.

Επειδή δεν έλαβον καιρόν να καταθέσω εις Σίφνον, υποβάλλω όσας έχω πληροφορίας περί των ζητηθέντων εις την σεβαστήν ταύτην Νομαρχίαν. Ο μακαρίτης Α. Ζώτος ετελεύτησε κατά το 1829 εις Αίγιναν, πριν εγώ αναλάβω τα χρέη του Γραμματέως του Εκκλησιαστικού, κατά τον Σεπτέμβριον του αυτού έτους. Ο τότε Γραμματεύς του Εσωτερικού κύριος Ν. Σπηλιάδης μοι παρέδωκε τα έγγραφα τα υπαγόμενα εις τον κλάδον του, τα οποία και εσημπληρώθησαν εις πρόχειρον πρωτόκολλον. Μεταξύ δε τούτων δεν ευρέθη και τι χρυσόβουλον. Η Αστυνομία Αιγίνης παρέλαβε και εσφράγισε όσα ευρέθη έχων ο μακαρίτης Ζώτος και μετά τούτων βέβαια και το περί ο λόγος χρυσόβουλον και πιθανόν να ευρίσκεται η καταγραφή εις την αυτήν Αστυνομίαν. Τα πράγματα του αποθανόντος αγνώ πότε και παρά τίνος και προς τίνα παρεδόθησαν. Ενθυμούμαι δε ότι εξητείτο το χρυσόβουλον τούτο και ανεφέρθη περί τούτου εις την Γραμματείαν ιερομόναχος τις, του οποίου δεν ενθυμούμαι το όνομα. Ούτος εξήτησε διαταγήν προς τινά άλλον ηγούμενον ενός μοναστηρίου, ευρεθείς

και αυτός εκτός της επικράτειας, τον οποίον υποπτεύεται ότι έχει το χρυσόβουλον τούτο. Δεν ενθυμούμαι αν εξέδωκεν η Γραμματεία τιαύτην διαταγήν.

Τοσαύτα ενθυμούμαι περί του χρυσοβούλου τούτου, βεβαιώ ότι δεν κατετέθη ποτέ εις τα αρχεία της Γραμματείας, ούτε εγώ είχα την διεύθυνσιν αυτού. Η Αστυνομία Αιγίνης, ήτις παρέλαβεν και απέδωκεν εις τους κληρονόμους τα πράγματα του αποθανόντος, δύναται να δώση ίσως ακριβεστέρας πληροφορίας.

Υποσημειούμαι με σέβας
Εν Σύρω τη 30 Ιουνίου 1836
Ευπειθής
N. Χρυσόγελος

5

Ερμούπολις την 1 Ιουλίου 1836

Προς την σεβαστήν επί των Εκκλησιαστικών κ.τ.λ.
Γραμματείαν

Μέχρι της παύσεώς της η Νομαρχία Κυκλάδων δεν είχε λάβη παρά του π. Επάρχου Μήλου τας οποίας του εξήτησε πληροφορίας κατά συνέπειαν της από 17 Ιανουαρίου υπ' αριθμόν 3615 διαταγής της σεβαστής Γραμματείας, ούτε μετά την παραλαβήν της από 25 Ιουνίου διαταγής της. Ευρεθείς κατ' ευτυχίαν ενταύθα ο κύριος N. Χρυσόγελος, ερωτήθη περί του ζητουμένου χρυσοβούλου και απήντησεν όσα η εις πρωτότυπον επισυναπτομένη κοινοποίησις του εμπεριέχει, συνάμα δε μας επρόσθεσεν ότι αναμφιβόλως πρέπει να ευρίσκειται το χρυσόβουλον αυτό συνημμένον εις την καταγραφήν την οποίαν η Αστυνομία Αιγίνης ενήργησεν, ότε

κατά το 1829 έτος ετελεύτησεν εις Αίγινα ο Α. Ζώτος και επομένως εις την γενομένην παράδοσιν των πραγμάτων αυτού πρέπει να φαίνεται εις ποίον παρεδόθη. Ότι ποτέ το χρυσόβουλον αυτό δεν εδόθη ούτε εις αυτόν ούτε εις την Γραμματείαν των Εκκλησιαστικών και ότι κατά το 1830 εις Ναύπλιον ιερομόναχος τις παρουσιασθείς εις τον Γραμματέα των Εκκλησιαστικών εξήτησε και έλαβε, πλην καλώς δεν ενθυμήται, ιδιαίτερον της Γραμματείας έγγραφον προς έναν άλλον ηγούμενον ευρισκόμενον εις Όλυμπον, τον οποίον υποπτεύετο ότι το κατακρατή δια να το εγχειρίση εις αυτόν, πλην δεν ηξεύρη τι αποτέλεσμα έλαβεν η σύστασις του. Η διευθυνθείσα αναφορά εισέτι δεν επεστράφη παρά του π. Επάρχου Μήλου. Ένεκα τούτου σήμεραν ειδοποιείται η διοικήσις της Επαρχίας εκείνης, δια να φροντίση να την εξαποστείλη εις την σεβαστήν Γραμματείαν.

Ευπειθέστατος

Εν απουσία του Διοικητού Σύρου
(υπογραφή)

Επί του αριθμού 3615. Περί του χρυσοβούλου του μοναστηρίου της Αγίας Τριάδος

Διευθύνεται προς τον διοικητήν Αττικής, δια τας εντός πληροφορίας, αν εις τα αρχεία της Αστυνομίας Αιγίνης υφίσταται παρόμοιον έγγραφον ή κατάλογος των πραγμάτων του Α. Ζώτου και άρει οποιαδήποτε πληροφορία περί του διαλαμβανομένου, επιστρεφομένης και της παρούσης.

Εν Αθήναις τη 17 Ιουλίου 1836

Ο επί του Εκκλησιαστικού Γραμματεύς της Επιτροπής

6

Εν Μήλω τη 16 Ιουλίου 1836

Προς την επί των εκκλησιαστικών κ.λ.π. σεβαστήν
Γραμματείαν της Επικρατείας

Κατά το υπ' αριθμόν 2 έγγραφον του διοικητού
Σύρου, διευθύνεται προς την σεβαστήν Γραμματείαν η
υπ' αριθμόν 3615 διαταγή της, μετά της εν αυτή ανα-
φοράς του Α. Ζωρογιαννοπούλου.

Ευπειθέστατος

Ο διοικητής Μήλου

7

Περί του χρυσοβούλου του μοναστηρίου της Αγίας
Τριάδος

Προς την Βασιλείαν των εκκλησιαστικών και της
δημοσίας εκπαιδύσεως Γραμματείαν της Επικρατείας

Αθήναι 29 Ιουλίου 1836

Ο υποδιοικητής Αιγίνης ερευνήσας κατά πρόσκλη-
σίν μου εις τα αρχεία της Αστυνομίας της νήσου εκεί-
νης, δεν εύρε τίποτε άλλο παρά τας ακολούθους ση-
μειώσεις εις το κατά το 1829 βιβλίον των παρακατα-
θηκών. Τη 3 Οκτωβρίου κατεγράφησαν τα πράγματα
του αποθανόντος Κωνσταντίνου Ζώτου εξ Αγράφων,
παρά το ενταύθα Ειρηνοδικείον, τα οποία εσφραγίσθη-
σαν με την σφραγίδα του Ειρηνοδικείου και της Αστυ-
νομίας και ετέθησαν εις την Αστυνομίαν εν Βούρτζι, με
άσπρα ρούχα σακκιά και μια κάσα υπ' αριθμόν 4. Την
22 Οκτωβρίου κατά την υπ' αριθμόν 517 πρόσκλησιν
του Ειρηνοδικείου παρεδόθησαν τα απέναντι πράγμα-

τα εις τον Δημήτριον Ζώτον, αυτάδελφον του αποθανόντος, αφού πρώτα εθεωρήθησαν αι σφραγίδες παρά το Ειρηνοδικεϊον: «Δημήτριος Ζώτος έλαβεν τα άνωθεν πράγματα». Παρά ταύτα άλλην πληροφορίαν δεν ηδυνήθη να πορισθή ο υποδιοικητής Αιγίνης, ούδε έγγραφον ή κατάλογον να εύρη εις τα αρχεία της διαληφθείσης Αστυνομίας. Παρατηρητέον ότι αν ούτος είναι ο Α. Ζώτος παρά τω οποίω ήταν παρακατατεθημένον το περί ου ο λόγος χρυσόβουλον, αγνοείται η χρονολογία και η ημερομηνία των σημειώσεων, συνάδα με τα αναφερόμενα παρά του κυρίου Χρυσογέλου ως προς την εποχήν της τελευτής του. Επιστρέφεται και η αναφορά του διοικητού Σύρου μετά εκείνης του κ. Χρυσογέλου.

Ευπειθής

Ο διοικητής Αττικής

8

Εν Αθήναις την 16 Αυγούστου 1836

Περί ρωσικού χρυσοβούλου ανήκοντος εις τινα των εν Ολύμπω μοναστηρίων

Προς την επί της Δικαιοσύνης

Επί του αντικειμένου, το οποίον πραγματεύεται η εγκλειομένη από 1 Ιουνίου 1836 αναφορά του κυρίου Ιακώβου Περικλέους, ενησχολήθη νομίζομεν η Γραμματεία αύτη κατά το 1829, ότε τελευτήσαντος εν Αιγίνη του κυρίου Α. Ζώτου, ευρέθη μεταξύ των πραγμάτων αυτού χρυσόβουλον, ανήκον εις Μονήν τινά εκτός του κράτους κειμένην, το οποίον δεν δυνάμεθα να είπωμεν οριστικώς αν ήτο άλλο ή το νυν ζητούμενον. Εντεύθεν

παρακαλείται να ερευνήσει μεταξύ των αρχείων της, της εποχής εκείνης και να μας κοινοποιήσει εάν εύρη και ό,τι ήθελεν εύρη, εις την προκειμένην υπόθεσιν αναγόμενον, διατάσσοντα συγχρόνως και την επιστροφήν των εγκλειομένων.

ο Γραμματεύς

ΛΙΤΟΧΩΡΙΤΕΣ ΖΩΓΡΑΦΟΙ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19^ο ΑΙΩΝΑ

Πρόκειται για Λιτοχωρίτες καλλιτέχνες στην πλειονότητά τους άγνωστους βιβλιογραφικά. Μόνες μαρτυρίες της δράσης και της καλλιτεχνικής τους υπόστασης είναι τα ίδια τους τα έργα. Ο 19^{ος} αιώνας μέχρι πρόσφατα είχε αποτελέσει πεδίο έρευνας κυρίως των ιστορικών, εθνολογικών και άλλων συναφών επιστημονικών κλάδων, όχι όμως και τόσο των ιστορικών της τέχνης. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να απουσιάζουν μελέτες και εργασίες σχετικά με την τέχνη της εποχής, έτσι ώστε πρόσωπα και μεγάλο μέρος του υλικού να παραμένει άγνωστο στην έρευνα.

Η διδακτορική διατριβή της Ιλιάνας Ζάρρα στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ) το 1997 με θέμα «Η θρησκευτική ζωγραφική στη Θεσσαλονίκη κατά τον 19^ο αιώνα. Ζωγράφοι-Εργαστήρια-Καλλιτεχνικές τάσεις», αφενός καταγράφει, ταξινομεί και επεξεργάζεται το σχετικό υλικό και αφετέρου διερευνά εκείνα τα πολιτισμικά στοιχεία που συνθέτουν την εικόνα της πόλης σε μια περίοδο κρίσιμη για τον ελληνισμό. Το 2006 η διατριβή της Ιλιάνας Ζάρρα έλαβε τη μορφή βιβλίου, συμπεριλήφθηκε στις εκδόσεις του Ιδρύματος Μελετών Χερσονήσου του Αίμου (ΙΜΧΑ) και κυκλοφόρησε από τον εκδοτικό οίκο «Αφοί Κυριακίδη». Στο έργο δίνεται το ιστορικό πλαίσιο

σιο, η πολιτική, η οικονομική και πνευματική εικόνα της Θεσσαλονίκης και παράλληλα διερευνώνται οι αισθητικές τάσεις της εποχής, ουσιαστικά τα βασικά χαρακτηριστικά της αγιογραφίας του 19^{ου} αιώνα στον τουρκοκρατούμενο ελλαδικό χώρο.

Οι λιτοχωρίτες επώνυμοι ζωγράφοι (αγιογράφοι) καταλαμβάνουν αξιολύγυτη θέση στη μελέτη. Για την ομάδα των λιτοχωριτών ζωγράφων αφιερώνονται τριάντα δύο (32) σελίδες σε αποκλειστικό κεφάλαιο, πέραν των αναφορών που γίνονται σε άλλα κεφάλαια, στον κατάλογο εικόνων, τους πίνακες, το ευρετήριο κλπ. Η ποικιλία και ο πλούτος του υλικού συστηματοποιήθηκε από τη συγγραφέα με βάση ένα ουσιαστικό κριτήριο, την ύπαρξη ή μη επιγραφών. Στις επιγραφές σημειώνονται η χρονολογία παραγωγής, το όνομα του ζωγράφου, ο τόπος προέλευσής του (εκ Λιτοχώρου), καθώς επίσης δωρητές, χορηγοί, επίτροποι των ναών και άλλα στοιχεία. Τα στοιχεία δεν περιλαμβάνονται στο σύνολό τους ανά έργο, αλλά είναι διάσπαρτα, και αλληλοσυμπληρώνονται μέσα από περισσότερα του ενός έργα. Παρουσιάζεται η ομάδα των λιτοχωριτών ζωγράφων με τα βασικά χαρακτηριστικά των έργων της θρησκευτικής ζωγραφικής στη Θεσσαλονίκη τον 19^ο αιώνα, εξετάζονται οι δεσμοί των καλλιτεχνών και της Θεσσαλονίκης με το Άγιον Όρος και την αγιορείτικη εικονογραφική παραγωγή και τέλος καθορίζεται το είδος της τέχνης από θεματολογική και εικονολογική εξέλιξη, τεχνοτροπία και ποικιλία εικονολογικών απόψεων. Το συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι ο διαπιστωμένος λαϊκός χαρακτήρας της θρησκευτικής ζωγραφικής της εποχής επί Τουρκοκρατίας, σημαδεύει και προκαθορί-

ζει την εξέλιξη της νεότερης ελληνικής ζωγραφικής.

Δεν πρέπει να λανθάνει της προσοχής μας και η σημαντική προσφορά του Δρ Αρχαιολογίας Ιωακείμ Παπάγγελου στον εμπλουτισμό των πηγών για τους εκ Λιτοχώρου αγιογράφους που εργάστηκαν στη Χαλκιδική κατά τον 19^ο αιώνα. Στο πρώτο Συμπόσιο βυζαντινής και μεταβυζαντινής αρχαιολογίας και τέχνης, που πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα το έτος 1981, ο Παπάγγελος παρουσίασε την εργασία του με θέμα «Εργαστήρια ζωγραφικής στη Χαλκιδική κατά τον 19^ο αιώνα», δίνοντας βασικά στοιχεία για καλλιτέχνες «προερχόμενοι από γειτονικές περιοχές, οι οποίες όμως είχαν ποικίλες και μακροχρόνιες επαφές με τη Χαλκιδική (Λιτόχωρο)». Οι ζωγράφοι με καταγωγή από το Λιτόχωρο, Ιωάννης Αναστασίου (1833/1843), Σωτήριος Ιω. Ολύμπιος (5-1-1865, 15-5-1866) και Θεόδωρος (1871) αποτελούν κίνητρο για συστηματικότερη έρευνα.

Κατωτέρω παραθέτουμε ένα μικρό ενδεικτικό μέρος από το λίαν αξιόλογο βιβλίο της Ιλιάνας Ζάρρα για τη θρησκευτική ζωγραφική στη Θεσσαλονίκη κατά τον 19^ο αιώνα.

Λιτοχωρίτες ζωγράφοι

Στη Θεσσαλονίκη ένα σημαντικό σύνολο εικόνων είναι έργα αγιογράφων που κατάγονται από το Λιτόχωρο⁵⁸. Οι επιγραφές μαρτυρούν τέσσερα ονόματα: Αναστάσιος, Ιωάννης Αναστασίου, Ιωάννης Α. Ρ. και Ιωάννης Καύκος.

Τα έργα αυτά, με βάση τα αποκρυσταλλωμένα εικαστικά χαρακτηριστικά που εφαρμόζονται στην από-

δοση των θεμάτων, συνδέονται στο μεγαλύτερο ποσοστό τους με τον παλιότερο ζωγράφο της ομάδας, τον Αναστάσιο. Δυστυχώς, η απουσία δημοσιευμένου υλικού ευθύνεται για την αποσπασματική γνώση μας γύρω από την έκταση της αγιογραφικής τους δραστηριότητας, η οποία εντοπίζεται και σε περιοχές κοντινές προς τη Θεσσαλονίκη⁵⁹. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τις αποκλίσεις από έναν ενιαίο τρόπο εκφοράς των θεμάτων, προβάλλει την πιθανότητα πως γύρω από τον Αναστάσιο απασχολείται ένας αριθμός υπευθύνων βοηθών, συγκροτώντας στην ουσία ένα τουλάχιστον αγιογραφικό εργαστήριο.

Αναστάσιος

Τρεις δεσποτικές εικόνες από το τέμπλο του Αγίου Γεωργίου, μετόχι της μονής Γρηγορίου, χρονολογημένες στη δεκαετία του 1820, συγκρίνονται με έργα του γαλατσιάνου αγιογράφου Αθανασίου. Με τεκμήριο τη λαϊκή τεχνοτροπία, η οποία χαρακτηρίζει τη ζωγραφική του Αθανασίου ως το 1830 και κυρίως τον ίδιο τρόπο διακόσμησης με οδοντωτό μοτίβο στο πλαίσιο των φορητών έργων και των δύο ομάδων τέθηκε το ερώτημα μήπως πρόκειται για έργα του Αθανασίου ή κάποιων αγιογράφων από τον κύκλο του. Ο συσχετισμός, ωστόσο, αποκλείεται, καταρχάς, διότι σε εικόνα του αγίου Ιωάννη του Θεολόγου σημειώνεται ευκρινώς το όνομα του λιτοχωρίτη αγιογράφου. Κατά δεύτερον, η εφαρμογή και μόνο του ίδιου διακοσμητικού πλαισίου δεν είναι ικανή να ταυτίσει δύο διαφορετικούς ζωγράφους. Άλλωστε, οι αγιογράφοι έχουν άμεση πρόσβαση σε κοινούς τύπους και σχήματα που αντιγράφονται εύκολα με την ευρεία κυκλοφορία και χρήση χαρακτηριστικών

προτύπων. Τέλος, δεν υπάρχει μαρτυρία που να επιβεβαιώνει τη μετάβαση του λιτοχωρίτη Αναστασίου στο Άγιο Όρος, χωρίς εντούτοις, να αποκλείεται ένα τέτοιο γεγονός. Είναι γνωστό πως άλλοι συνάδελφοι και συντοπίτες του (Ιωάννης Αναστασίου 1833/1843, Σωτήριος Ιωάννου Ολύμπιος 1865/1866) δρουν στη Χαλκιδική εξαιτίας της μαζικής ζήτησης εικόνων, ύστερα από την ολοκληρωτική καταστροφή της Χαλκιδικής που ακολούθησε την Επανάσταση του 1821. (...)

Ιωάννης Αναστασίου

Το όνομα, το πατρώνυμο, η καταγωγή και η χρονική περίοδος που εργάζεται ο αγιογράφος αποτελούν στοιχεία ταυτόσημα με τον γνωστό ζωγράφο του Λιτοχώρου, Ιωάννη Αναστασίου, που τα χρονολογημένα του έργα καλύπτουν το διάστημα 1833-1843. Η προφανής ταύτιση με τον αγιογράφο μας έχει ανάγκη την επιβεβαίωση μέσα από το έργο τους, που είναι αδύνατη όμως προς το παρόν, λόγω έλλειψης δημοσιευμένου υλικού. Δύο εικόνες του ζωγράφου σώζονται στη Θεσσαλονίκη και βρίσκονται στο τέμπλο του Αγίου Αντωνίου. (...)

Ιωάννης Α. Ρ.

Χριστός Μέγας Αρχιερέυς (92x62,5 εκ., ράχη επισκοπικού θρόνου Αγίου Αθανασίου). Ο Χριστός παριστάνεται ένθρονος να ευλογεί. Με το αριστερό χέρι κρατά ανοιχτό ευαγγέλιο, όπου σημειώνεται: *Η ΒΑΣΙΛΕΙΑ Η ΕΜΗ ΟΥΚ ΕΣΤΙΝ ΕΚ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ ΤΟΥΤΟΥ· Η ΕΚ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ* (Ιω. ιη', 36), *ΛΑΒΕΤΕ ΤΟΥΤΟ ΜΟΥ ΕΣΤΙ ΤΟ CO...* (Ματθ. κστ', 26). Στο χρυσό βάθος γράφεται με κόκκινο, *Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΒΑΣΙΛΕΥΟΝΤΩΝ ΜΕΓΑΣ ΑΡΧΙΕΡΕΥΣ*. Δεξιά κι α-

ριστερά ζωγραφίζονται γονατιστοί και σε στάση δέησης οι αρχάγγελοι. Χαμηλά ο ζωγράφος υπογράφει με τα αρχικά του: *ΧΕΙΡ ΙΩ(άννη) Α. Ρ. 1846*.

Ο τρόπος πλασίματος του προσώπου, τα λεπτά χαρακτηριστικά, οι διπλές χαράξεις του ματιού και η λεπτογραμμένη τριχοφυΐα συνδέουν τον αγιογράφο με τον κύκλο των λιτοχωριτών ζωγράφων που δρουν στην πόλη και στα περίχωρα¹²⁰. (...)

Ιωάννης Καύκος Ζωγράφος

Ο ζωγράφος υπογράφει σε δύο δεσποτικές εικόνες – *Παναγία Βρεφοκρατούσα* (92,2x60,6 εκ.) και *Χριστός Ζωοδότης* (91x58 εκ.) – , που προέρχονται από τον κοιμητηριακό ναό της Ευαγγελίστριας. Σήμερα φυλάσσονται στο κτίριο διοίκησης του νεκροταφείου και είναι καθαρισμένες. (...)

Την πληρωμή των φορητών εικόνων την έχουν αναλάβει απλοί πιστοί για τη σωτηρία της ψυχής τους και συντεχνίες της πόλης. Στην εικόνα του Χριστού η υπογραφή του καλλιτέχνη σημειώνεται ξέχωρα κάτω δεξιά: *Χειρ Ιω(άννη) Κ(αύκου) Ζ(ωγράφου) εκ Λιτοχώρου*. Στο κέντρο και μέσα σε ανεπτυγμένο ειλητάριο, εντάσσεται περίτεχνα η αφιερωματική επιγραφή: *Δαπάνης της συντεχνίας των οινοπολών προτοΜαστόρων, Μαϊστόρων καλφάδων και συνδρομητών. 1885*. Αριστερά από την παράσταση της βρεφοκρατούσας διαβάζουμε: *Χειρ Ιω(άννη) Κ(αύκου) Ζ(ωγράφου) εκ Λιτοχώρου και μέσα σε ροκοκό πλαίσιο: Αφιέρωμα της Σταυρούλας και Άννης και Ν. και εις μνημόσυνον της Μαριγώς, Αντωνίου, Δημητρίου, και Ανασασίου συνεργία δε παπά Δ. Ιω(άννη) εκ Λιτοχώρου 1881*. (...)

Κάτω αριστερά, τοποθετείται η υπογραφή του ζωγράφου: Έργον· Ιω(άννη) Κ(αύκου) Ζ(ωγράφου) εκ λιτοχώρου και δεξιά η αφιερωματική επιγραφή: Δέησις του δούλου του Θεού Ιωάννου Δ. Καύκου. 1899. Άρα, ο ίδιος ο ζωγράφος φιλοτεχνεί την εικόνα και ως ευλαβής χριστιανός την αφιερώνει στην εκκλησία, εξασφαλίζοντας, αφενός, τη σωτηρία της ψυχής του και αφετέρου, επιτείνοντας τη φήμη του ως δημιουργός. (...)

Περισσότερες από τριάντα φορητές εικόνες έχουν ζωγραφιστεί από τους λιτοχωρίτες ζωγράφους. Το μεγαλύτερο ποσοστό προσγράφεται στην παραγωγή του παλαιότερου Αναστασίου.

Παρά τη σχετική ποικιλία των θεμάτων, οι συνθέσεις που συχνά επαναλαμβάνονται, διαφοροποιούνται με μικρές αλλαγές σε δευτερεύουσες λεπτομέρειες ή και μεγαλύτερες, με την προσθήκη νέων προσώπων. Αυτές οι παραλλαγές, η απουσία υπογραφής και η αυξημένη παραγωγή σε συνδυασμό με τις αποκλίσεις στους προσωπογραφικούς τύπους, επιβεβαιώνουν την ύπαρξη ενός τουλάχιστον εργαστηρίου και βοηθών ή συνεργατών. Στην περίπτωση αυτή είναι ενδιαφέρον το γεγονός ότι οι «μικρότεροι» αγιογράφοι, εφόσον δεν δηλώνουν το όνομά τους, προσπαθούν να ξεχωρίσουν με την τέχνη τους, οπότε επινοώντας ή τονίζοντας κάποιες λεπτομέρειες, γίνονται κατά κάποιο δημιουργικοί.

Ο Αναστάσιος επιλέγει άρτιους εικονογραφικούς τύπους που βασίζονται σε τεκμηριωμένα πρότυπα και φαίνεται να ακολουθεί την επίσημη γραπτή παράδοση.

Εικονογραφικά συνδυάζει συχνά δύο ξεχωριστά αλλά συναφή επεισόδια με αποτέλεσμα να καλύπτεται κάποτε ασφυκτικά η ζωγραφισμένη επιφάνεια. Εμπνέεται από παλαιότερα κρητικά πρότυπα αλλά και από πιο εγγύτερα χρονολογικά μνημεία, εντοπισμένα στη βόρεια Ελλάδα με αφομοιωμένη και επεξεργασμένη την κρητική παράδοση. (...)

Ο Ιωάννης Αναστασίου ανήκει στην κατηγορία των ζωγράφων, οι οποίοι εκτελούν παραγγελίες για ναούς της Χαλκιδικής, ύστερα από τις αυξημένες ανάγκες που προέκυψαν εξαιτίας των καταστροφών κατά τη διάρκεια του Αγώνα. Οπότε, έρχεται σε επαφή με εντόπιους αγιογράφους και πιθανόν δέχεται επιδράσεις από την αγιορείτικη τέχνη.

Ο Ιωάννης Α. Ρ. παρουσιάζει τεχνοτροπικές ομοιότητες με την ζωγραφική του Αναστασίου και εντάσσεται στον κύκλο των συνεργατών του που επηρεάζονται άμεσα από αυτόν.

Ο Ιωάννης Καύκος παρουσιάζει μία περισσότερο συγκροτημένη καλλιτεχνική προσωπικότητα. Είναι ο τελευταίος χρονολογικά της σειράς που συμπληρώνει τον κύκλο, τουλάχιστον για τη Θεσσαλονίκη, στα 1899. Η εξέλιξη, λοιπόν, της λιτοχωρίτικης στο σύνολό της ζωγραφικής χαρακτηρίζεται, αφενός μεν, από τη σταδιακή προσαρμογή στα μέτρα των φορέων της ή τη μεταποίηση των προτύπων του οικογενειακού συνεργείου, αφετέρου δε, από την αφομοίωση των νεοτερικών μηνυμάτων που προέρχονται από τη σύγχρονη εκκλησιαστική ζωγραφική της Αθήνας, έχοντας ως διάμεσο το Άγιον Όρος.

Χαρακτηριστικό γνώρισμα των ζωγράφων είναι ότι, όταν υπογράφουν, παραθέτουν συχνά τον τόπο καταγωγής τους. Συνεπώς, ο συνδυασμός του ονόματος και του χώρου προέλευσης λειτουργεί ως σήμα αναγνώρισης και ταύτισης του επαγγελματία της αγιογραφικής τέχνης. Παράλληλα, σημαίνει τον στενό σύνδεσμο που διατηρούσαν με τον τόπο καταγωγής τους.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

58. Με βάση την καταγραφή των εικόνων της μονής Βλατάδων, που πραγματοποιήθηκε το 1978 από την 9^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, αποδίδω στην παραγωγή των λιτοχωριτών ζωγράφων τις εξής φορητές εικόνες: άγιος Παντελεήμων, 1816 (86,5x43 εκ.), Σύναξις των Αγίων Αποστόλων (101x70 εκ.), επιγραφή: *δέσεις του Δούλου του θεού Δημητρίου συμβίας και των τέκνων Γονέων και αδελφών*, Παραβολή της ξηραθείσης συκής, 1825 (32x23 εκ.), Αγία Τριάδα, αχρονολόγητη (98,5x69 εκ.), άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη, αχρονολόγητη (51,8x33,5 εκ.), Παραβολή των δέκα παρθένων, 1824 (31,6x23,4 εκ.), Ανάσταση, 1825 (53x40 εκ.), άγιος Γεώργιος έφιππος (98,5x65 εκ.) (...)

59. Λίγες εικόνες που βρίσκονται αναρτημένες στο τέμπλο και σε άλλα σημεία του ναού του Αγίου Ανδρέα Περιστεράς. Επίσης, στο εργαστήριο του Αναστασίου αποδίδεται μια δίζωνη εικόνα με τους τρεις Ιεράρχες και τους Αγίους Θεοδώρους που βρίσκεται στο τέμπλο του ναού του Αγίου Γεωργίου στο χωριό Βασιλικά. Χαμηλά σημειώνεται η επιγραφή: *εικόνα σεπτήν ανισορίαντα σοι πάντων Δικερών λοιμού ρύσαι ιαν σοιάς πρεσβ/ρυσαν οι πολιτην ουρανού Δειξον 1825*. Εντυπωσιακό είναι το γεγονός πως μία λιτοχωρίτικη φορητή εικόνα της Παναγίας Ελεούσας βρίσκεται σήμερα στον ναό της Θεοτόκου της μονής Κουδουμά, στην περιοχή Αστερουσιών της νότιας Κρήτης, βλ. Ψιλάκης, *Μοναστήρια*, σ. 103, εικ. 2.

120. Η εικόνα της Θεσσαλονίκης συγκρίνεται με τρεις δεσποτικές εικόνες από τον ναό του Αγίου Ανδρέα Περιστεράς, οι οποίες με βάση τα τεχνοτροπικά τους χαρακτηριστικά προσγράφονται στον κύκλο των λιτοχωριτών αγιογράφων και φέρουν χρονολογίες 1826, 1828. Οι εικόνες είναι αδημοσίευτες.

ΤΟΠΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Η περίπτωση μιας συλλογής δικαιοπρακτικών εγγράφων

Η συλλογή λιτοχωρίτικων δικαιοπρακτικών εγγράφων που παρουσιάζεται εδώ, αποτελείται από το αρχείο της οικογένειας Φιλίππου και είναι ένα μικρό δείγμα της πλούσιας κληρονομιάς που κατέλιπε. Το αρχείο του Γεωργίου Φιλίππου (1838-1920) το διατήρησε ο γιος του Χρήστος Φιλίππου (1881-1951) που το διεύρυνε με έγγραφα της οικογενειακής του περιουσίας και όλων των επαγγελματικών και κοινωνικών δραστηριοτήτων. Τα δικαιοπρακτικά έγγραφα αποτελούνται από πωλητήρια, αγορές, διαθήκες, διανεμητήρια, αποδείξεις, συμφωνίες, κτηματολόγια κ.ά. Η χρονική τους προέλευση είναι ποικίλη, καθώς ανήκουν σε ένα χρονικό διάστημα από το 1870 μέχρι το 1950. Τα έγγραφα παρουσιάζουν ιδιαίτερη σημασία γιατί παρέχουν πληροφορίες για ζητήματα της παραδοσιακής οικονομικής ζωής, αποτελούν πολύτιμες πηγές ονοματολογικού υλικού και συμβάλουν στην προσπάθεια σύνταξης μιας προσωπογραφίας του Λιτοχώρου κατά τα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας.

Τα σπίτια και οι οικογένειες, όπου περιλαμβάνονται τέτοια έγγραφα, είναι στην πλειοψηφία τους άγνωστα. Απαιτείται ο σχεδιασμός ενός προγράμματος για τον εντοπισμό, τη φωτογράφιση και την καταλογογράφηση των δικαιοπρακτικών εγγράφων του Λιτοχώρου, με σκοπό να καταρτισθεί ένα σχετικό αρχείο που

θα αποτελεί πηγή για τη μελέτη της ιστορίας. Καθώς η λαογραφία είναι ο συνδετικός κρίκος ανάμεσα στις ιστορικές και ανθρωπολογικές επιστήμες, τα δικαιοπρακτικά έγγραφα είναι το υλικό όπου μια τέτοια ζεύξη γίνεται πραγματικότητα.

Η καταγραφή και διατήρηση των εγγράφων της οικογένειας Φιλίππου είναι εντυπωσιακή. Κάθε πωλητήριο έγγραφο είναι αρχικά συντεταγμένο στην ελληνική γλώσσα, συνοδεύεται από άλλο στην τουρκική και από άλλα δύο έγγραφα μετεγγραφής στο αρμόδιο «Αυτοκρατορικών Κτηματολόγιον» ήτοι Υποθηκοφυλακείο της εποχής, ένα στην τουρκική και άλλο με τη μετάφρασή του στην ελληνική γλώσσα. Τα έγγραφα φέρουν σφραγίδες των μουχτάρηδων σε έντυπη και ανάγλυφη μορφή, χαρτόσημα, ενώ το από 1878 πωλητήριο έχει και τη σφραγίδα της Φιλεκπαιδευτικής Αδελφότητας Λιτοχώρου. Ως προς τα χρεωστικά πρέπει να επισημάνουμε ότι όλα έχουν χαρτόσημο – το από 1886 έχει έξι χαρτόσημα – και βρέθηκαν μέσα σε κλειστό φάκελο που είχε την ένδειξη «Ανεξόφλητα ομόλογα». Το διανεμητήριο περιουσίας των Αναγνωστοπουλαίων, όπως και άλλα έγγραφά τους, περιλαμβάνονται στο αρχείο Φιλίππου λόγω των συγγενικών δεσμών των.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΓΓΡΑΦΩΝ

Πωλητήριο

Δια του παρόντος πωλητηρίου γράμματος δηλοποιώ ο υποφαινόμενος ότι σήμερα επώλησα προς τον κύριον Γεώργιον Φιλιππόπουλον το πατρικόν μου οσπήτιον εις την κατά την θέσιν και ενορίαν του Αγίου Νικολά-

ου, υφιστάμενον από δύο (2) οντάδες με τα κατώγια των επίσης και σάλαν με χαγιάτι. Και συνορευόμενον από τας δύο όπισθεν πλευράς με το οσπήτιον του Κυριαζή Καπαμά και οσπήτιον των αδελφών Φτικαίων, ενώ από την άνωθεν και εμπροστινήν πλευράν με την περιοχήν του και δημόσιον δρόμον. Έχει δε αυτό τας περιοχάς και ξυλόπορτα.

Επίσης επούλησα συνάμα και τον μπαχτσέν μου έμπροσθεν της εξώπορτας του αυτού οσπητίου, περιφραγμένου με πλοκόν μέχρι τα θεμέλια. Έχει δε αυτός τους φράκτας και ξυλόπορτα.

Αυτά λέγω ότι επούλησα ευχαρίστως και απαραβιάστως δια γρόσια οκτώ χιλιάδας, Αριθμός 8.000, άτινα και τα έλαβον παρά του ιδίου εις μετρητά μέχρις οβολού. Και από τούδε και εις το εξής θεωρείται κύριος εξουσιαστής του ρηθέντος κτήματος ο κύριος Γεώργιος Φιλιππόπουλος να μεταχειρισθή αυτό ως βούλεται. Εγώ δε μένω ξένος, αλλότριος και καλώς εξωφλισμένος κατά πάντα και δια πάντα, καθό έλαβα την αξίαν μέχρις οβολού. Δίδω όθεν το παρόν πωλητήριον έγγραφον εις χείρας του υπογεγραμμένον παρ' εμού και μεμαρτυρεμένον παρά των υποφαινομένων μαρτύρων.

Τη 10 Απριλίου 1877 Λιτόχωρον
Νικόλαος Αθανασίου Γκανάτσιος βεβαιώνω
τα άνωθεν

Ιωάννης Πειστικός μαρτυρώ
Αθανάσιος Ιωάννου μαρτυρώ
Δημήτριος Ζωγραφόπουλος μαρτυρώ

***

Πωλητήριον

Σήμερον η Εφορία και οι Βικίλιδες Λιτοχώρου επωλήσαμεν εις τον Γεώργιον Φίλιππα έν καλυβοτόπι από στρέμματα δύο (2) δια γρόσια τριακόσια (αριθμός 300), άτινα ελάβαμεν παρά του ιδίου εις μετρητά, μέχρι οβολού. Το δε καλυβοτόπι είνε εις Βαρικόν εις θέσιν Καλύβια Λιτοχωρινά και συνορεύεται εκ των δύο μερών, με καλυβοτόπι του Χρυσάφη Βακλαβά και ποτόκι και εκ των άλλων δύο με δρόμον. Διο εδόθη προς αυτόν το παρόν πωλητήριον, ίνα τω μεταχειρισθή ως αυτός θέλει και βούλεται, χωρίς να τον ενοχλήση κανείς, και ως ένδειξιν υποφαινόμεθα.

Τη 6 Δεκεμβρίου 1878 Λιτόχωρον

Η Εφορία των σχολών και Βικίλιδες

Ιωάννης Ν. Γιαννουλόπουλος

Ο μάρτυρας

Ιωάννης Πειστικός

Αναστάσιος Πειστικός

Δρόσος Αθανασίου

***

Πωλητήριον

Δια του οποίου δηλοποιώ ο υποφαινόμενος ότι σήμερα ευχαρίστως και απαραβιάστως επώλησα εις τον κύριον Γεώργιον Φίλιππα το κατά τη θέσιν του Βαρικού Λαϊκόβη λεγομένην, χωράφιον μου εκ στροφαρίων (6) έξη και το οποίον συνορεύεται με τα χωράφια Δ. Λασποπούλου, Γ. Τατσιοπούλου, Ντότσιου και Καραφεργιάτικα. Την δε αξίαν λίρας οθωμανικής (9) εννέα την έλαβον παρ' αυτού όλην μέχρι οβολού. Και του λοιπού ο εν λόγω Γεώργιος Φίλιππας θα είναι κύριος οικοκύρης δυνάμενος να τω μεταχειρισθή ως αυτός θέλει, εγώ δε

ως και τα τέκνα μου και συγγενείς μου ξένοι και αλλότριοι. Δίδω όθεν το παρόν μου εις χείρας του υπογεγραμμένον παρ' εμού, επικυρωθέν και μετά των μουχταρικών σφραγίδων, ίνα τω χρησιμεύση όπου δει, υποχρεούμαι δε να παρουσιασθώ και εις την αρμοδίαν αρχήν ίνα και προφορικώς δώσω την θέλησιν περί της τελείας πωλήσεως, όπως το δοθή το Βασιλικόν ταπίον.

Λιτόχωρον 25 Ιανουαρίου 1885

Αναστάσιος Πειστικός βεβαιώ την άνωθεν πώλησιν Εθεωρήθη το γνήσιον της υπογραφής ως και των μουχταρικών σφραγίδων.

Νικόλαος Δ. Λασπόπουλος μαρτυρώ

Γεώργιος Τατσιόπουλος μαρτυρώ

Αστέριος Γ. Λεμόνας

Αθανάσιος Γ. Κοκόνας παρόν

***

Πωλητήριον έγγραφον

Δια του οποίου δηλούται ότι οι κάτωθεν υποφαινόμενοι ομοπάτριοι και ομομήτριοι αυτάδελφοι και γνήσιοι υιοί του μακαρίτου πατρός ημών Ιωάννου Κων/νου Πειστικού, ευχαρίστως και απαραβιάστως επωλήσαμεν σήμερα ολόκληρον το πατρικόν ημών οικόπεδον, το εν τη ενορία του Αγίου Νικολάου και Μαχαλά Παπα Δημητρίου κείμενον, εκ τετρακοσίων πενήτηντα ως έγγιστα συνιστάμενον τεκτονικών τετραγωνικών πήχεων και οριζόμενον προς ανατολάς υπό της οικίας Χρήστου Κολωνιάρη, προς δυσμάς υπό δημοσίας οδού και ενός κήπου του αγοραστού Γεωργίου Φιλίππου, προς μεσημβριάν υπό της οικίας Γεωργίου Ζιάσιακου και προς άρκτον υπό δημοσίας οδού. Το εν λόγω οικόπεδον

ολόκληρον και μετά παντός του εν αυτώ σήμερον ευρισκομένου υλικού, οίον λίθων κλπ ευχαρίστως και απαραβιάστως λέγομεν επωλήσαμεν σήμερον προς τον ενταύθα κύριον Γεώργιον Φιλίππου αντί λιρών τουρκικών χρυσών πραγματικών δέκα και τεσσάρων, Αριθμός 14, άς και ελάβομεν σήμερον παρ' αυτού ολοκλήρους και μετρητάς.

Εντεύθεν τοίνυν ο ειρημένος αγοραστής αυτού κύριος Γεώργιος Φιλίππου θεωρείται τέλειος ιδιοκτήτης και κύριος του ειρημένου οικοπέδου, δικαιούμενος να διαθέση αυτό ως βούλεται, ημείς δε ξένοι και αλλότρι-οι αυτού δια παντός, υποχρεούμενοι συνάμα όπως εις πρώτην αναζήτησιν του αγοραστού αυτού κυρίου Γεωργίου Φιλίππου εμφανισθώμεν παρά τω αρμοδίω κυβερνητικώ υπαλλήλω και καταθέσωμεν την εκουσίαν ημών πώλησιν του ειρημένου οικοπέδου και την λήψιν του συμφωνηθέντος χρηματικού ποσού, ούτω δε καταστήσωμεν δυνατήν και εύκολον την επ' ονόματι αυτού έκδοσιν επισήμου τίτλου «ταπί».

Προς ασφάλειαν όθεν του αγοραστού και ιδιοκτήτου εν τω μέλλοντι του ειρημένου οικοπέδου, κυρίου Γεωργίου Φιλίππου, δίδομεν αυτώ το παρόν πωλητήριον έγγραφον υπογεγραμένον παρ' ημών των υποφαινομένων, τέως κυρίων αυτού, και μεμαρτυρημένους παρά των ωσαύτως υποφαινομένων αξιοτίμων μαρτύρων.

Εν Λιτοχώρω τη 17 Μαΐου 1898, οκτώ

Οι μάρτυρες
Αναστάσιος Γ. Ζιάσακος

Οι πωληταί
Κ. Ι. Πειστικός
Αθ. Ι. Πειστικός
Δ. Ι. Πειστικός

***

Χρεωστικόν

6: Αριθμός έξη λίρας τουρκικάς χρυσάς χρεωστώ ο κάτωθεν φαινόμενος εις διαταγήν του κυρίου Γεωργίου Φίλιππα. Τας άνωθεν λίρας υπόσχομαι να μετρήσω ατόκως και απαραβιάστως από σήμεραν μέχρι του ερχομένου Αγίου Γεωργίου. Παρελθούσης της διορίας υπόσχομαι να μετρήσω αυτάς χωρίς λόγον ως υποσημειούμαι.

Λιτόχωρον 27 Απριλίου 1881

Σταμούλης Γκέκας υπόσχομαι τα άνωθεν και ως αγράμματος υπογράφομαι δια χειρός του Αναγνώστη Ζαγορίσιου όστις μετρήση, εγώ δε θέτω τον τύπον του δακτύλου.

Καραβάς μαρτυρώ

***

Χρεωστικόν

70: Αριθμός εβδομήκοντα λίρας οθωμανικάς χρυσάς έλαβον ο κάτωθεν φαινόμενος τη διαταγή του κυρίου Γεωργίου Φίλιππα. Τας ανωτέρω υπόσχομαι να μετρήσω ατόκως και απαραβιάστως από σήμεραν μετά μήνα 4 (;). Παρελθούσης της διορίας υπόσχομαι μετρήσω αυτάς χωρίς λόγον τινά προφάσεως και εις ένδειξιν υποσημειούμαι.

Λιτόχωρον 19 Ιουνίου 1886

Αναγνώστης Ζαγορίσιος υπόσχομαι τας άνωθεν λίρας

***

Ομόλογον

Ο υποφαινόμενος εδανείσθην παρά του κυρίου Γεωργίου Φιλίππου μίαν, αριθμός 1, λίραν οθωμανικήν. Την υπόσχομαι να μετρήσω εις τον δανειστήν μου ή εις

την διαταγήν αυτού την 15 Οκτωβρίου του ιδίου έτους άνευ τινός τόκου. Παρελθούσης της προθεσμίας υπόσχομαι τόκον ως υπερημερίαν μέχρι της θελήσεως του δανειστού μου.

Εν Λιτοχώρω τη 27 Ιουλίου 1895

Νικόλαος Δημ. Λασπόπουλος

Οι μάρτυρες

Ιωάννης Ν. Γιαννουλόπουλος

***

Ομόλογον

Οι υποφαινόμενοι οφείλομεν εις την διαταγήν του κυρίου Γεωργίου Φιλίππου λίρας οθωμανικάς τέσσαρας, τας οποίας ελάβομεν παρ' αυτού εις μετρητά δια οικιακήν μας ανάγκην και υποσχόμεθα πληρώσαι αυτάς άνευ τινός τόκου από σήμεραν μέχρι την πρώτη Απριλίου του ιδίου έτους. Παρελθούσης της προθεσμίας υποσχόμεθα τον τόκον στην υπερημερίαν μέχρι της θελήσεως του δανειστού μας. Και εις ένδειξιν υποφαινόμεθα.

Εν Λιτοχώρω τη 18 Ιανουαρίου 1896

Γεώργιος Γ. Βουλγαρόπουλος

Δημήτριος Γ. Βουλγαρόπουλος

Οι μάρτυρες

Ιωάννης Ν. Γιαννουλόπουλος

Δημήτριος Ι. Γιαννουλόπουλος

***

Διαμελητήριον

Τελεία διανομή κοινή γνώμη πατρός και αδελφών
Γ. Ιωάννου Αναγνωστοπούλου

«Εν ονόματι Κυρίου»

Λαμβανομένου υπ' όψιν του περσινού υπό ημερομηνίαν 20 Φεβρουαρίου 1879 πρακτικού της διανομής των αδελφών Γ. Ι. Αναγνωστοπούλου και θέλοντες κοινή γνώμη να θέσωσι τέρμα εις την διανομήν, πατήρ και υιοί συνέταξαν σήμερα και υπέγραψαν το παρόν διαμελητήριον έγγραφον χρησιμεύον και ως εξωφλητικόν, τροποποιούμενον ως ακολούθως.

Ο πατήρ, επειδή τα κεφάλαια ηυξήθησαν κατά τι, λαμβάνει προς ιδίαν διατροφήν, της οικογενείας μας και ακόμη του μακαρίτου Δημητρίου, λίρας Τουρκίας χιλίας πεντακοσίας, Ν. 1500, υποσχόμενος δι' αυτών να υπανδρεύση την θυγατέρα του μακαρίτου και μας απαλλάξη αυτής πάσης απαιτήσεως της επισήμου διαθήκης, καθότι το εις το ορφανόν ανήκον έλαβεν υπό την προστασίαν του και δύναται να διαθέση κατά βούλησιν. Θα υπανδρεύση δε δι' αυτών και την θυγατέρα της αδελφής μας Πελαγίας. Λαμβάνει προσέτι και το έν όγδοον της Ελένης και τα ανήκοντα κτήματα, άτινα θα διαθέση δια της επισήμου διαθήκης κατά βούλησιν.

Το μερίδιον Γεωργίου μένει το ίδιον 2000 λίρας Τουρκίας, ως και του Αριστείδου μένει το ίδιον 2000 λίρας Τουρκίας, αφηνομένων δι' ίδιον λογαριασμόν των βερεσεδίων Σμύρνης, χωρίς να έχη ουδείς την παραμικράν απαίτησιν. Τα μερίδια της Ελένης όπως ήσαν ανά 1/8 εις έκαστον, κληρονομούμενου του μερίσματος αδελφών Καλιακούδα εκ των 6/8 του όλου μέρους μας. Έκαστος δύναται να διαθέση το ανήκον του πλοίου εις άλλον αυτών αδελφών ουχί και εις ξένον.

Εις του Δρόσου το μερίδιον προστίθενται λίραι οθωμανικαί πενήκοντα, Ν. 50, και γίνονται όλαι χίλια

τετρακόσια πενήκοντα, Ν. 1450.

Εις τα μερίδια Κωνσταντίνου και Μιχάλη προστίθενται από εκατόν πενήκοντα και γίνονται τα μέρη των ανά εννιακοσίας λίρας, Ν. 900.

Εις τα αδελφάς Ασημίνα Στάμου και Μαριγώ Λιόντα ανά 20: είκοσι λίρας Τουρκίας, τον αριθμόν όλαι εξήκοντα, 60.

Και ούτω συμπληρούται το ποσόν απάσης της περιουσίας μας, εξ ής δικαιούται έκαστος να λάβη το ανήκον του, άμα τα εις χείρας μας εμπορεύματα πωληθούν και συναχθούν τα ομόλογα, εννοουμένων των κινδύνων και των κατ' αναλογίαν άχρι τελείας εξοφλήσεως των τε εμπορευμάτων και ομολόγων. Εάν εις το μέλλον γίνη σύμβασις τις περί συνεταιρισμού, το ζήτημα είναι όλως ξένον. Δια τούτο συνετάγη το παρόν, όπου άλλα μεν του παλαιού πρακτικού ετροποποίησεν, νέα προσέθεσεν και όλα ομού εστερέωσεν.

Εγένετο εν Θεσσαλονίκη τη 20 Φεβρουαρίου 1880

Ο πατήρ Γιαννούλης Αναγνωστόπουλος

Οι αδελφοί Γεώργιος Ι. Αναγνωστόπουλος

Αριστείδης Ι. Αναγνωστόπουλος

Δρόσος Ι. Αναγνωστόπουλος

Ο Δρόσος ίδια βουλή και θελήσει επώλησεν τω Γεωργίω αδελφώ μας το μερίδιον Ελένης και έλαβεν άχρι οβολού την αξίαν, ως και ο Γεώργιος το ηγόρασεν ευχαρίστως.

Θεσσαλονίκη ίδια 1880

Ο πωλητής Δρόσος Ι. Αναγνωστόπουλος

Ο αγοραστής Γεώργιος Ι. Αναγνωστόπουλος

Οι μάρτυρες Αριστείδης Ι. Αναγνωστόπουλος

Ο πατήρ Γιαννούλης Αναγνωστόπουλος

ΠΟΡΤΡΕΤΑ ΜΙΑΣ ΑΛΛΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΣΤΟ ΛΙΤΟΧΩΡΟ

(Στη δημόσια υπηρεσία Γενικά Αρχεία του Κράτους (ΓΑΚ) της Κατερίνης, τηρείται φάκελος που φέρει τον τίτλο «Αρχείο Α. Μπόντη», με περιεχόμενο έγγραφα που δίδουν αρκετά χρήσιμα στοιχεία για την κοινωνία του Λιτοχώρου στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Ο Αστέριος Μπόντης του Αποστόλου γεννήθηκε το 1876, ήταν αρκετά μορφωμένος και ευπαιδευτος, ένα μικρό χρονικό διάστημα πήγε μετανάστης στην Αμερική και επί πλέον, ως έμπορος στο Λιτόχωρο, ήταν αρκετά ευκατάστατος. Υπήρξε δραστήριο μέλος της κοινωνίας της κωμόπολης με συμμετοχή σε πολλούς τομείς, τόσο κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας όσο και μετά την απελευθέρωση. Πάντως, πριν τον πόλεμο του 1940 μετακόμισε οριστικά στη Θεσσαλονίκη χωρίς να υπάρχουν άλλα στοιχεία για τον ίδιο και την οικογένειά του. Στα ΧΡΟΝΙΚΑ ΛΙΤΟΧΩΡΟΥ, τόμος πρώτος, έτος 2009, σελίδες 173-180, δημοσιεύτηκαν ανέκδοτα έγγραφα του προσωπικού – οικογενειακού αρχείου του.

Παρουσιάζονται πιο κάτω δυο ακόμη σημαντικά έγγραφα από το αρχείο του Αστερίου Μπόντη. Το πρώτο είναι μια επιστολή του αδελφού του Ιωάννη στα 1908 και το δεύτερο ένα διανεμητήριο του πατρικού σπιτιού ανάμεσα στα δυο αδέρφια (Αστέριο και Ιωάννη) στα 1911. Παρατίθενται χωρίς καμμία περικοπή και χωρίς σχολιασμό.)

ΠΡΩΤΟ ΕΓΓΡΑΦΟ

Εν Λιτοχώρω τη 11 8/βρίου 1908.

Αδελφέ μου Αστέριε χαίρε, εις Αμερικήν.

Ερωτώ δια την υγείαν σου ως και ημείς υγειαίνομεν.

Προ τεσσάρων εβδομάδων, ήτοι εις τας 14 7/βρίου, είχον σας στείλει γράμμα και εγώ και ο πατέρας δια μέσου Αριστείδη Β. Γιαννολοπούλου και το οποίον πιστεύω ότι θα έλαβες και θα είδες τα καθέκαστα εν εκτάσει. Σας έγγραφον δε και περί του πατρός μας δια την ασθένειάν του, η οποία τον κατέβαλεν εντελώς και εις τι σημείον έφθασεν ώστε καθώς σας έγγραφον ήτο επόμενον ότι από αυτήν την ασθένειαν, με πολύν ή ολίγον καιρόν, επρόκειτο να χαθή. Και τότε μεν από σας έγγραφα, η κατάστασις ήτο αύτη, από τότε δε εξηκολούθησεν η κατάστασις αύτη μάλλον επιδεινομένη και καθημερινώς αδυνατίζων.

Έφθασεν εις σημείον να μη ημπορεί ούτε να σηκωθεί ούτε να ημπορή να κάθητε και επί τέλους ούτε να ημπορή να γυρίση από την μίαν πάντα εις την άλλην. Τον γυρνούσαμεν ημείς μέχρις ότου έσωσε εντελώς, έμεινε πετσί και κόκαλον και εις τας 6 8/βρίου την Δευτέραν το μισόγευμα παρέδωσε το πνεύμα εις τον Κύριον και έγινε Μακαρίτης και αυτός όπως πριν από δύο μήνας έγινεν η μανιά, και ο Θεός να τους συγχωρίση. Το βράδυ την Δευτέραν εξενυχτίσαμεν εις το ανώγι, βάλαμεν και τραπέζι έως ότου να φέξη, είπαν τραγούδια λυπηρά πολλά, την Τρίτην το μεσημέρι τον εθάψαμεν παραπλεύρως δεξιά της Μητρός μας. Και μέχρι της τελευταίας στιγμής είχε και την ομιλίαν του και το λογικόν του και πάντα σε γύρευεν, αλλά οσάκις τον ελέγαμεν να σε γράψη να έλθης, πάλιν δεν απεφά-

σιζεν μήπως και σε χαλάσει δουλειά. Σήμερα Σάββατον εκάμαμεν τρεις και εννέα τα ψυχικά του, αφήσαμεν τας σαράντα να τας κάμωμεν όταν έλθουν αι σαράντα ημέραι.

Εις τον τόπον διαθήκης έγγραφεν εις ένα τετράδιον όλα ό,τι τον χρεωστούσαν καθώς και το μέρασμα από κάναμεν και ό,τι άλλο ήθελεν εις το οποίον υπέγραψαν πολλοί μάρτυρες και ο ιερεύς. Μίαν εβδομάδα πριν αποθάνη και όσοι ήρχοντο να τον ιδούν όλους τους έβαζε και διάβαζαν δια να ακούη να ευχαριστείται και έκαψε και μερικά ομόλογα μπαταλαμάδες ενώπιον όλων των μαρτύρων. Εδιάβασεν ευχέλαιον, εξομολογήθη, μετέλαβε, έκαμεν και τρεις Λειτουργίας εκείνην την εβδομάδα διότι εγνώριζεν ότι θα αποθάνη και έκαμεν τα χρέη του. Και μέχρι της ώρας του θανάτου εφρόντιζε δια το σπήτι, ξύλα έχει γεμάτο το κατώγι, δια τα σταφύλια αν τα πατούμεν ή όχι μεγάλην φροντίδα και χάιρονταν πολύ από εγέμισεν η κάδη και επερίσευσαν και δύο φορτιά εις την τριγοκάδην. Τώρα άμα ξιαδγιάσωμεν μετά μιαν εβδομάδα θα φροντίσωμεν να τα βράσωμεν.

Η Λένκου κοιμάται κάμποσες βραδινές εδώ, ο Γιάννης Ζαχουδάνης ευρέθη εδώ εις τον θάνατο του, τώρα πήγεν εις Κατερίνην. Η πεθερά σου και αυτή έτυχεν εις τον θάνατον αλλά τώρα πάλιν πήγεν εις την Σκάλαν σήμερα, την είπαμεν να έλθη εις τα τσίπρα τουλάχιστον. Καλά ήταν να τύχης και εσύ εδώ να τους ιδής εις τον θάνατον, αλλά έτσι το έφερεν η κακή τύχη ώστε τώρα που έλειπες να αποθάνουν και οι δύο γονείς μας και συ να μη τους ιδής και αυτοί να αποθάνουν με μεράκι από την Αμερικήν, η οποία όχι ολίγον

τους κατέβαλεν και προπάντων όταν ήκουσαν δεν έχεις δουλειά και πυκνά δεν έγγραφες, αλλά ούτω προώρισεν ο Ύψιστος. Τώρα ζωήν να έχωμεν όλοι οι επίλοιποι, αυτοί δε αιωνία η μνήμη των και καλόν Παράδεισον.

Από υγείαν είμεθα καλά όλοι οι σπητικοί και όσον δια το σπήτι την φροντίδα την έχω εγώ καθώς και ο παπούς με είπεν να έχω την φροντίδα όλου του σπητιού και όσον δια αυτό να μη ανησυχής τόσο. Χρηρητήματα πολλά από την σύζυγον σου και από την θυγατέραν σου Μαρίαν, επίσης και από την σύζυγόν μου και από τα παιδιά Αποστόλην, Λιόλιαν, Μαρίαν, Δημητράκη και Ηρακλήν. Επίσης και από την Λένκου με όλα τα μικρά της, Ευάγγελον Γρούναν, Ιωάννην Κ. Μπόντην, Ιωάννην Γκουνούλην και από Ιωάννην Ζαχουδάνην, και από πεθερά σου, οι οποίοι δεν είνε εδώ, από Αναστάσην Λεμόνα και από όλους τους συγγενείς και φίλους.

Τώρα περί ερχομού σου σκέφου μόνος σου συποίον είνε συμφερότερόν σου να πράξης. Εγώ και προηγουμένως σε έγγραφον ίσως επρόφθανες και τον πατέρα μας, τώρα όμως ούτε σε αναγκάζω ούτε σε αποκόβω, μόνον την ιδέαμ μου ως αδελφός σου ημπορώ να σας γράψω, και σας λέγω δια αυτού ότι εάν οι δουλειές είνε πεθαμένες τι να κάμης να κάθησαι άδικα εις την ξενιτιάν άνευ απολαβής. Ωστε και εδώ εάν δεν έχη δουλειές τουλάχιστον βρίσκεσαι εις το σπήτι σου και τα έξοδα ολιγότερα, ώστε ό,τι δουλειά και αν κάμης όσον δια τα έξοδα θα τα βγάλης. Και πάλιν εάν άνοιξαν οι δουλειές και ελπίζεις να πιάσης και να έλθης με κάμποσους παράδες, δεν θα κάμης άσχημα, επειδή τα ναύλα είνε και είνε ξοδευμένα και ούτε ξαναέρχεται

άλλην φοράν αυτού, αλλά ο σκοπός να πιάσης παράδες όχι να χάνεσαι σαν πέρουσι.

Δι' αυτό λοιπόν εσύ όστις ευρίσκεσαι αυτού και γνωρίζεις καλλίτερα, κοίταξε μεν και την ιδικήν μου ιδέαν, αλλά κοίταξε και την ιδικήν σου ποίον είνε το συμφερότερόν σου να σκεφθής γνωμικά πολύ. Και πάλιν όταν θα λάβω κανένα γράμμα σας, διότι δεν ελάβομεν να γράφης τα καθέκαστα, τότε σας ξαναγράψω πάλιν καλλίτερα διότι σήμεραν δεν με χωρεί περισσότερον ο νούς μου τι να σας γράψω.

Ταύτα και μένω εις την απάντησιν σου.

Ο αδελφός σου Ιωάννης Α. Μπόντης, σας ασπάζομαι.

Σας γράφω δε και τούτο. Ότι επάνω εις την λύπη σου δια τον θάνατον του πατρός μας να μη αναγκασθής ένεκα τούτου και κινήσης έξαφνα και χαλάσης την σειράν σου εάν έχης. Έπρεπε προτύτερα δια να ευρεθής εδώ εις τον θάνατον να σε ιδή, τώρα πλέον ετελείωσε και δι' αυτό σε γράφω να σκεφθής πολύ καλά πρώτον και αφού ησυχάσης και κατόπιν όπως σε φωτίση ο Θεός δια το συμφέρον σου πράξε. Επειδή δε προφορικώς διεδόθη εδώ ότι ήνοιξαν αι δουλειές εις Αμερικήν, δι' αυτό μη βιασθής αλλά σκέψου καλά πρώτον να μη διακόψης το κισμέτι σου, αν καταλαβαίνης και έχεις μεράκι μετά ταύτα ότι σε ηναγκάσαμεν ημείς. Διότι και εδώ αι δουλειές είνε όπως τας γνωρίζεις νεκρομένες και εάν έλθης με καμπόσους παράδες βεβαίως θα ημπορείς να αποφασίσης μίαν δουλειάν εδώ ό,τι σε αρέση, ενώ χωρίς παράδες κόπος είνε τι δουλειά να μεταχειρισθής. Αλλ' όταν και αυτού δεν έχη δουλειά, τότε βεβαίως δεν θα καθήσης να χάνεσαι αυτού, θα έλθης εις το σπήτι σου και έχει ο Θεός.

Αυτά, από σε γράφω τώρα μετά, είνε τη εγκρίσει όλων των σπητικών μας και της αδελφής μας Ελένης και δι' αυτό σε ξαναγράφω πριν σκεφθής να μη βιασθής.

Ο ίδιος.

ΔΕΥΤΕΡΟ ΕΓΓΡΑΦΟ

Σχέδιον δια μέρασμα το σπήτι

Ευθεία γραμμή από τον τσιατμάν του μαγαζιού και σκάλας να κλείση η κάμαρα και γραμμή το μεσοντούβαρον προς το πλυσταργιό με τσιατμάν, έως το ντουβάρι του σοκακιού. Διαμεράζεται όλον το σπίτι εις δύο μέρη ίσα, και το πλυσταργιόν σχίζεται γραμμή όπως είναι, ο φούρνος θα ανήκει εις το κάτω μέρος. Η αυλή όλη όπως είναι σήμερα με την έξω πόρταν, με το αναγγαίον, με το ντουβάρι προς την Φαργγάνινα, με τα παρμάκια του μπαχτσέ όπως είναι και με την κρεβαταργιάν, θα ορίζονται όλα από το κάτω σπήτι.

Η καλύβη όλη και όσος τόπος ημπορεί να παρθή από την καλύβαν και άνω θα ορίζηται από το επάνω σπήτι. Το δε κάτω σπήτι δεν θα δικαιούται ποτέ να ορίση προς νότον αυτού τόπον άλλον από την αστρέχαν του, ως και ουδέποτε θα δικαιούται από πάνω να βγάξη παράρτημα του ανωγείου του προς νότον δια να μη εμποδίζεται το επάνω σπήτι το οποίον από τον μησιακόν μπολμέν γραμμή προς νότον είναι ελεύθερον να εύγη όσον ημπορέσει ή με παράρτημα ή με ντοβάρι εις το μέρος του και να προχωρήση επάνω όσον θέλει και ημπορεί. Κάτωθεν όμως της μησιακής γραμμής προς την καλύβαν, αν και το μέρος εκείνο θα ορίζηται από το επάνω σπήτι, δεν θα έχει όμως δικαίωμα εις αυτό να κτίση ή να βγάλη παράρτημα δια να μη βλαφθή

καθ' όλον το κάτω σπήτι, αλλ' αυτό το μέρος θα χρησιμοποιήσῃ εἰς τὸ ἐπάνω σπήτι ὡς αὐλή πρὸς τὴν καλύβαν τοῦ.

Εἰς τὸ βόρειον μέρος πρὸς τὸ πλυσταργιόν καὶ τὰ δύο σπίτια ἔχουν τὸ δικαίωμα ἐλεύθερον εἰς τὸ μέρος τοῦ ἐκάστου ἀφοῦ χωρίζει ἡ μησιακὴ γραμμὴ, νὰ κτήσῃ ἢ νὰ βγάλουν παράρτημα ὅπως θέλουν κανένας εἰς τὸ μέρος τοῦ, μόνον νὰ μὴ ἐνοχλήσῃ τὸν ἄλλον. Ὁ μπαχτσές ὅλος ὅπως εὐρίσκεται σήμερον θὰ μετρηθῇ ὅλος τετραγωνικῶς, ἀπὸ τὸ σπήτι τῆς Ζήσκηνας ἕως τὰ παραμάκια τῆς αὐλῆς καὶ θὰ μερασθῇ ἐξ ἴσου. Τὸ κάτω σπήτι θὰ ὀρίζῃ τὸν ἄνω μπαχτσέν, τὸ δε ἄνω σπήτι θὰ ὀρίζῃ τὸν κάτω καὶ θὰ ἔχη τὸ δικαίωμα ἀπὸ τὴν καλύβαν νὰ πηγαίνει εἰς τὸ μέρος τοῦ ἀπὸ μίαν ἀκρὴν ὅπου ἀρέζει εἰς τὸ κάτω σπήτι, ἀπ' ἐκεῖ θὰ τὸν ἀφήσῃ δια νὰ μὴ γίνῃ καθόλου ζημιὰ. Τὰ ὀπωρικὰ τοῦ μπαχτσέ θὰ ἀνήκουν εἰς τὸ μέρος ὅπου ἔτυχαν νὰ εἶναι, χωρὶς νὰ ἔχη ὁ ἄλλος κανένα δικαίωμα δια μαζί. Ἐπίσης καὶ τὰ ντοβάργια τοῦ μπαχτσέ θὰ ἀνήκουν εἰς τὸ μέρος τῶν ἕως ἐκεῖ ἀπὸ θὰ ὀρίζῃ ὁ κάθε ἕνας μέρος εἰς τὸν μπαχτσέν καὶ ἕκαστος θὰ διορθώσῃ τὰ ἰδικὰ τοῦ ντοβάργια χωριστὰ δι' ἐξόδων τοῦ, ὅπως καὶ ἀν ξαναχαλάσῃ πάλιν τὸ ἴδιον.

Δια νὰ γίνῃ τὸ μέρασμα χρειάζονται καὶ ἐξόδα μησιακά, τὰ ἐξῆς: Μία ἐξώπορτα εἰς τὸ ἐπάνω σπήτι κάτωθεν με μίαν βίγλαν τοῦ μαγειργιού, μία σκάλα ἀπὸ τὸ χατέλι τῆς πόρτας ἄνωθεν τῆς πόρτας τοῦ υπογείου ἕως τὸ πάτωμα τὸ ὁποῖον θὰ χαλάσῃ καὶ θὰ γίνῃ ἀνώγι δια τὸ ἐπάνω σπήτι καὶ θὰ εὐγῇ παράρτημα μίαν πήχυν δια τὸν καναπέν που θὰ ἔχη δύο παράθυρα προσήλια καὶ δύο στενά ἄνω καὶ κάτω. Τόσον θὰ εὐγῇ

έξω και το τσιατί του σπιτιού. Ένας μπολμές μησιακός θα γίνη εις την καμάραν του ανωγείου γραμμή. Ένας μπολμές θα γίνη εις το χαγιάτι γραμμή κάτωθεν του μπολμέ του μαγειργιού, εκεί όπου είναι ο στύλος το παραθύρι από το επάνω καρβνάτικον, θα κλείση διότι θα ορίζηται όλον από το κάτω σπήτι. Και ένας μπολμές θα γίνη εις το πλυσταργιόν ευθεία γραμμή από το μεσοντούβαρον του σπητιού, έως το ντουβάρι του πλυσταργιού προς το σοκάκι. Ένα αναγγαίον θα γίνη εις το επάνω πλυσταργιόν δια το επάνω σπήτι, μία πόρτα μικρή θα ανοίξη από το κατώγειον του επάνω σπητιού, δια συγκοινωνίαν με το πλυσταργιόν του και αναγγαίον. Ένας νεροχύτης θα ανοίξη προς το επάνω πλυσταργιόν, όπου θα χύνονται και τα νερά από το ντουλάπι της βορείου κάμαρης του επάνω σπητιού.

Το μεσοθύρι το οποίον υπάρχει μεταξύ ταις δύο κάμαρες θα κλείση και ή αυτό το ίδιον θα βάλωμεν εις την κάμαραν του ανωγείου ή αν δεν βάλωμεν αυτό, θα αφήσωμεν το μεσοθύρι το οποίον υπάρχει εις την σκάλαν σήμεραν, δια να έχωμεν ένα μεσοθύρι. Έως εδώ αυτά τα έξοδα είναι υποχρεωτικά εξ ίσου. Πέραν τούτων ό,τι θέλει ο καθείς ως εξοδεύση εις το μέρος του. Το ξανάι θα γίνη εις τα τελευταία ή μαζί ή ο καθείς εις το μέρος του. Τα παρμάκια του μπαχτσέ όταν θελήση ο ακατνός τα φέρει δι' εξόδων του παραπάνω εις την γραμμήν, μικραίνω την αυλήν του και μεγαλώνει τον μπαχτσέν του. Τότε δε ο απαννός θα κλείση το παράθυρον της καλύβης και θα το μεταφέρη εις τον κάτω κιοσέ της καλύβης δια να εισέρχηται αμέσως εις τον μπαχτσέν.

Ο ακατνός ημπορεί να κάμη όταν θελήση και άλλο σπήτι εις τον μπαχτσέν του ό,τι λογιό θέλει, διότι δεν βλάπτει τον απαννόν. Ούτος όμως δεν δικαιούται κάτω εις τον μπαχτσέν του ουδέποτε ούτε να κτίση τίποτε ούτε και να το πωλήση εις άλλον γείτονα, διότι κλείει τον αδελφόν του, εκτός τότε μόνον όταν μένουν και οι δύο σύμφωνοι.

Ενταύθα (Λιτόχωρον) τη 7^η Απριλίου 1911.

ΛΙΤΟΧΩΡΙΝΑ ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ

Οι θαλασσινοί λεγόμενοι Λιτοχωρίται...

Στον καθορισμό της λέξης «θαλασσινός» ένα ανάλαφρο παιχνίδι μαζί της μας βοηθά να προσδιορίσουμε τις πολλές έννοιες που περιλαμβάνει, χωρίς, ασφαλώς, να παιδευτούμε να ξεχωρίσουμε αυτή που έχει ιδιαίτερη βαρύτητα. Η λέξη «θάλασσα» στην ελληνική γλώσσα κατέχει ξεχωριστή θέση, δεν είναι ούτε αρχαία, ούτε βυζαντινή, ούτε νέα, τη χρησιμοποιούν οι Έλληνες πολλούς αιώνες τώρα, με την ίδια ή και με διαφορετική σημασία, με τον ίδιο ή και παραλλαγμένο τύπο, σε μια χρήση που εύστοχα χαρακτηρίζεται ως διαχρονική-παραδοσιακή. Ο Σεφέρης γράφει: «Η ελληνική γλώσσα, ο άνθρωπος, η θάλασσα.... Για κοιτάζτε πόσο θαυμάσιο πράγμα είναι να λογαριάζει κανείς πως, από την εποχή που μίλησε ο Όμηρος ως τα σήμερα, μιλούμε, ανασαίνουμε και τραγουδούμε με την ίδια γλώσσα». Ο Ελύτης, με τη διαίσθηση του δημιουργού, γράφει:

*«Έχει κι ο νους Λιτόχωρο
με διαβαστές πλαγιές κι εύφορα, μπλε θαλάσσης».*

Η ποιητική δημιουργία του λαού εκφράζει και απηχεί την ψυχική κατάσταση και τα συναισθήματά του:

*«Θάλασσα τους θαλασσινούς,
θαλασσάκι μου,
μην τους θαλασσοδέρνεις.
Θαλασσώνομαι για σένα,
ξημερώνομαι».*

Ως φορέας τοπικού πολιτισμού, η θαλασσινή ζωή του Λιτοχώρου εμφανίζει εξαιρετικό κοινωνικό, λαογραφικό, ιστορικό και γενικότερο ενδιαφέρον, τόσο για την αρχική και την κατοπινή πορεία της, την ανάπτυξη, ακμή και παρακμή της, όσο και για τον σημαντικό ρόλο της στον οικονομικό βίο των Λιτοχωριτών. Αυτή η θαλασσινή παράδοση, έντονα ζωντανή στη μνήμη και τη ζωή των σημερινών κατοίκων, όπως διαμορφώθηκε από την παλαιά θαλάσσια δραστηριότητα, συνέβαλε σημαντικά στη διάπλαση της τοπικής πολιτιστικής ταυτότητας και του πολιτισμού του Λιτοχώρου στο σύνολό του, αλλά και στην πνευματική και κοινωνική τους ανέλιξη, επιδρώντας αποφασιστικά στη διαμόρφωση πτυχών του λιτοχωρίτικου λαϊκού πολιτισμού. Η θάλασσα απέβη στο παρελθόν, από την Τουρκοκρατία μέχρι πριν μερικές δεκαετίες, αξιόλογη πηγή κοινωνικής και οικονομικής ακμής, ανόδου, πλούτου και γενικότερης ανάπτυξης της κωμόπολης. Το θαλάσσιο επάγγελμα υπερείχε από τις άλλες συνηθισμένες ασχολίες και υπήρξε τα παλιά χρόνια η σημαντικότερη και κύρια επαγγελματική απασχόληση των κατοίκων του Λιτοχώρου.

Το λήμμα «θαλασσινός» δοξάζεται και τιμάται στις παρακάτω γραπτές παραπομπές, αναδεικνύοντας έτσι το μεγαλείο έκφρασης και στοχασμού των προγόνων μας: Στα δικαιοπρακτικά έγγραφα του δευτέρου ήμισυ του 19^{ου} αιώνα βρίσκουμε αποτυπωμένη σφραγίδα που φέρνει τον τίτλο «Συντεχνία θαλασσινών Λιτοχώρου. 1852». Το αποτύπωμα της σφραγίδας σε κυκλική (στρογγύλη) μορφή, με γράμματα στην ελληνική και τουρκική γλώσσα, κοσμεί σήμερα τους χώρους του

Ναυτικού Μουσείου Λιτοχώρου. Στο τέμπλο της εκκλησίας των Αγίων Θεοδώρων της περιοχής Γρίτσας υπάρχει εικόνα του Αγίου Νικολάου η οποία φέρει την επιγραφή: «*Δαπάνη του ησναφίου των θαλασσινών, 1854*». Το τέμπλο του εξωκκλησίου των Αγίων Θεοδώρων τοποθετήθηκε το 1854, όταν έγινε και η πρώτη ανακαίνιση από τους θαλασσινούς. Άψογος χειριστής του έμμετρου λόγου, συναρπαστικός αφηγητής και προσεκτικός παρατηρητής ο σκοπελίτης λόγιος Ιωάννης Δρακιώτης έγραψε για το Λιτόχωρο το φιλόξενο και φιλόδοξο έμμετρο σύγγραμμα «*Κώνωψ Ολύμπου και Μακεδονίας*», που εκδόθηκε το 1870. Αντιγράφουμε:

*«Πρώτη δε των συντεχνιών και επικρατεστέρα
είναι η των θαλασσινών, ως πολυπληθεστέρα».*

Στο ναό του Αγίου Γεωργίου, μέσα στο Λιτόχωρο, υπάρχει φορητή εικόνα του Αγίου Νικολάου, αφιερωμένη από τη συντεχνία των θαλασσινών. Η επιγραφή πάνω σε μπαρόκ πλαίσιο γράφει: «*Δαπάνη της συντεχνίας των θαλασσινών Λιτοχώρου, 1900 Οκτωβρίου 19*». Στο οβάλ πλαίσιο του κάτω τμήματος της εικόνας αυτής του Αγίου Νικολάου, η ενδιαφέρουσα παράσταση καραβιού με ρεαλιστική απόδοση επισημαίνει την ύπαρξη συγκροτημένης συντεχνίας θαλασσινών στο Λιτόχωρο, ώστε να μπορεί να αφιερώνει εικόνες σε ναούς. Ο αγιογράφος φαίνεται να ζωγράφισε το καΐκι εκ του φυσικού, παρατηρώντας τα λιτοχωρίτικα ιστιοφόρα στο λιμένα της Γρίτσας. Η ύπαρξη της συντεχνίας εξακολούθησε να είναι και αργότερα στον εικοστό αιώνα η σημαντικότερη, τονίζοντας περαιτέρω τον αστικό χαρακτήρα του Λιτοχώρου, ο οποίος είναι εμφανής και σήμερα στον απλό επισκέπτη της κωμόπολης.

Αισθανόμαστε οφειλέτες στον επίσκοπο Κίτρους Παρθένιο Βαρδάκα για το περισπούδαστο έργο του «Περιγραφή κυρίως εννέα ετών Τουρκοκρατίας της περιφέρειας επισκοπής Κίτρους από του 1903-1912, τοπογραφική και ηθικοθρησκευτική μετά ιστορικογεωγραφικών παρατηρήσεων», που εκδόθηκε το 1918. Από το μοναδικό στο είδος του βιβλίο για την ιστορία και τον πολιτισμό της περιοχής, διαβάζουμε: «Δυνάμεθα ενταύθα να προσθέσωμεν ότι οι θαλασσινοί λεγόμενοι Λιτοχωρίται, οτίνες αποτελούσι το ήμισυ περίπου των αρρένων Λιτοχώρου, είναι ιδιοκτήται εβδομήκοντα μέχρις εκατόν ιστιοφόρων πλοίων...».

Στα λεξικά ανατρέχουμε όταν θέλουμε να λύσουμε κάποια απορία μας σχετικά με την ορθή γραφή ή τις σημασίες μιας λέξης. Σύμφωνα με τα λεξικά, η οριοθέτηση των σημασιών της λέξης «θαλασσινός» δεν εμφανίζει πρόβλημα. Θαλασσινός, πρώτον, είναι αυτός που ανήκει, αναφέρεται, υπάρχει, γίνεται, είναι οικείος ή προέρχεται από τη θάλασσα. Δεύτερον, είναι αυτός που συντελείται στη θάλασσα. Τρίτον, είναι ο κάτοικος παραθαλάσσιας περιοχής ή νησιού. Και τέταρτον, θαλασσινός είναι ο άνθρωπος που έχει επάγγελμα σχετιζόμενο προς τη θάλασσα. Ως προς το Λιτόχωρο, παρατηρούμε ότι η συντεχνία των θαλασσινών χρησιμοποίησε αυτόν τον όρο, ακολουθώντας πιστά τον λαϊκό επαγγελματικό προσανατολισμό της και όχι χάριν του τοπικού γλωσσικού ιδιώματος. Συνεπώς, η λέξη θαλασσινός απαντάται στο Λιτόχωρο – σ' αυτόν τον παράλιο από παράδοση τόπο – κυρίως με τη σημασία του έμπειρου ναυτικού. Το θαλασσινός ως επίθετο αντίθετο σημασιολογικά προς το στεριανός (αυτός που ζει και εργάζε-

ται στην ξηρά, ο χερσαίος) ή το ορεινός, υποδηλώνει την ιδιαίτερη τότε θέση και σημασία της θάλασσας στη ζωή και στις επαγγελματικές δραστηριότητες των Λιτοχωριτών.

Η σχολαστική αναζήτηση του λήμματος «θάλασσα» μας οδηγεί τόσο στα συνώνυμά του (ήτοι λέξεις που έχουν παραπλήσια σημασία) όσο και στα σύνθετα με α' συνθετικό το ίδιο το ουσιαστικό. Τη δεκαετία του '30 περιηγήθηκε το Λιτόχωρο και την περιοχή ο Ιωάννης Αναστασίου Λεονάρδος, με σκοπό να συνθέσει και εκδώσει ένα γεωγραφικό βιβλίο, αισθανόμενος την ανάγκη να προσφέρει κάτι στην πατρίδα του. Το βιβλίο του, που έχει τον τίτλο «Νεωτάτη της Θεσσαλίας χωρογραφία» και εκδόθηκε το 1836, αποτελεί μια βασική πηγή στοιχείων για τη λιτοχωρίτικη ιστορία. Γράφει ο Λεονάρδος: «... εις την κωμόπολιν Λιτόχωρον... Το καλόν σχήμα των 500 οσπητίων φανερώνει την ευκατάστασιν των οικητόρων της Ελλήνων, οίτινες εμπορεύονται θαλασσοπορούντες με μερικά καράβια των εις την Θεσσαλονίκην». Θαλασσοπόρος είναι το πρόσωπο που διασχίζει τη θάλασσα με πλοίο και ειδικότερα το πρόσωπο που ερευνά νέους θαλάσσιους δρόμους, άγνωστες θάλασσες και χώρες, ο ποντοπόρος. Με οδηγό τα λεξικά βρίσκουμε ότι «θαλασσοπορία ειδικότερον επεκράτησε να υπονοή ο όρος το σύνολον των προσπαθειών, τας οποίας κατέβαλεν ο άνθρωπος από των πρώτων αρχών του πολιτισμού του μέχρι και των νεοτέρων χρόνων δια να κατακτήση το υγρόν στοιχείον και δια να εξερευνήση τας διαφόρους θάλασσας της υδρογείου».

Το 1838 ο Νικόλαος Λωρέντης εξέδωσε στη Βιέννη το πολύ χρήσιμο και εμβριθές σύγγραμμά του που έχει τον τίτλο «Νεωτάτη διδακτική γεωγραφία». Από το αναφερόμενο κεφάλαιο στην Ευρωπαϊκή Τουρκία επιλέγουμε το παρακάτω κείμενο: «Κατά την ανατολικήν υπώρειαν του Ολύμπου κείται παραθαλασσίως επί του Θερμαϊκού κόλπου η κώμη Λιτόχωρον... κατοικουμένη υπό 2000 Ελλήνων ενασχολουμένων εις το εμπόριον και την θαλασσοπλοΐαν, με τρεις εν αυτή χριστιανικούς ναούς...».

Στα μέσα της δεκαετίας του '50 περιηγήθηκε το Λιτόχωρο ο Νικόλαος Μάγνης καταγόμενος από τον Βόλο, νομαρχιακός δημοδιδάσκαλος Χαλκίδος και το 1860 εξέδωσε στην Αθήνα το βιβλίο «Περιήγησις ή Τοπογραφία της Θεσσαλίας και της Θετταλικής Μαγνησίας». Η αφήγηση του φιλόπατρι Μάγνητος για το Λιτόχωρο είναι ζωηρή και εντυπωσιακή. Διαβάζουμε ένα απόσπασμα: «Οι κάτοικοι (του Λιτοχώρου) ζώσιν από τε την γεωργίαν και από την θαλασσοπλοΐαν, έχοντες πλοία ικανά, με τα οποία κομίζουσι καυσόξυλα και άλλα προϊόντα του τόπου των εις την Θεσσαλονίκην, εις το Άγιον Όρος και εις άλλα μέρη». Ετυμολογώντας τη θαλασσοπλοΐα την ερμηνεύουμε ως την κίνηση με πλοίο στη θάλασσα ή «τον της θαλάσσης διάπλου», ενώ παραθαλάσσιος είναι αυτός που βρίσκεται κοντά στη θάλασσα, ο παράλιος.

Επιμένοντας ο επίσκοπος Κίτρος Παρθένιος Βαρδάκας, προτείνει για τους λιτοχωρίτες θαλασσινούς δυο φαινομενικά απλές ονομασίες, αλλά πλούσιες σε νοήματα. Από την περιγραφή επισκοπικής περιφέρειας Κίτρος επί Τουρκοκρατίας, του 1918, αντιγράφουμε:

«Και βλέπει τις τότε τα χαρωπά πρόσωπα των καθ' όλον το έτος θαλασσομαχούντων τούτων σοβαρών οικογενειαρχών ανδρών του Λιτοχώρου... μεθ' υπερηφανείας ορώντων τα... αραγμένα κάτω εις την παραλίαν των Αγίων Θεοδώρων... πλοία των..., αναμένοντα αυτούς δι' εξάμηνον πάλιν θαλασσομαχίαν...». Τα λεξικά λένε ότι θαλασσομάχος είναι ο κατά θάλασσαν πολεμών, μαχόμενος, ο ναυμάχος, ο αντιπαλαίων προς τα θαλάσσια κύματα και ο ριφκοκινδυνεύων στη θάλασσα. Θαλασσομαχώ πάει να πει διεξάγω πόλεμο ή μάχη στη θάλασσα, ναυμαχώ, παλεύω με τα κύματα της θάλασσας και εκθέτω τον εαυτό μου σε θαλάσσιους κινδύνους.

Ο λιτοχωρίτης λόγιος και Λυκειάρχης Αθανάσιος Λασπόπουλος διέπρεψε σε πολλά είδη του γραπτού λόγου. Η μορφή του εντυπωσιάζει και το συγγραφικό του έργο τον κατατάσσει στην κορυφή των πνευματικών ανδρών της κωμόπολης. Το 1899 δημοσίευσε στην Αλεξάνδρεια το διήγημα με τίτλο «Σωτήριον αγαθόν ή κάμε το καλό και ρίξ' το στο γιαλό». Από το λίαν συναρπαστικό και ασυναγώνιστο αυτό ηθογραφικό κείμενο που είναι αφιερωμένο στους θαλασσιούς του Λιτοχώρου, επιλέγουμε δυο μικρά αποσπάσματα: «Η μήτηρ, πρεσβύτις σεβαστή και φιλόθρησκος... την ημέραν εκείνην επετέλεσεν ιδίαν μυσταγωγίαν και, διότι του το είχε τάμα, άνοιξε τον Αη Νικόλα τον σωτήρα των θαλασσομαχούντων βιοπαλαιστών προς βοήθειαν αυτής και του τέκνου της...». Επίσης, «πλοίον μέγα... ανήρχετο και επεφαίνετο ως ναυαγούντος κεφαλή επί της ράχεως της κυματοσειράς και ως βολίς εχάνετο εις τα κυματοθήρια χάσματα τα θαλασσοδαρμέ-

να...». Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο όρος θαλασσοδαρμένος ανήκει στο χώρο της λογοτεχνίας, αφού συνεκδοχικά σημαίνει ταλαιπωρούμαι, βασανίζομαι δουλεύοντας στη θάλασσα, μεταφορικά σημαίνει αντιμετωπίζω δύσκολες καταστάσεις, αντίξοες περιστάσεις, αγωνίζομαι απεγνωσμένως, υποφέρω και εκφραστικά σημαίνει παλεύω με τη θάλασσα, τα κύματα.

Στο παρελθόν, από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας και μέχρι πρόσφατα, η ναυτιλία υπήρξε για τους κατοίκους του Λιτοχώρου η κύρια και σημαντικότερη ασχολία τους, η ζωτική πηγή οικονομικής ακμής και γενικότερης προόδου, άνθησης και εξέλιξης του τόπου. Κατά τον 19^ο αιώνα, η συντεχνία των θαλασσινών και η υπογράμμιση του επαγγέλματος του θαλασσινού ως πρώτο απ' όλα τα άλλα, υποδηλώνει την ξεχωριστή και ιδιαίτερη τότε θέση της ναυτιλίας στη ζωή των λιτοχωριτών. Η παλαιότερη επαγγελματική συσσωμάτωση, σύμφωνα με τις πηγές, είναι αυτή των θαλασσινών (1852), η οποία συνεχίστηκε και τον 20^ο αιώνα με την Ένωση Εμποροπλοιάρχων (1918), το Σωματείο ναυτεργατών (1923) και την Ένωση συνταξιούχων ναυτικών (1955). Η καταξίωση και αναγνώριση ήρθε με την ίδρυση του Ναυτικού Μουσείου (2004), όμως η στροφή σημαντικού αριθμού νέων προς τα προσοδοφόρα επαγγέλματα της σημερινής ναυτιλίας είναι το ελπιδοφόρο μήνυμα ότι η ναυτική παράδοση του Λιτοχώρου θα επιβιώσει σ' ένα βαθμό και με σύγχρονη μορφή.

Οι θαλασσινοί λεγόμενοι Λιτοχωρίτες δημιούργησαν μια παράδοση μακραίωνη, που ζει ως τις μέρες μας, μια παράδοση μοναδική, για την οποία όλοι πρέπει να νιώθουμε υπερήφανοι. Υπηρέτησαν με μεράκι και αγά-

πη αυτό το σκληρό αλλά ταυτόχρονα γεμάτο ομορφιά και συγκινήσεις ναυτικό επάγγελμα και έφεραν την πρόοδο, την ευημερία και τον πλούτο στην κωμόπολη. Η κληρονομιά και η παράδοση που άφησαν οι θαλασσινοί Λιτοχωρίτες είναι το «κλειδί» της γνώσης της ιστορίας και του πολιτισμού του τόπου μας.

ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

1. Λεξικό της Νέας Ελληνικής γλώσσας, Γ. Μπαμπινιώτη.
2. Μέγα Λεξικόν όλης της Ελληνικής γλώσσας, Δ. Δημητράκου.
3. Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, Π. Δρανδάκη.
4. Νεώτερον Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν “ΗΛΙΟΥ”.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. 2^ο Δημοτικό Σχολείο Λιτοχώρου/Πρόγραμμα Περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, «Η ναυτική παράδοση στο Λιτόχωρο», Λιτόχωρο 1998.
2. Γραΐκος Ν., «Η εκκλησιαστική εικονογραφία ως πηγή για την τοπική ιστορία της Πιερίας. Καλλιτεχνικές τάσεις και σύνολα φορητών εικόνων από την Πιερία (τέλη 18^{ου} - μέσα 20^{ου} αι). Πρώτη συμβολή», Πρακτικά 3^{ου} Επιστημονικού Συνεδρίου «Η Πιερία στα βυζαντινά και νεότερα χρόνια», Κατερίνη 2004.
3. Γραΐκος Ν., «Νεότερα στοιχεία για την εικονογραφία ναών της Πιερίας», Πρακτικά 4^{ου} Επιστημονικού Συνεδρίου «Η Πιερία στα βυζαντινά και νεότερα χρόνια», Κατερίνη 2009.
4. Καμηλάκης Π., «Η ναυτιλία και η ναυτική παράδοση του Λιτοχώρου», Ανακοινώσεις στο Ζ’ Πανελ-

λήνιο Συνέδριο «Ο Όλυμπος στους αιώνες», Ελασσόνα 1994.

5. Καμηλάκης Π., «Ναυτιλία και ναυτικός βίος των κατοίκων του Λιτοχώρου, ιστορική αναδρομή», Πρακτικά Ζ' Πανελληνίου Συνεδρίου Ναυτικών Μουσείων, Λιτόχωρο 2008.

6. Καναβούρας Αθ., «Η λιτοχωρίτικη ναυτική παράδοση», Ανακοίνωση στην εκδήλωση για τη λιτοχωρίτικη ναυτική παράδοση, Λιτόχωρο 1993.

Ο ΕΛΛΗΝΟΤΟΥΡΚΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΤΟΥ 1897 ΚΑΙ ΤΟ ΛΙΤΟΧΩΡΟ

Η μεταξύ της Ελλάδας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εχθρότητα ήταν μόνιμη κατάσταση που προερχόταν από τις ιστορικές καταβολές, τις οποίες άφησαν τα δεινά της Τουρκοκρατίας και οι διαρκείς αγώνες μεταξύ των δύο εθνών. Ο «ατυχής» ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897, στον οποίο η Ελλάδα ηττήθηκε κατά κράτος, σφράγισε το τέλος του 19^{ου} αιώνα.

Η απελευθέρωση των Ελλήνων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είχε καταστεί μόνιμος πόθος και συνόδευε το ελληνικό κράτος από την πρώτη στιγμή της δημιουργίας του. Κατά την τελευταία δεκαετία του 19^{ου} αιώνα ο πόθος αυτός εκφράστηκε στο φιλοπόλεμο κλίμα που δημιουργήθηκε και το οποίο τελικά οδήγησε στη κήρυξη πολέμου εναντίον της Τουρκίας.

Αφορμές του πολέμου

Τις σχέσεις ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία, στην περίοδο πριν το 1897, διατάρασσε κυρίως το Κρητικό Ζήτημα. Οι Κρήτες, μετά την υποδούλωσή τους, πολλές φορές επαναστάτησαν, χωρίς όμως αποτέλεσμα. Επειδή οι Τούρκοι παραβίαζαν κατάφορα τη συμφωνία των μεταρρυθμίσεων, με τις οποίες βελτιωνόταν η θέση του χριστιανικού πληθυσμού του νησιού, επακολούθησαν ταραχές με αποτέλεσμα να εκραγεί νέα επανάσταση το 1896. Τουρκικές ενισχύσεις αποβιβά-

στηκαν στη νήσο, ενώ ομάδες εθελοντών από την Ελλάδα προσέτρεξαν να βοηθήσουν τους Κρήτες. Πιεζόμενη η ελληνική κυβέρνηση αποφάσισε στις 23-01-1897 να συμπαρασταθεί στην Κρήτη. Έστειλε πολεμικά πλοία και ένα απόσπασμα στρατού ξηράς, το οποίο αποβιβάστηκε στο νησί την 2-2-1897 και ανέλαβε αμέσως δράση.

Οι Μεγάλες Δυνάμεις με διακοίνωσή τους παραχωρούσαν στην Κρήτη καθεστώς αυτονομίας, υπό την υψηλή επικυριαρχία του Σουλτάνου και απέκλειαν την ένωσή της με την Ελλάδα. Η Τουρκία συμφώνησε με τη λύση, αντίθετα η ελληνική κυβέρνηση την απέρριψε. Η Κρητική Εκστρατεία, όπως ονομάστηκε, διήρκησε από 2 Φεβρουαρίου μέχρι 14 Μαΐου 1897.

Στην Τουρκία την επιζητούμενη αφορμή σε μια γενικότερη σύρραξη για την κήρυξη του πολέμου, έδωσε η αδυναμία της ελληνικής κυβέρνησης να αποτρέψει την είσοδο στην υπόδουλη Μακεδονία, σώματος από 2640 ένοπλους Έλληνες εθελοντές. Στις 6-4-1897, μετά από διάφορα μεθοριακά επεισόδια, άρχισε η τουρκική επίθεση σχεδόν σε όλο το μήκος των συνόρων της Θεσσαλίας. Ο Ελληνοτουρκικός Πόλεμος, όπως ονομάστηκε, διήρκησε από 6 Απριλίου μέχρι 7 Μαΐου 1897.

Ο ναυτικός αγώνας

Δεν θα αναφερθούμε στις κατά ξηρά στρατιωτικές επιχειρήσεις του πολέμου εκείνου (επιχειρήσεις Θεσσαλίας, επιχειρήσεις Ηπείρου). Θα εκθέσουμε μόνο συνοπτικότερα τον αγώνα του ναυτικού, καθόσον βρίσκουμε το Λιτόχωρο να έχει εμπλοκή.

Από τον ναυτικό αγώνα δεν προέκυψε κανένα όφελος, παρότι αναμένονταν πολλά. Η πανθομολογούμενη

αδράνεια και κακή χρησιμοποίηση του ελληνικού στόλου δεν δικαιολογείται από τη γενική αντίληψη ότι κατά τον πόλεμο του 1897 η Ελλάδα είχε την απόλυτο κυριαρχία της θάλασσας. Επικρατεί η άποψη ότι υπήρχε παντελής έλλειψη συνεννόησης και συνεργασίας μεταξύ των επιτελείων ξηράς και θαλάσσης και ότι δεν υπήρχε ούτε μία συνδυασμένη ενέργεια μεταξύ του κατά γην και κατά θάλασσαν στρατού. Η επιδίωξη κάθε επιχείρησης θα ήταν αδύνατη χωρίς τη συνδρομή του ναυτικού, διότι θα προσέκρουε στην ανυπαρξία προσπέλασης προς τις γραμμές των πρόσω και της διακίνησης ανδρών και εφοδίων.

Η ναυτική υπεροχή της Ελλάδας βασιζόταν στα νεότευκτα θωρηκτά που είχε παραγγείλει ο Σπυριδών Τρικούπης, αλλά για το θέμα της μη απόδοσης του στόλου, οι κατοπινές απολογίες, αναφορές και δικαιολογίες των υπευθύνων δεν κάλυπταν την ευθύνη για κακή κατάστρωση σχεδίων. Είναι αλήθεια ότι οι μεγάλες κινήσεις του τουρκικού στρατού έγιναν από τη θάλασσα, αλλά πριν αρχίσει ο πόλεμος. Έτσι η βασική αποστολή του στόλου, να αποκόψει δηλαδή τις μεταφορές τουρκικού στρατού, δεν πραγματοποιήθηκε. Αλλά ούτε και κατά τη διάρκεια του πολέμου ο στόλος εμπόδισε τις συγκοινωνίες του εχθρού.

Η ναυτική δύναμη χωρίστηκε σε δύο μοίρες. Η δυτική μοίρα θα ενεργούσε στις δυτικές ακτές των ελληνοτουρκικών συνόρων με επίκεντρο τον Αμβρακικό κόλπο. Η ανατολική μοίρα θα είχε την ευθύνη του Αιγαίου Πελάγους.

Στο Αιγαίο Πέλαγος η ανατολική μοίρα του στόλου θα μπορούσε να ελευθερώσει οποιοδήποτε ελληνικό

νησί στα βόρεια, όπως την Ίμβρο και την Τένεδο, ακόμα και να εισπλεύσει στα Δαρδανέλια, να εξαρθρώσει (καθαρίσει) τις παράκτιες συγκοινωνίες της Μακεδονίας και να κτυπήσει ακόμα και τη Θεσσαλονίκη. Τίποτα όμως το αξιοσημείωτο δεν συνέβη.

Στη δυτική Ελλάδα η αντίστοιχη μοίρα του στόλου, που θα αναλάμβανε επιχειρήσεις, είχε συγκεκριμένο σχέδιο δράσης. Ένα τμήμα της ναυτικής μοίρας θα αναλάμβανε να βομβαρδίσει τα φρούρια που βρίσκονταν μέσα στον Αμβρακικό κόλπο και ένα άλλο τμήμα θα κτυπούσε τα φρούρια της Πρέβεζας από το Ιόνιο Πέλαγος. Το σχέδιο τελικά δεν πέτυχε. Η έλλειψη συντονισμού παρατηρήθηκε και στη δυτική μοίρα.

Τα γεγονότα στον Θερμαϊκό κόλπο και το Λιτόχωρο

Η ανατολική μοίρα του ελληνικού στόλου είχε χώρο δράσης της το Αιγαίο. Συνολικά αποτελούνταν από 19 πλοία με 2300 άνδρες. Περιελάμβανε τα θωρηκτά Ύδρα, Σπέτσαι και Ψαρά, τα οπλιταγωγά Μυκάλη, Θράκη και Ιωνία, το τορπιλοβόλο Κανάρης, τους ατμοδρόμονες Αλφειός και Αχελώος. Επίσης υπήρχαν τέσσερα τορπιλοβόλα γερμανικής κατασκευής και πέντε γαλλικής. Αρχηγός της μοίρας ήταν ο Πλοίαρχος Κ. Σαχτούρης, ενώ Υπουργός των Ναυτικών ήταν ο Ν. Λεβίδης.

Στις 25 Μαρτίου 1897 η παραπάνω μοίρα ναυλοχούσε στον Ευβοϊκό κόλπο, μπροστά στο λιμάνι των Ωρεών. Από τη στιγμή που έγινε η έκρηξη του πολέμου (6 Απριλίου) και μέχρι την 8^η Απριλίου, ο στόλος παρέμενε αδρανής, πραγματοποιώντας ασκήσεις πυροβολικού, και στη συνέχεια αγκυροβόλησε στον Παγασητι-

κό κόλπο, παραμένοντας υπ' ατμόν. Τα μεσάνυχτα της 8^{ης} Απριλίου ο Υπουργός Ναυτικών Ν. Λεβίδης διέταξε τη μοίρα «να εκπλεύση ότι τάχιστα προς Πλαταμώνα και μέχρις Αικατερίνης, προσβάλλων παν τουρκικόν πλοίον ή μοίραν τοιαύτην και παν οχύρωμα ή οιονδήποτε στρατιωτικόν έργον ευρισκόμενον κατά την γραμμήν ταύτην, συντελών ούτω εις την δια θαλάσσης διακοπήν των τουρκικών συγκοινωνιών, εις την καταστροφήν των εχθρικών οχυρωματικών έργων...». Ο μοίραρχος έπλευσε και αγκυροβόλησε στο Τσάγεζι (σήμερα Στόμιο, ευρισκόμενο στις εκβολές του Πηνειού ποταμού), ενώ ο στόλος κατέπλευσε στον Πλαταμώνα.

Την 9^η Απριλίου 1897 και περί ώραν 14:00 μεσημβρινήν ο ελληνικός στόλος βομβάρδισε το ενετικό φρούριο του Πλαταμώνα, καταστρέφοντας πυροβολεία, αποθήκες πυρομαχικών του εχθρού και ένα τουρκικό ιστιοφόρο που βρισκόταν εκεί.

Κατά την ίδια μέρα τα πλοία έπλευσαν βορειότερα στη Σκάλα Λεπτοκαρυάς και συγκεκριμένα στην περιοχή Ιμπραήμ Αυλάκι, όπου βομβαρδίστηκαν οι μεγάλες αποθήκες του Τούρκου αρχιστρατήγου της Θεσσαλίας Ετέμ Πασά. Εδώ αποβιβάστηκαν αγήματα των πολεμικών πλοίων, τα οποία πυρπόλησαν τις αποθήκες. Οι Τούρκοι είχαν προτιμήσει για τη μεταφορά του υλικού και του στρατού τους, ως καλύτερη και συντομότερη, την επισκευασμένη αμαξιτή οδό Καρυάς – παραλίας Ολύμπου, αντί της οδού Κατερίνης – Ελασσώνας δια των στενών της Πέτρας.

Την 9^η Απριλίου, πριν νυχτώσει, τα ελληνικά πλοία έφθασαν στη Σκάλα Λιτοχώρου. Παραθέτουμε τα γεγονότα, όπως ακριβώς καταγράφονται στις πηγές. Ο

Τρύφων Ευαγγελίδης διηγείται: «...η Ανατολική Μοίρα απέπλευσε προς την Σκάλαν Λητοχωρίου, ένθα επυρπόλησε την αποθήκην, εντός της οποίας υπήρχον τροφαί του στρατού Ελασσώνος. Το Λιτοχώριον, χωρίον εντελώς χριστιανικόν και άλλοτε επαναστατήσαν, δεν επυρπολήθη, εις τα περίξ αυτού όμως επήλθε μεγάλη καταστροφή. Παρά την παραλίαν υπήρχεν εν τάγμα Τουρκικού πεζικού εστρατοπεδευμένον, αλλ' ο βομβαρδισμός αυτού ένεκα των παρεμπιπτόντων φυσικών εμποδίων ήτο ανέφικτος και δι' αυτό ούτε και επιχείρησεν τι ο Μοίραρχος εναντίον αυτού. Μετά τούτο ο στόλος διηυθύνθη προς την Αικατερίνην». «...τη 11 δε μ.μ. της αυτής ημέρας (τη 10 Απριλίου), ετηλεγράφησεν εκ Τσάγεζι ο Σαχτούρης τάδε: ...Επιστρέψαντες επυρπολήσαμεν και μεγάλα εναποθέματα τροφών εις Σκάλαν Λητοχωρίου, όπου εμάθομεν ότι χθεσινή ημών επιχείρησις εναντίον Πλαταμώνος και Σκάλας Λεπτοκαρυάς ηνάγκασεν εχθρόν να αποσπάση εκ των συνόρων 8000 ανδρών μεταξύ Λητοχωρίου και Αικατερίνης, προς εξασφάλισιν νώτων στρατού εναντίον υποτιθεμένης αποβάσεως εκεί ημών. Ζημία εχθρού σημαντικωτάτη εξ εμπρησμού τροφών, ων η εκεί αποθήκευσις εστοίχισε βεβαίως μακράν εργασίαν... Αρχηγός θωρηκτής Μοίρας Σαχτούρης». Ο Ν. Λεβίδης, Υπουργός των Ναυτικών, έδωσε τις δικές του περιγραφές των ενεργειών του στόλου: «Ενώ δε δια τηλεγραφήματός του της 9^{ης} Απριλίου υπ' αριθμόν 822 (αριθμ. Πρωτοκ. Υπουργ. 8843) ο κ. μοίραρχος (εννοείται ο Κ. Σαχτούρης) εβεβαίου το υπουργείον ότι εις Σκάλαν Λιτοχωρίου ευρών μεγίστην εναπόθεσιν παντοειδών τροφίμων του

στρατού Ελασσώνος, επιρπόλησεν ολοτελώς αυτά, ως και την εκεί μεγάλην αποθήκην, εξ άλλων εγγράφων μεταγενεστέρων του αυτού κ. μοιράρχου και εκ των πραγμάτων αποδεικνύεται, ότι όχι μόνον τότε δεν επιρπόλησεν ολοτελώς όσα επισήμως εβεβαίωσεν, αλλ' ουδέ τας επομένας ημέρας κατώρθωσε τούτο. Ιδού και τρίτη παράβασις των διαταγών του υπουργείου». «Την 12^{ην} Απριλίου έπλευσε πάλιν (εννοείται ο Κ. Σαχτούρης) εις Σκάλαν Λιτοχωρίου, όπου, κατά την προς το υπουργείον έκθεσίν του εκ Σκιάθου της 15^{ης} Απριλίου, (αριθμ. Πρωτοκ. Υπουργ. 9427), δεν απεβίβασεν άγημα προς καταστροφήν των πάντοτε ακαταστρέπτων τροφών, ένεκα, ως λέγει, υποψίας ισχυράς ενέδρας».

Επόμενος προορισμός της ανατολικής μοίρας του στόλου υπήρξε η ακτή της Κατερίνης, καθώς οι πληροφορίες ανέφεραν για μεγάλες στρατιωτικές αποθήκες της πόλης, στις οποίες φυλασσόταν το σύνολο των ζωοτροφών του τουρκικού στρατού Θεσσαλίας. Στις 10 Απριλίου 1897 τα πλοία βομβάρδισαν για αρκετή ώρα πυροβολεία, οχυρώματα και τουρκικές αποθήκες της Κατερίνης, ενώ στην παραλία αποβιβάστηκε ελληνικό ναυτικό άγημα που συμπλήρωσε το έργο της επιρπόλησης.

Στις 11 Απριλίου, ώρα 5 απογευματινή, την Μεγάλη Πέμπτη, η μοίρα επανέπλευσε στη Σκάλα Λεπτοκαρυάς, έπειτα από διαταγή που έλαβε να ολοκληρώσει εκεί το έργο της καταστροφής των αποθηκών του εχθρού. Όμως το άγημα του ατμοδρόμωνα Αλφειού που επιχείρησε να αποβιβαστεί στη ξηρά – στη θέση Ιμπραήμ Αυλάκι, σε σημείο όπου υπήρχε προβλήτας

φορτοεκφορτώσεων – δέχθηκε ομαδικά πυρά από εκατοντάδες Τούρκους στρατιώτες, οι οποίοι καιροφυλακτούσαν καλυμμένοι. Κατά την απόβαση φονεύθηκαν οι ανθυποπλοίαρχος Εμμανουήλ Αντωνιάδης και δύο ναύται.

Στη συνέχεια ο Λεβίδης διέταξε να κτυπηθεί το φρούριο Καραμπουρνού έξω της Θεσσαλονίκης, αποστολή βέβαια που δεν πραγματοποιήθηκε. Τις ημέρες που ακολούθησαν η ναυτική μοίρα πήρε άσκοπες πρωτοβουλίες ή δεν εκπλήρωσε καμμία διαταγή του Υπουργείου. «Δυστυχώς επί πέντε ημέρας κατόπιν ουδέν πλέον ηκούσθη περί ενεργειών του στόλου». Ο Υπουργός των Ναυτικών προσπάθησε να παραιτηθεί, ενώ ο αρχηγός της ανατολικής μοίρας τέθηκε σε διαθεσιμότητα.

Επίλογος

Ο ατυχής ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897 αποτελεί ένα ιστορικό παράδειγμα προς αποφυγήν για τους Έλληνες. Η ήττα εκείνη δεν ήταν μόνο στρατιωτική. Το τίμημα που πλήρωσε η Ελλάδα ήταν μεγάλο και τα δυσμενή αποτελέσματα του πολέμου βάρυναν για πολλά χρόνια την πολιτική, οικονομική και κοινωνική ζωή της χώρας. Παρ' όλα αυτά, το Έθνος ολόκληρο αφυπνίστηκε και τα θλιβερά αποτελέσματα του πολέμου του 1897 αποτέλεσαν το υλικό στη βάση του οποίου διαμορφώθηκε το σκηνικό της ανόρθωσης για τη μεγάλη Ελλάδα του 1910 – 1920.

Για το Λιτόχωρο, όπως συμβαίνει σε τέτοιες περιπτώσεις, η έρευνα των αρχείων προσφέρει την ευκαιρία για σκέψεις και μελέτη ενός σημαντικού ιστορικού γεγονότος. Οι λεπτομέρειες της δράσης της ανατολικής

μοίρας του στόλου στον Θερμαϊκό κόλπο, από Πλαταμώνα μέχρι Κατερίνη, μας υποχρεώνει να μην παραβλέψουμε παράγοντες, όπως σκοπιμότητες, δισταγμούς, διοικητικές αγκυλώσεις και άστοχες ενέργειες. Ενώ ο τουρκικός στόλος δεν εμφανίστηκε στον Θερμαϊκό κόλπο και στις ελληνικές θάλασσες, η ναυτική μας υπεροχή θεωρήθηκε κατάλληλη απλώς για βομβαρδισμούς! Γράφει ο Γ.Ν. Συντομόρου: «...στην περιοχή Λιτοχώρου, το μεν ομώνυμο χωριό δεν βομβαρδίστηκε, στη γύρω όμως περιοχή τα πυρά των σκαφών μας προκάλεσαν εκτεταμένες καταστροφές...».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΓΕΣ/ Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, Ιστορία του Ελληνικού Στρατού (1821 – 1997), Αθήνα 1997.
2. Εκδοτική Αθηνών, Η ιστορία του Ελληνικού Έθνους (τόμος ΙΔ'), Αθήνα 1977.
3. Ευαγγελίδης Τρύφων, Ο Ελληνοτουρκικός πόλεμος (6 Απριλίου – 7 Μαΐου 1897), εν Αθήναις 1898.
4. Λεβίδης Νικόλαος, Ο Ελληνοτουρκικός πόλεμος. Μέρος Α', Πως ενήργησεν ο Ελληνικός Στόλος, εν Αθήναις 1898.
5. Συντομόρου Ν. Γαβριήλ, Ο ανθυποπλοίαρχος Εμμανουήλ Αντωνιάδης, αχρονολόγητο.
6. Turot Henry, Η Κρητική επανάσταση και ο Ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897, Αθήνα 1991.

ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΜΥΡΝΗ ΣΤΑ 1901

Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι υπάρχουν ιδιωτικές επιστολές ή προσωπικές αλληλογραφίες οι οποίες δεν δικαιούνται να θεωρηθούν λογοτεχνικό είδος με τη σημερινή έννοια της λέξης ως προς το περιεχόμενό τους, όμως μπορούν να ενδιαφέρουν τον αναγνώστη ή τον μελετητή από πολλές πλευρές. Μια επιστολή ή ένα γράμμα μας υποχρεώνει να είμαστε σύντομοι, ακριβείς και ευγενικοί και με αυτό το ιδιαίτερο είδος γραφής μπορούμε ν' απευθυνθούμε σε γνωστό μας πρόσωπο, αλλά και σε κάποιον που εκτιμούμε και θαυμάζουμε. Αρκετές φορές αλληλογραφίες που δημοσιεύονται χρησιμεύουν ως πηγές πληροφοριών τόσο για τον αποστολέα και παραλήπτη τους όσο και για άλλα πρόσωπα, καταστάσεις, γεγονότα και πράγματα ή για την εποχή τους γενικότερα.

Τα τρία γράμματα που δημοσιεύονται πιο κάτω απεστάλησαν το 1901 από τη Σμύρνη της Μικράς Ασίας στο Λιτόχωρο. Το επιστολόχαρτό τους είναι πανομοιότυπο, αρίστης ποιότητας και στην αρχή φέρνει την επωνυμία: «ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΑΤΜΟΠΛΟΪΑ Π. ΠΑΝΤΑΛΕΩΝ», «Τηλεγραφική Διεύθυνσις PANTALEON-SMYRNE». Μερικές διευκρινίσεις είναι απαραίτητες για να γίνει κατανοητό το περιεχόμενο των επιστολών. Ο Χρήστος Γεωργίου Φιλίππου (1881-1951), μετά τη φοίτησή του στα δημοσυντήρητα σχολεία του Λιτοχώρου, συνέχισε τις σπουδές του στο Εμπορικό και Πρα-

κτικό Λύκειο ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΝΟΥΚΑ της Θεσσαλονίκης, από όπου απεφοίτησε τον Ιούνιο 1900. Αμέσως μετέβη στη Σμύρνη και εργάστηκε επί τετράμηνο στο λογιστικό τμήμα μιας ατμοπλοϊκής εταιρίας. Ήδη από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα οι Λιτοχωρίτες πλοιοκτήτες (Αναγνωστόπουλος, Αϊδινόπουλος, Καλιακούδας, Καραφέργιας κ.ά.) είχαν επεκτείνει τις ναυτιλιακές και εμπορικές τους δραστηριότητες στη Σμύρνη, τα παιδιά τους σπούδαζαν στην πόλη κλπ. Μέχρι και τράπεζα δική τους είχαν δημιουργήσει (Α. J. ANAGNOSTOPOULO, Maison de Banque). Στο Λιτόχωρο ο Χρήστος Φιλίππου παρέμεινε για μικρό χρονικό διάστημα απασχοληθείς στις αγροτοκτηνοτροφικές εργασίες του πατέρα του, γιατί ακολούθως πήγε στο Βέλγιο φοιτήσας επί τριετία (1901-1904) στο Γεωπονικό Πανεπιστήμιο του Gembloux, όπου έλαβε το πτυχίο της Γεωπονικής Σχολής.

Σε ό,τι αφορά τα ιδιαίτερα γνωρίσματα των τριών επιστολών, παρατηρούμε ότι αυτές είναι εκφραστικές και αντιπροσωπευτικές του τρόπου γραφής και του ύφους της εποχής εκείνης. Ο αποστολέας τους είναι άριστος χειριστής της ελληνικής γλώσσας, καλλιγράφος με ολοκληρωμένα και δομημένα γλωσσικά στοιχεία και σημεία. Από τις επιστολές μπορούμε να αντλήσουμε πληροφορίες και να βγάλουμε συμπεράσματα για την κοινωνία, τα επαγγέλματα, τον χαρακτήρα και τη νοοτροπία των ανθρώπων, τις αγωνίες και τα οράματα των νέων και πολλά άλλα. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι το τουρκοκρατούμενο Λιτόχωρο του 1901 διακρινόταν για την οικονομική του ευμάρεια και τη μοναδική πνευματική του πρόοδο.

ΠΡΩΤΟ ΓΡΑΜΜΑ

Σμύρνη, τη 20^η Ιανουαρίου 1901

Αξιότιμε κύριε Γεώργιε Φιλίππου, Λιτόχωρον

Κατά σύστασιν του κοινού ημών φίλου και συμπατριώτου σας κυρίου Δημητρίου Αϊδινοπούλου, ελάβομεν την ευχαρίστησιν να γνωρίσωμεν τον υιόν σας κύριον Χρήστον, τον οποίον και συμπεριελάβαμεν μεταξύ του προσωπικού του λογιστικού τμήματος της ημετέρας ατμοπλοΐας ως μαθητευόμενον.

Κατά το τετράμηνον διάστημα καθ' ό ειργάσθη ως τοιούτος πλησίον μας, επέδειξεν ζηλωτά προσόντα αμέμπτου συμπεριφοράς, εργατικότητος και υπακοής προς τους προϊσταμένους του, κτησάμενος τοιουτοτρόπως της αμερίστου εκτιμήσεως και αγάπης πάντων ημών.

Δι' ό και ελυπήθημεν σφόδρα μαθόντες ότι τον προσκαλείτε πλησίον σας, τοσούτω μάλλον όσον ημείς τε και οι συνάδελφοί του στερούμεθα πολυτίμου συνεργάτου.

Την λύπην μας πλην μετριάζει κάπως η σκέψις ότι η παρ' υμίν εγκατάστασις του σκοπεί την επίδοσιν αυτού εις την ενεργόν δράσιν του σταδίου του.

Ευχόμεθα όθεν εις αυτόν πλήρη την ευόδωσιν των έργων του και ανταξίως των αρετών αίτινες τον περικοσμούσιν, εις υμάς δε να διατηρή ο Ύψιστος την υγείαν του προσφιλοῦς σας υιού ακμαίαν και επί μήκιστον.

Σας ασπαζόμεθα μεθ' υπολήψεως

Ο αρχιγραμματεὺς
Ηλίας Μ. Κόντος

Πρόθυμοι
Π. Πανταλέων

ΔΕΥΤΕΡΟ ΓΡΑΜΜΑ

Σμύρνη, τη 5^η Απριλίου 1901

Φίλτατε κύριε Χρήστε Φιλίππου, Λιτόχωρον

Με το «Χριστός Ανέστη» έρχομαι να απαντήσω εις την φιλικήν μοι επιστολήν σας της 5^{ης} Φεβρουαρίου, ήν μετά πολλής ευχαριστήσεως έλαβον, ότε πληροφορηθείς δι' αυτής το ευτυχές ταξείδιόν σας και την αισίαν υμών εις την φιλτάτην πατρίδα σας άφιξιν και εν μέσω της πεφιλημένης υμίν οικογενείας.

Την αυτήν ως και εγώ χαράν ησθάνθησαν οι εν τω γραφείω συνάδελφοί μου παρά των οποίων έχετε απείρους χαιρετισμούς.

Μανθάνω προς τούτοις δια της εν λόγω επιστολής σας ότι επεδόθητε εις την εργασία του πατρός σας και εύχομαι υμίν εκ ψυχής πάσαν επιτυχίαν εις το στάδιον σας το ελεύθερον και ουχί δούλου ως το ιδικόν μας, δια το οποίον η απέχθειά μου δεν έχει όρια, αλλά τι να γίνη;

Και ημείς εδώ κατά Φεβρουάριον είχομεν ψύχος ακούντως επαισθητόν, ουχί όμως και χιόννας, εκτός των επί των ορέων πεσουσών. Ο Μάρτιος ήτο λίαν ήπιος, έκτοτε δε δεν έκαμνε ποσώς ψύχος. Η περιγραφή σας περί του κυνηγίου με συγκινεί ως κυνηγού, ευτυχής δε θα ελογιζόμην αν ποτέ ευρισκόμην πλησίον σας κατά την εποχήν του κυνηγίου και συγκυνηγούσαμεν. Τις οίδε!

Τας ευχάς σας διεβίβασα τη Διευθύνσει, δεχθείσα αυτάς ευχαρίστως, δι' ό και ενετάλην υπ' αυτής να σας διαβιβάσω τα αυτά. Και εγώ μετά των συναδέλφων μου κυρίων Θεοφίλου, Δημητρίου και Γεωργίου σας ασπαζόμεθα εγκαρδίως, ευχόμενοι υμίν τα βέλτιστα.

Υγιαίνετε

Ηλίας Μ. Κόντος

ΤΡΙΤΟ ΓΡΑΜΜΑ

Σμύρνη, τη 23 Ιουλίου 1901

Αγαπητέ μοι κύριε Χρήστε Φιλίππου, Λιτοχώρω

Μετ' ευχαριστήσεως έλαβον την καλήν επιστολήν σας των 8 Μαΐου, δύνασθε δε πιστεύω να εννοήσητε πόσον εχάρην, πρώτον δια την καλήν υμών και των γονέων σας υγείαν και δεύτερον διότι σας ακούω ευχαριστημένον δια την επιτυχίαν των εσοδειών σας, όπερ σας εύχομαι πάντοτε.

Ζηλεύω αγαπητέ την ευτυχίαν σου ή μάλλον την ελευθερίαν σου, αν δε ακουσίως μου ίσως συνετέλεσα ώστε να εκλέξης το στάδιον το οποίον εξέλεξας, υπερηφανεύομαι δια τούτο εν λόγοις, διότι τας συμβουλάς μου εξετίμησας δεόντως.

Το υπαλληλικόν στάδιον μέχρι σημείου τινός είναι καλόν, μόνον υπό έποψιν γνώσεων τας οποίας κάπως αποκτά τις εν τη υπαλληλία. Άπαξ όμως ο νέος εφοδιασθεί δια των απαραίτητων αυτών γνώσεων, οφείλει οιαδήποτε και αν είναι η κοινωνική αυτού θέσις, να ρίψη τον κύβον και «ή ταν ή επί τας». Τούτο δε ως προέφην δέον να γίνη εν καιρώ ευθέτω, διότι παρερχομένης της ευκαιρίας καθ' ήν ο νέος ευρίσκεται εις την κατάλληλον ηλικίαν όπως επιχειρήση τι, επέρχεται κατόπιν η προς το ίδιον αυτού άτομον αμφιβολία περί της ικανότητός του και βαθμηδόν κλονίζεται η αυτοπεποίθησίς του, φοβείται τα μάλα και τέλος θάπτεται ζων. Τοιούτον το τέλος του υπαλλήλου όστις φθάσας τα 25 το πολύ έτη της ηλικίας του δεν ζητεί να χειραφετηθεί.

Δι' εσέ μάλιστα όστις την εργασίαν ετοιμήν είχες, ήτις επιδεκτή ούσα αναπτύξεως ανέμενε τας γνώσεις

σου, έτι περισσότερον σοι επεβάλλετο η απόφασις ήν έλαβες, ουχί μόνον χάριν αυτής της εργασίας αλλά και χάριν πρωτίστως των γονέων σου.

Και πάλιν εκ μέσης καρδίας σοι εύχομαι, ως θα ηυχόμεην εις ίδιον μου τέκνον, πάσαν επιτυχίαν, διότι είσαι άξιος αυτής.

Ημείς διεξάγομεν συναγωνισμόν εξοντώσεως με την ατμοπλοΐαν Δαούτ. Τούτο εξ ενός και την εκκαθάρισιν εξ άλλου, μας έχουσιν εις άέναον κίνησιν. Τα δε αφεντικά μας είναι πάντοτε θυμωμένα ένεκεν της καταστάσεως ταύτης, ξεθυμαίνουν δε με τους υπαλλήλους. Υπομονή!

Αν δεν υπήρχεν ο φόβος των Ιουδαίων θα σοι έστελλον κάποτε αποσπάσματα εφημερίδων δια να μανθάνης νεώτερα, μολονότι ο πολιτικός σημερινός ορίζοντας φαίνεται αίθριος. Οι φίλοι μου Βόερς ανθίστανται εν τη διεξαγωγή απέλπιδος αγώνος, μόνον τον Θεόν επίκουρον έχοντες, όπως όλοι οι μικροί και αδύνατοι.

Οι συνάδελφοι σε ασπάζονται δι' εμού. Ο Γιώργος ήρχισε λαμβάνων μικρόν τινά μισθόν, δυστυχώς δεν είναι παιδί για δουλειά. Κρίμα εις τας γνώσεις του!

Σε κατασπάζομαι φιλικώτατα

Ηλίας Μ. Κόντος

ΤΟ ΛΙΤΟΧΩΡΟ ΚΑΙ Ο ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΑΓΩΝΑΣ

Βιβλιογραφία και γραπτές μαρτυρίες

Σκοπός της παρούσης εργασίας δεν είναι να παρουσιάσει μια ολοκληρωμένη και συνολική επισκόπηση της συμβολής του Λιτοχώρου στον Μακεδονικό αγώνα, αλλά να δώσει έναν πλήρη και άρτιο βιβλιογραφικό κατάλογο με αυτοτελή και μη έργα που έχουν γραφτεί σχετικά με το θέμα. Ποίοι είναι αυτοί που έχουν γράψει για το Λιτόχωρο και τον Μακεδονικό αγώνα και τι ακριβώς έχουν γράψει; Τα βιβλιογραφικά αποτελούν ένα ωραίο ταξίδι στο παρελθόν και την ιστορική αλήθεια, ευελπιστώντας να μεταδώσουν στις σημερινές και μελλοντικές γενιές τον εθνικό παλμό της περιόδου εκείνης και τον τιτάνιο αγώνα για ανεξαρτησία και προσάρτηση στην ελεύθερη Ελλάδα.

Ειδική μονογραφία για τον Μακεδονικό αγώνα δεν υπάρχει ακόμη στη λιτοχωρίτικη βιβλιογραφία. Σε αρκετά, όμως, γενικότερης μορφής έργα, το αντικείμενο σκιαγραφείται, αλλού περισσότερο και αλλού λιγότερο.

Σύντομη αναφορά στον Μακεδονικό αγώνα. Μετά την αποτυχία της επανάστασης του 1878, η Μακεδονία περίμενε να ανατείλουν καλύτερες ημέρες. Η κοινοτική, οικονομική και πνευματική ανάπτυξη και οργάνωση, σε συνδυασμό με την παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ενέπνεε αισιοδοξία στους Μακεδόνες και προοιωνίζε γρήγορα την απελευθέρωσή τους από τον τουρκικό ζυγό. Ο ρωσοτουρκικός πόλεμος του 1877-1878 με

τη συνθήκη του Αγίου Στεφάνου ενθάρρυνε τις διαθέσεις των Βουλγάρων να αλλοιώσουν τη φυλετική σύνθεση και κατόπιν να καταλάβουν τη Μακεδονία. Ο διμέτωπος αγώνας εναντίον των επιδιώξεων των Βουλγάρων και εναντίον των Τούρκων, είναι γνωστός ως Μακεδονικός αγών. Κατά την πρώιμη φάση του αγώνα (1878-1893), το ελληνικό κράτος συνέχισε την προετοιμασία για εξέγερση και πολεμική δράση, είτε με αντάρτικες ομάδες, είτε με τακτικό στρατό, με σκοπό να απελευθερωθούν οι υπόδουλες περιοχές. Ορόσημο των εξελίξεων υπήρξε η ίδρυση το 1893 του Βουλγαρικού Κομιτάτου, με κυρίως στόχους την εξόντωση των Ελλήνων Ορθοδόξων και τον εκβουλγαρισμό όσων δεν αναγνώριζαν τη Βουλγαρική Εξαρχία. Έτσι το 1894 δημιουργήθηκε στην Αθήνα η Εθνική Εταιρεία, με αποστολή την οργάνωση του αγώνα και τον εξοπλισμό σωμάτων για την απελευθέρωση της Μακεδονίας. Ο ατυχής ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897 έφερε την αποκαρδίωση στον Μακεδονικό Ελληνισμό, ενώ διήγειρε τις διαθέσεις των Βουλγάρων να πάρουν τη Μακεδονία. Τελικά στα 1903 το Βουλγαρικό Κομιτάτο κήρυξε την επανάσταση του Ίλιντεν, που συνετρίβη από τους Τούρκους, με την εισβολή στρατευμάτων στη Θεσσαλονίκη. Μπροστά στη νέα κατάσταση που διαμορφώθηκε, στην Αθήνα ιδρύθηκε το Μακεδονικό Κομιτάτο το 1904, με σκοπό την προστασία του Ελληνισμού της Μακεδονίας. Αμέσως στάλθηκαν ένοπλα τμήματα προς τη Δυτική Μακεδονία με τον Παύλο Μελά, για οργανωμένη εξέγερση. Με το τέλος του Μακεδονικού αγώνα (1904-1908) είχε γίνει ιδιαίτερα εμφανής στη Μακεδονία η ελληνική υπεροχή τόσο στον στρατιωτικό τομέα όσο και στον πολιτικό. Το

κίνημα των Νεοτούρκων το 1908 έθεσε τέρμα στον ένδοξο Μακεδονικό αγώνα και όλα έδειχναν ότι η μεγάλη στιγμή της απελευθέρωσης της Μακεδονίας πλησίαζε.

Έχει καθιερωθεί η άποψη ότι ο αγώνας αυτός κράτησε έως το 1908, όταν στην Τουρκία επικράτησαν οι Νεότουρκοι. Πιο σωστή όμως θεωρείται η άποψη ότι ο αγώνας τελείωσε το 1912 με τους Βαλκανικούς πολέμους. Τα χρόνια 1908-1912 πέρασαν ταραγμένα και ανήσυχα, καθώς οι Νεότουρκοι έβαλαν σε ενέργεια τα εξοντωτικά σχέδιά τους να τρομοκρατούν τον πληθυσμό και να οργανώνουν παντός είδους διωγμούς και δολοφονίες.

Λιτόχωρο και Μακεδονικός αγώνας. Η συμβολή του Λιτοχώρου υπήρξε σημαντική στον επί δεκαετίες αυτόν αγώνα που παίχθηκε η τύχη της Μακεδονίας και δοκιμάσθηκε σκληρά ο Ελληνισμός. Οι κάτοικοι της κωμόπολης δοκίμασαν τον ψυχικό και ηθικό δυναμισμό τους, βγαίνοντας από τη σκληρή πάλη με εδραιωμένη την πίστη στα πεπρωμένα τους. Επάνδρωσαν τις Εθνικές Επιτροπές, αγκάλιασαν με στοργή και αγάπη τα ανταρτικά σώματα και δεν δίστασαν να τα προσφέρουν όλα για την εθνική υπόθεση. Το ηρωικό και ιστορικό Λιτόχωρο πρόσφερε πολύτιμες υπηρεσίες στον ιερό αγώνα, ο οποίος έσωσε τη Μακεδονία από τη βουλγαρική επιβουλή και τη διατήρησε ελληνική. Το Λιτόχωρο, όπως και όλη η Πιερία, έμεινε έξω – δεν ανήκε στο θέατρο των συγκρούσεων των ελληνικών ανταρτικών σωμάτων και των Βουλγάρων κομιτατζίδων, οι οποίοι απέφευγαν να εισβάλουν στο έδαφός του.

Οι Λιτοχωρίτες πήραν ενεργό μέρος στον Μακεδονικό αγώνα και συνετέλεσαν με συγκινητική προθυμία

και ανιδιοτέλεια στη νικηφόρο έκβασή του. Η πολύτιμη προσφορά τους αποτελεί μια λαμπρή σελίδα της ιστορίας τους.

Η βιβλιογραφία σχετικά με το Λιτόχωρο

Η καταγραφή παλαιών βιβλίων, αυτοτελών και μη εργασιών, γραπτών έργων κλπ είναι δουλειά σχολαστική και επίμονη και προκειμένου να είναι χρήσιμη πρέπει να είναι και εξαντλητική. Στην αναδρομική βιβλιογραφία περί Μακεδονικού αγώνα και Λιτοχώρου, η συγκομιδή είναι πλούσια. Ακολουθεί χρονολογική παράθεση.

- Επίσκοπος Κίτρους Παρθένιος Βαρδάκας, Περιγραφή κυρίως εννέα ετών Τουρκοκρατίας της περιφέρειας Επισκοπής Κίτρους από το 1903-1912, Αθήναι 1918. Το βιβλίο περιέχει πολλαπλά διαφωτιστικά στοιχεία γιατί αποτελεί πολύτιμο ιστορικό τεκμήριο για την οργάνωση και το έργο των Εθνικών Επιτροπών στο Λιτόχωρο και τη δραστηριότητα των κατοίκων.

- Αθανάσιος Δ. Λασπόπουλος, Ίδιον Υπόμνημα, εν Αθήναις 1926. Ο Λιτοχωρίτης λόγιος και Λυκειάρχης διετέλεσε, πλέον των άλλων, πρόεδρος του Μακεδονικού Συλλόγου της Αλεξάνδρειας και σύμβουλος του Μακεδονικού Συλλόγου των Αθηνών. Η συμβολή του στην υπόθεση του Μακεδονικού αγώνα είναι ανεκτίμητη. Από το σύνολο του έργου του και το συγκεκριμένο υπόμνημα, βγαίνουν χρήσιμες πληροφορίες.

- Πρακτικά συνεδριάσεων Κοινοτικού Συμβουλίου Λιτοχώρου, 1930. Από την υπ' αριθμόν 4/5-1-1930 απόφαση, προκύπτουν στοιχεία για τον Μακεδονομάχο Αθανάσιο Μέγα.

- Τριαντάφυλλος Τηλέγραφος, Οι Λιτοχωρινοί και αι γαίαι της Μονής. Μια διαμαρτυρία, εφημερίδα Ταχυδρόμος Βορείου Ελλάδος 1-10-1933, Θεσσαλονίκη. Στην επιστολή του προς την εφημερίδα, ο Λιτοχωρίτης Μακεδονομάχος, με αφορμή μια διαμάχη περί γαιών, παραθέτει μοναδικά και λίαν αξιόλογα στοιχεία για τη δράση των κατοίκων κατά τον αγώνα (π.χ. ένοπλα τμήματα, κατάληψη χωριών κλπ).

- Λάκης Ολύμπιος (ή Ευάγγελος Γιαννουλόπουλος), Το Λιτόχωρον και το ναυτικόν του άλλοτε και τώρα, εφημερίδα ΦΩΣ 5-3-1936, Θεσσαλονίκη. Ο συντάκτης του άρθρου εξιστορεί με συντομία την προσφορά του ναυτικού στον Μακεδονικό αγώνα. Το κείμενο είναι αναδημοσιευμένο στα ΧΡΟΝΙΚΑ ΛΙΤΟΧΩΡΟΥ, τόμος πρώτος, 2009.

- Νικόλαος Βλαχόπουλος, Το ιστορικόν του τορπιλισμού της ναυαρχίδος Φετίχ Μπουλέντ, εφημερίδα ΝΕΑ ΕΠΟΧΗ 24 και 31-1-1970, Κατερίνη. Στην εφημερίδα είναι δημοσιευμένη συνέντευξη που παραχώρησε ο ήρωας Βλαχόπουλος στον δήμαρχο Λιτοχώρου Σπύρο Ντάβανο, σχετικά με το ανδραγάθημα του πλοίαρχου Νικολάου Βότση.

- Απόστολος Τσακούμης, Η απελευθέρωση της Πιερίας. Αφιέρωμα στα 80 χρόνια, Σειρά μελέτες και έρευνες, Δήμος Λιτοχώρου 1992. Το βιβλίο του πρωτόπλου καθηγητού εξιστορεί πλήρως, με σαφήνεια και ακρίβεια όλα τα γεγονότα που αφορούν την απελευθέρωση της Πιερίας στα 1912. Ο συγγραφέας συγκέντρωσε όλο το γνωστό και εκδεδομένο υλικό, ενώ χρησιμοποίησε και μαρτυρίες απογόνων Μακεδονομάχων. Για το Λιτόχωρο αναφέρονται πολλά νέα στοιχεία.

- Αθανάσιος Καναβούρας, Η Λιτοχωρίτικη ναυτική παράδοση. Εκδήλωση-έκθεση του Συλλόγου Λιτοχωριτών Θεσσαλονίκης, Λιτόχωρο 1993. Ο αξιόλογος συντάκτης της μελέτης συγκέντρωσε πολλές γνώσεις και πληροφορίες για τους ναυτικούς οι οποίοι δεν έλειψαν από το προσκλητήριο του Μακεδονικού αγώνα.

- Αθανάσιος Αδαμόπουλος, Σελίδες από το παλιό Λιτόχωρο, Σειρά μελέτες και έρευνες, Δήμος Λιτοχώρου 1995. Στο θέμα με τίτλο «Ρωγμή στα αυστηρά ήθη», ιχνηλατούνται στοιχεία της αντίστασης των κατοίκων κατά των Τούρκων, λίγο πριν την απελευθέρωση.

- Λάιζα Κύρου, Αναμνήσεις από τον Παύλο Μελά-Ιούλιος 1904, Κίνηση για το Λιτόχωρο και τον πολιτισμό, φύλλο 4-5, Λιτόχωρο 1996. Μνημονεύεται το πέρας του Παύλου Μελά από το Λιτόχωρο και η γενναιόδωρη υλική συνδρομή των κατοίκων για τον Μακεδονικό αγώνα.

- Αθανάσιος Αδαμόπουλος, Λιτοχωρίτικες ιστορίες, Σειρά μελέτες και έρευνες, Δήμος Λιτοχώρου 1998. Σε δύο αφηγήσεις που έχουν το θέμα «Ο παπα Νεχτάρης» και «Η σπηλιά του Βάγια», ο συγγραφέας με φροντισμένο τρόπο διασώζει βιωματικά περιστατικά των Λιτοχωριτών Μακεδονομάχων, που αποτελούν απαραίτητες ψηφίδες στο συμπλήρωμα της ιστορίας.

- Σπύρος Ντάβανος, Τραγούδια μιας άλλης εποχής στο Λιτόχωρο, Σειρά μελέτες και έρευνες, Δήμος Λιτοχώρου 1998. Ο Μακεδονικός αγώνας σκιαγραφείται επαρκώς στην ιστορική αναδρομή που επιχειρεί ο συγγραφέας.

- Ιωάννης Βλαχόπουλος, Ιστορικών της οικογένειας Βλαχόπουλου, Λιτόχωρο 2004. Μέσα στην πρωτότυπη

αυτή βιογραφική προσέγγιση της οικογένειάς του, ο συντάκτης αφιερώνει αρκετές σελίδες στην ίδρυση το 1905 του Συλλόγου Λιτοχωριτών της Νέας Υόρκης ΗΠΑ, σκοπός του οποίου ήταν η ενίσχυση του Μακεδονικού αγώνα και η οικονομική στήριξη του Μακεδονικού Κομιτάτου. Οι πληροφορίες είναι πλούσιες και σημαντικές.

- Ελένη Δεληγιάννη-Ρέμπελου, Ιστορικές μαρτυρίες απ' τη γιαγιά Πουλχερία Ρέμπελου, εφημερίδα ΔΗΜΟΤΗΣ Λιτοχώρου, φύλλο 33, Λιτόχωρο 2009. Η συγγραφέας της εργασίας ασχολείται αρκετά με την απελευθέρωση της κωμόπολης από τον τουρκικό ζυγό το 1912 αλλά και με τα δύσκολα χρόνια της υποδούλωσης που προηγήθηκαν.

- Σωτήριος Μασταγκάς, Αφανείς Λιτοχωρίτες Μακεδονομάχοι, ΧΡΟΝΙΚΑ ΛΙΤΟΧΩΡΟΥ, τόμος πρώτος, Λιτόχωρο 2009. Με βάση τα επίσημα στοιχεία μνημονεύονται οι ήρωες Μακεδονομάχοι και η δράση τους.

- Σωτήριος Μασταγκάς, Ο στρατηγός Δημήτριος Ολύμπιος (Φαρφάρας). Ένας ήρωας, (ανέκδοτη χειρόγραφη εργασία). Ο Ολύμπιος κατετάγη αρχικά τη 12-11-1910 στον τακτικό στρατό της ελεύθερης Ελλάδας και έλαβε μέρος στους απελευθερωτικούς πολέμους (Α' και Β' Βαλκανικούς).

- Η συμμετοχή του λιτοχωρίτικου ναυτικού στον Μακεδονικό αγώνα μνημονεύεται πολύ σύντομα σε αρκετές παλιές περιγραφές της κωμόπολης. Αναφέρουμε δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα: Στον Τουριστικό οδηγό για την Ελλάδα, του Οργανισμού Τουριστικών Εκδόσεων της Αθήνας, δ' έκδοση 1967, διαβάζουμε: «Αργότερα, στον Μακεδονικό αγώνα, οι Λιτο-

χωρίτες ναυτικοί μετέφεραν με τα πλοία τους πολεμοφόδια στους αγωνιστές του Ρουμλουκιού». Στο περιοδικό ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΖΩΗ της Θεσσαλονίκης, έτος 1978, μήνας Δεκέμβριος σε κείμενο με θέμα το Λιτόχωρο διαβάζουμε: «Καράβια Λιτοχωρινών και στον Μακεδονικό αγώνα έμπαιναν, τα πιο μικρά, στον Λουδία. Εφωδίαζαν τους αγωνιστές με όπλα και πήραν μέρος και οι ίδιοι».

- Νικόλαος Κάκαλος, Τα σίχνα στο Λιτόχωρο του Ολύμπου, ανακοίνωση στο Α΄ Συνέδριο «Ο Όλυμπος στη ζωή των Ελλήνων», Ελασσόνα 1982. Υπάρχουν πληροφορίες για τις κινήσεις των ανταρτών στο Λιτόχωρο.

- Απόστολος Τσακούμης, Το φαράγγι του Ενιπέα και το μοναστήρι του Αγίου Διονυσίου, Λιτόχωρο 2000. Ο συγγραφέας παρέχει στοιχεία που αποτελούν πολύτιμο ιστορικό υλικό.

- Σωτήριος Μασταγκάς, Πρόσωπα της ιστορίας, Ο Βουλευτής και δικηγόρος Δημήτριος Τσαλόπουλος, (ανέκδοτη χειρόγραφη εργασία). Ο λιτοχωρίτης Δημήτριος Τσαλόπουλος υπήρξε εκ των πρωτεργατών του Μακεδονικού Αγώνα στην Πιερία.

Γενική βιβλιογραφία για την Πιερία

Σε ορισμένα συγγραφικά έργα υπάρχει συντονισμένη εξιστόρηση των συμβάντων της Πιερίας και της Κατερίνης κατά την απελευθέρωση του 1912 και νύξεις για τον Μακεδονικό αγώνα. Αναφέρουμε πιο κάτω τις εργασίες αυτές, διότι πιστεύουμε ότι η δημοσίευσή τους συμβάλλει σημαντικά στην προώθηση της έρευνας και της διαφώτισης του σχετικού γεγονότος.

1. Ιερά Μητρόπολις Κίτρους, Λεύκωμα επί τη πεντηκονταετηρίδι από της απελευθερώσεως της Κατερίνης, 1912-1962, Κατερίνη 1962.

2. Κλεοπάτρα Πολύζου-Μαμέλη, Ιστορία του Κοιλινδρού, Θεσσαλονίκη 1972.

3. Γεώργιος Χιονίδης, Η απελευθέρωση της Κατερίνης από τον τουρκικό ζυγό, ανακοίνωση στο 1^ο Συνέδριο «Η Πιερία στα βυζαντινά και νεώτερα χρόνια», Κατερίνη 1993.

4. Γεώργιος Χιονίδης, Η απελευθέρωση της Κατερίνης από τον τουρκικό ζυγό, Κατερίνη 1998.

5. Γιάννης Καζταρίδης, Κατερίνη. Από τη μικρή κώμη στην πολύτροπη πόλη, Κατερίνη 2006.

6. Παναγιώτης Τζουμέρκας, Ο επίσκοπος Κίτρους Παρθένιος Βαρδάκας. Ο βίος και η δράση του, Ιωάννινα 2008.

7. Γεώργιος Ράπτης, Ιστορία της Πιερίας, Κατερίνη 2008.

Οι Λιτοχωρίτες με το πάθος της δράσης και τη λαχτάρα να πλημμυρίζει την ψυχή τους για εθνικούς αγώνες, μπήκαν στο προσκήνιο και πρωτοστάτησαν, όπως έκαναν στο επαναστατικό κίνημα του 1878. Με καρδιές παλλόμενες από λυτρωτική διάθεση πήραν τον δρόμο της προσφοράς και της θυσίας για τη Μακεδονία. Έδωσαν το ζωντανό παρόν στη νέα έξαρση του εθνικοαπελευθερωτικού Μακεδονικού αγώνα.

ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΣΕΛΙΔΕΣ

Ο τορπιλισμός της ναυαρχίδας ΦΕΤΙΧ ΜΠΟΥΛΕΝΤ όπως την αφηγήθηκε ο ήρωας Νικόλαος Βλαχόπουλος

Παρατίθεται αυτούσια η αφήγηση, χωρίς περικοπή.

Αρχάς 1912 και κατά την έναρξιν του Βαλκανικού πολέμου, κυβερνήτης και ιδιοκτήτης τότε μικρού ιστιοφόρου πλοιαρίου, ειργαζόμεν εις τα έργα του λιμένος Θεσσαλονίκης και ασχολούμενος με την μεταφοράν άμμου και οικοδομησίμων υλικών του Οθωμανικού Κράτους. Λόγω των εργασιών μου αυτών εγνώριζον λεπτομερώς και την τελευταίαν γωνίαν του λιμένος, τα επάκτια παράλια, υφάλους, αβαθή ύδατα, ναρκοπέδια και τας δια τούτων αφεθείσας διεξόδους. Επίσης εγνώριζον την διάταξιν των ναυλοχούντων εκεί Τουρκικών σκαφών, την ακριβή θέσιν της Τουρκικής Ναυαρχίδος ΦΕΤΙΧ ΜΠΟΥΛΕΝΤ, την μεταφοράν εκ του πυροβολείου Καραμπουρνού και τοποθέτησιν επί της Ναυαρχίδος του μεγαλύτερου βεληνεκούς πυροβόλου, την συντελεσθείσαν τας προηγουμένας ημέρας του τορπιλισμού διά να κτυπήσουν τον διερχόμενον εκ Τόφιν Ελληνικόν Στρατόν.

Λόγω της υπεροχής του Ελληνικού Στόλου, όλα τα Τουρκικά πολεμικά και εμπορικά σκάφη, μεγάλα και μικρά, είχαν αποκλεισθή εις τον λιμένα της Θεσσαλονίκης, ως και εμπορικά και μικρά σκάφη ανήκοντα εις ομογενείς, μεταξύ των οποίων και το μικρόν ιστιοφόρον

ιδιοκτησίας μου. Λόγω δε της καταστάσεως διεκόπησαν αι εργασίαι και μεταφοραί και τα πληρώματα των σκαφών περιεφέροντο εις την πόλιν άνευ εργασίας.

Εις την απελπιστικήν αυτήν κατάστασιν ευρισκόμενος, απεφάσισα να ανοιχθώ εις το πέλαγος και επανέλθω εις την απελευθερωθείσαν προ ολίγων ημερών υπό του Ελληνικού Στρατού γενέτειράν μου Λιτόχωρον Ολύμπου και να προσφέρω τας υπηρεσίας μου εις την Ελλάδα.

Η απόφασίς μου αυτή εγένετο γνωστή εις πολλούς συμπολίτας μου, πληρώματα αργούντων σκαφών εις Θεσσαλονίκην, οι οποίοι συνεμερίσθησαν αυτήν και με παρεκάλεσαν να παραλάβω εις το σκάφος μου και αυτούς διά το Λιτόχωρον. Και ούτω παραλαβών περί τους είκοσι εξ αυτών, αριστοτεχνικώς διολίσθησα διά των επακτίων του λιμένος Θεσσαλονίκης διά μέσου του Τουρκικού Στόλου και απαρατήρητος ηνοιχθην εις το πέλαγος το ελεγχόμενον υπό του Ελληνικού Στρατού. Τότε με πλησιάζει η τορπιλάκατος υπό τον πλοίαρχον Βότσην, εις όν αναφέρω τον σκοπόν μου σχετικά με τον ναυλοχούντα Τουρκικόν Στόλον και κυρίως την μεταφοράν εκ των πυροβολείων Καραμπουρνού και την τοποθέτησιν επί της Ναυαρχίδος του μεγαλύτερου βεληνεκούς πυροβόλου, διά να κτυπήσουν τον διερχόμενον εκ Τόψιν Ελληνικόν Στρατόν κ.λ.π. Ενθουσιασμένος από τας πολυτίμους πληροφορίας μου ο Βότσης με οδηγεί εις την ΣΦΑΚΤΗΡΙΑΝ, διά περισσοτέρας συνεννοήσεις.

Ενθουσιασμένος από τας νέας πολυτίμους πληροφορίας μου και εκτιμήσας τα αισθήματα και τον ακραιφνή πατριωτισμό μου, με απεκάλεσεν φίλον και

συνεργάτην του, γενναίον Έλληνα, εις το εξής εν επιστρατεύσει στρατιώτην, επικαλεσθείς την συμβολήν μου εις το μεγαλεπήβολον σχέδιόν του.

Ανεπτύχθησαν λεπτομέρειαι επί του θέματος εκτελέσεως του μεγαλεπηβόλου σχεδίου του Ναυάρχου Βότση και με παρεκάλεσε να μεταβώ εις την οικογένειάν μου εις Λιτόχωρον, να παραμείνω τρεις ημέρας, κατά το διάστημα αυτό να βολιδοσκοπήσω και να προσλάβω ακόμη ως βοηθόν και συνεργάτην μου έναν από τους φίλους μου ακραιφνών φρονημάτων και μετά τρεις ημέρας να έλθη να με παραλάβη αυτοπροσώπως από όρμον του Λιτοχώρου.

Μετά τρεις ημέρας προσήλθον εις τον καθορισθέντα τόπον, εις τον ελθόντα προς παραλαβήν μου Ναύαρχον Νικόλαον Βότσην μετά του βοηθού μου και αδελφικού μου φίλου Μιχαήλ Κωφού (αποβιώσαντος προ δεκαετίας), διακρινομένου διά την ευψυχίαν και τα ακραιφνή αισθήματά του και ετέθημεν υπό τας διαταγάς του γενναίου Έλληνος Ναυάρχου.

Φθάσαντες εις τον ναυλοχούντα προ του λιμένος Θεσσαλονίκης Ελληνικού Στόλου ανήλθομεν επί της ΣΦΑΚΤΗΡΙΑΣ, επηκολούθησε σύσκεψις, κατά την οποίαν ανεπτύχθη το σχέδιον δράσεως διά την επιτυχίαν του μεγαλεπηβόλου σχεδίου του Ναυάρχου Βότση.

Ανετέθη εις εμέ η πλοηγία της τορπιλακάτου επί της οποίας επέβαινεν ο Ναύαρχος Βότσης διά τον τορπιλισμόν και βοηθός μου ο Μιχαήλ Κωφός και με την διακρίνουσα εμέ ευψυχίαν ωδήγησα με αρίστην δεξιότηχίαν την τορπιλάκατον διά του ναρκοπεδίου μέσω του Τουρκικού Στόλου και εις απόστασιν βολής από της Τουρκικής Ναυαρχίδος ΦΕΤΙΧ ΜΠΟΥΛΕΝΤ.

Την Ναυαρχίδα μόνον εγώ την εγνώριζα, ως φαίνεται από τον διαμειφθέντα διάλογον. Όταν έφθασα εις απόστασιν βολής, είπα εις τον Βότσην: «Αυτή είναι η Ναυαρχίδα, κ. Ναύαρχε». «Μήπως κάνεις λάθος, καπετάν Νικόλα;». «Όχι κ. Ναύαρχε» και αμέσως ερίφθη η πρώτη τορπίλη και επέτυχεν εις το μέσον το σκάφος, προξενήσασα τεραστίων διαστάσεων ρωγμήν. Ηκολούθησεν και δευτέρα παραπλεύρως και η τρίτη διήλθεν (του σκάφους βυθιζομένου) διά του καταστρώματος σχεδόν εξ επαφής και εξερράγη με δαιμονιώδη κρότον επί της προκυμαίας, ενσπείρασα τον πανικόν.

Ακολούθως, επωφελούμενος της συγχύσεως και του γενικού πανικού των Τούρκων και επακολουθήσαντος συσκοτισμού του Τουρκικού Στόλου, αριστοτεχνικώς διολίσθησα διά μέσου των εχθρικών και υπό τους προβολείς των παρακτίων διέφυγα κάτω από τις Μπούκες των κανονιών του Καραμπουρνού. Και επί τω τέλει, διά διαφόρων ελιγμών εφθάσαμεν εκτός βολής και ηνοιχθημεν εις το πέλαγος, το οποίον ηλέγχετο υπό του Ελληνικού Στόλου.

Αι συνθηματικά βολαί ριφθείσαι από της τορπιλακάτου υπό του Ναυάρχου Βότση αναγγέλουν την επιτυχίαν του σχεδίου του και διάσωσιν της ακολουθίας του και προκαλούν απερίγραπτον ενθουσιασμόν εις τους άνδρας του Ελληνικού Στόλου και δαιμονιώδη καταϊγισμόν πυρός, προς τα επάκτια της πόλεως Θεσσαλονίκης.

Ακολουθεί ενθουσιώδης υποδοχή του Ναυάρχου Βότση, αποκαλουμένου νέου Κανάρη, μετά της ακολουθίας του υπό του πανηγυρίζοντος Ελληνικού Στό-

λου υπό καταιγισμόν πυρός, ενώ ταυτοχρόνως διατάσσεται η συνέχισις δαιμονιώδους καταιγισμού πυρός προς τα επάκτια Θεσσαλονίκης.

Διά του τορπιλισμού της Τουρκικής Ναυαρχίδος και του επακολουθήσαντος καταιγισμού πυρός του προ του λιμένος ναυλοχούντος Ελληνικού Στόλου και του επερχομένου υπό τον Στρατηλάτην Κωνσταντίνον Ελληνικού Στρατού, επεκράτησεν απερίγραπτος σύγχυσις και πανικός εις τους Τούρκους και εις τον διοικητήν τότε της πόλεως Θεσσαλονίκης Εσσάτ Πασσάν. Απεφύχθη η περαιτέρω αντίστασις των Τούρκων και επετεύχθη η αμαχητί παράδοσις της πόλεως Θεσσαλονίκης εις τον Ελληνικόν Στρατόν υπό τον Στρατηλάτην Κωνσταντίνον, η οποία αποτέλεσεν την απαρχήν απελευθερώσεως της ωραίας Μακεδονίας.

Τιμή και δόξα εις τους ενθουσιώντας άνδρας παλαιότερας εποχής να προβάλλουν ζωντανήν την Ιστορίαν προγόνων μας.

«Ο επιζών πλοηγός της τορπιλακάτου του Ναυάρχου και εκ των κυριότερων συντελεστών του τορπιλισμού της Τουρκικής Ναυαρχίδος».

Μερικά διευκρινιστικά στοιχεία

Αξιωματικόν είναι το ναυτικό επεισόδιον που συνέβη κατά τον Α΄ Βαλκανικό πόλεμον και συνετέλεσε να μείνουν στην ιστορία τα ονόματα των πρωταγωνιστών του. Το τουρκικό θωρηκτό Fetih-I Bulend (Φετίχ Μπουλέντ) τορπιλίστηκε από το ελληνικό τορπιλοβόλο 11 με κυβερνήτη τον πλοίαρχον Νικόλαον Βότση και πλοηγούς τους Λιτοχωρίτες Νικόλαον Βλαχόπουλον και Μιχαήλ Κωφό, ενώ βρισκόταν αγκυροβολημένο στον όρμον

της Θεσσαλονίκης, τη νύχτα της 18 Οκτωβρίου 1912, λίγες ημέρες πριν από την απελευθέρωση της πόλης από τον ελληνικό στρατό.

Το ανδραγάθημα του κυβερνήτη Βότση και των Λιτοχωριτών Βλαχόπουλου και Κωφού εμφύχωσε το ηθικό των Ελλήνων, επέφερε σημαντικό πλήγμα στους Τούρκους και προετοίμασε την κατάληψη της Θεσσαλονίκης από τον ελληνικό στρατό στις 26 Οκτωβρίου 1912. Το ιδιαίτερο αυτό γεγονός του τορπιλισμού του θωρηκτού Φετίχ Μπουλέντ αντιμετωπίστηκε με ενθουσιασμό από την ελληνική ιστοριογραφία, η οποία το κατέγραψε σε όλες τις λεπτομέρειές του. Αξιόλογο είναι το βιβλίο του καθηγητή Απόστολου Τσακούμη «Η απελευθέρωση της Πιερίας», το οποίο εκδόθηκε το 1992 από τον Δήμο Λιτοχώρου, στη σειρά Μελέτες και Έρευνες, όπου στις σελίδες 86-113 παρουσιάζονται σημαντικά στοιχεία του κατορθώματος.

Η πιο πάνω αφήγηση είναι δημοσιευμένη στην εφημερίδα ΝΕΑ ΕΠΟΧΗ της Κατερίνης, σε συνέχειες στις 24 και 31-1-1970 με τίτλο: «Εις μνημόσυνον του ήρωος του Λιτοχώρου. Το ιστορικόν του τορπιλισμού της ναυαρχίδος Φετίχ Μπουλέντ» και υπότιτλο: «Όπως την είχε αφηγηθή προ έτους ο ηρωικός Ν. Βλαχόπουλος εις τον δήμαρχον Λιτοχώρου κ. Σπ. Ντάβανον». Βεβαίως, οι ήρωες Βλαχόπουλος και Κωφός εν ζωή είχαν αφηγηθεί τα γεγονότα σε ιστοριογράφους και δημοσιογράφους με όλες τις λεπτομέρειες και οι προσωπικές μαρτυρίες τους έχουν διασωθεί στις γραπτές πηγές.

Ο ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΠΛΑΤΑΜΩΝΟΣ ΑΜΒΡΟΣΙΟΣ ΚΑΣΣΑΡΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΛΙΤΟΧΩΡΟ ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΤΗ 1877-1881

Η έρευνα της τοπικής εκκλησιαστικής ιστορίας είναι θέμα σπουδαίο, καθόσον αποτελεί πλούσιο υλικό, το οποίο συναρμολογούμενο και αξιοποιούμενο, συμβάλλει στην αφήγηση του παρελθόντος θρησκευτικού βίου μας. Συνεπώς, η εξιστόρηση των επισκοπών είναι ένας τρόπος διάσωσης της πολιτιστικής κληρονομιάς και διαιώνισης των αγώνων της Εκκλησίας και της μεγάλης προσφοράς της στο Έθνος.

Οι παλιές επισκοπές διέλαμψαν κατά τους αρχαίους χρόνους και προσέφεραν πολλά, ιδιαίτερα επί Τουρκοκρατίας. Οι επίσκοποι έκαναν αγώνες και θυσίες για τους κατοίκους της επισκοπικής περιφέρειάς τους, για τον πολιτισμό και την ελευθερία της πατρίδας μας. Αξιόλογοι ιεράρχες εποίμαναν τις επισκοπές, σφραγίζοντας με την ποιμαντορία τους τον κοινωνικό, εθνικό και πνευματικό βίο των περιοχών, καταλείποντες λαμπρά ίχνη της σημαντικής προσφοράς τους. Μερικοί επίσκοποι, κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, υπήρξαν πράγματι αξιόλογες προσωπικότητες, οι οποίοι συνέδεσαν το όνομά τους με την ανάπτυξη του πνευματικού πολιτισμού και τη διατήρηση και ενίσχυση της εθνικής ταυτότητας του Ελληνισμού στις σκοτεινές και δύσκολες στιγμές επιβιώσεως του Γένους.

Επισκοπή Πλαταμώνος και Λιτόχωρο

Σχετικά με την εκκλησιαστική, δηλαδή επισκοπική υπαγωγή της κωμόπολης του Λιτοχώρου σε ολόκληρη την εποχή της οθωμανικής κυριαρχίας και μέχρι την απελευθέρωση (1912), μια πρώτη προσέγγιση και αναφορά έγινε στα ΧΡΟΝΙΚΑ ΛΙΤΟΧΩΡΟΥ, τόμος δεύτερος, στο άρθρο με θέμα «Ο ΕΣΠΕΡΟΣ της Λειψίας και το Λιτόχωρο στα 1881», σελίδες 39-48. Η ύστερη περίοδος του Λιτοχώρου σε γενικές γραμμές θεωρείται ότι αρχίζει στα πρώιμα χρόνια της Τουρκοκρατίας, όταν με τουρκικό έγγραφο του 1542 παραχωρήθηκε στο μοναχό Διονύσιο άδεια επισκευής της μονής της Αγίας Τριάδος στον Όλυμπο, όπου αναφέρεται το Λιτόχωρο ως βακουφικό χωριό, το οποίο ανήκει στον καζά (υποδιοίκηση) Λαρίσσης Τρικάλων. Το Λιτόχωρο μέχρι το 1881 υπαγόταν στην επισκοπή Πλαταμώνος, κατόπιν μέχρι το 1896 ανήκε στην επισκοπή Πέτρας και στη συνέχεια στην επισκοπή Κίτρους μέχρι τις ημέρες μας.

Η επαρχία και επισκοπή Πλαταμώνος μνημονεύεται για πρώτη φορά το 1212, ως λατινική επισκοπή υπαγόμενη στη μητρόπολη Θεσσαλονίκης. Διατηρήθηκε και μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453, διαδραματίζοντας κατά την Τουρκοκρατία τον ιστορικό της ρόλο. Η δικαιοδοσία της περιλάμβανε 40 χωριά και οικισμούς, ενώ η μεγάλη γεωγραφική έκτασή της επεκτεινόταν από το Λυκοστόμιο και τα Αμπελάκια προς νότον, μέχρι το Δίον (Μαλαθριά) προς βορράν. Κατάλαμβανε τα Τέμπη, τις πεδινές και ορεινές περιοχές του Κάτω Ολύμπου και της Όσσης μέχρι τη θάλασσα. Ως έδρες της επισκοπής αναφέρουμε την ομώνυμη πόλιν του Πλαταμώνος μέχρι το 1767, στη συνέχεια τα

Αμπελάκια μέχρι το 1845, κατόπιν τη Ραψάνη μέχρι το 1878 και εκ νέου τα Αμπελάκια μέχρι την τυπική κατάργησή της το 1899. Το Λιτόχωρο χρησιμοποιούνταν ως δευτερεύουσα έδρα της επισκοπής.

Στο παρόν μικρό πόνημα δεν μπορεί να γίνει αναφορά στον επισκοπικό κατάλογο, την προσωπογραφία και τη μοναστηριολογία της επισκοπής Πλαταμώνος. Στα θέματα αυτά υπάρχουν συστηματικές και συνθετικές εργασίες και μελέτες και πλούσια βιβλιογραφικά δεδομένα.

Η παραχώρηση το 1881 στην Ελλάδα του μεγαλύτερου μέρους της Θεσσαλίας και ενός τμήματος του Ολύμπου μέχρι τον Πυργετό, έφερε νέα δεδομένα στον εκκλησιαστικό χάρτη της επισκοπής Πλαταμώνος και συνεπώς στην επισκοπική υπαγωγή του Λιτοχώρου. Η επισκοπή διχοτομήθηκε το 1881, λόγω της διαχάραξης της νέας συνοριακής γραμμής μεταξύ του Ελληνικού Βασιλείου και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, μετά την απόδοση της Θεσσαλίας στην Ελλάδα. Σύμφωνα με τη νέα οριοθετική διαρρύθμιση, η Ραψάνη, τα Αμπελάκια και άλλοι οικισμοί υπήχθησαν πολιτικά στο νομό Λαρίσης εντός της ελληνικής επικράτειας. Το Λιτόχωρο, με τους γύρω οικισμούς του της Πιερίας, παρέμεινε στο τουρκοκρατούμενο έδαφος και προσαρτήθηκε στην όμορη επισκοπή Πέτρας. Έτσι, ουσιαστικά η επισκοπή Πλαταμώνος έπαυσε να υφίσταται και τυπικά καταργήθηκε το 1899.

Ο επίσκοπος Αμβρόσιος Κασσάρας

Είναι ο τελευταίος επίσκοπος Πλαταμώνος. Υπήρξε μια ενδιαφέρουσα μορφή που επέλεξε ως τόπο ποιμα-

ντορίας του τη φτωχή και άσημη επαρχία και επισκοπή Πλαταμώνος, για να αναπτύξει εθνική δράση. Επέδειξε ασυνήθιστο ψυχικό σθένος, αντιστάθηκε στις προκλήσεις της εποχής του και αγωνίστηκε με κίνδυνο της ζωής του για την πατρίδα.

Ο επίσκοπος Αμβρόσιος (κατά κόσμον Ιωάννης) Κασσάρας γεννήθηκε το 1844 στην Κάλυμνο. Ήρθε στην Αθήνα και μαθήτευσε στο Γυμνάσιο μέχρι το 1860. Το 1863 γράφτηκε στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης, αποφοιτήσας το 1869. Το 1864 χειροτονήθηκε ιεροδιάκονος. Διετέλεσε ιεροκήρυκας στα Χανιά και ελληνοδιδάσκαλος στο Ηράκλειο της Κρήτης. Στην Κρήτη χειροτονήθηκε πρεσβύτερος, λαμβάνοντας το 1870 το οφφίκιο του Αρχιμανδρίτη. Ο Αμβρόσιος το 1874 ανέλαβε τα καθήκοντα του πρωτοσύγκελλου στη μητρόπολη Θεσσαλονίκης. Το 1875 εκλέχτηκε και χειροτονήθηκε επίσκοπος Ιερισσού και Αγίου Όρους. Στην επισκοπή αυτή παρέμεινε δύο χρόνια, μέχρι την 1^η Μαρτίου 1877, οπότε εκλέχτηκε επίσκοπος Πλαταμώνος.

Ο Αμβρόσιος έφθασε στις 22 Μαρτίου του 1877 στη μικρή Ραψάνη, που τότε ήταν έδρα της επισκοπής Πλαταμώνος, όμως μετά την καταστροφή του κτιρίου της επισκοπής κατά την επανάσταση του Ολύμπου το 1878, εγκατέλειψε οριστικά τη Ραψάνη και εγκαταστάθηκε στα Αμπελάκια. Το 1881, βάσει της συνθήκης του Βερολίνου, η επαρχία του διχοτομήθηκε λόγω της επεκτάσεως των ελληνικών συνόρων μέχρι τη σημερινή Αιγάνη και η επισκοπική του περιφέρεια περιορίστηκε στο ήμισυ. Μετά τα γεγονότα αυτά διορίστηκε διευθυντής της Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής Αθηνών το

1882, αλλά το 1883 παραιτήθηκε. Από την εποχή αυτή και μέχρι το 1900 ο Αμβρόσιος περίμενε τη ρύθμιση του θέματος της επισκοπής, «καθίσταται εμπερίστατος», οπότε εκλέχτηκε και μετατέθηκε στην μητρόπολη Λαρίσης (1900-1910), στην οποία ενώθηκε το εναπομείναν μικρό τμήμα της επισκοπής Πλαταμώνος. Το 1910 καθαιρέθηκε του αξιώματος της αρχιερωσύνης, λόγω της συμμετοχής του στα «Ευαγγελικά» επεισόδια. Πέθανε το 1918 στο Συκούριο, όπου και ο τάφος του, που διατηρείται μέχρι σήμερα.

Ο επαναστάτης επίσκοπος

Ο Αμβρόσιος Κασσάρας προτίμησε τη μικρή αλλά ιστορική επισκοπή του Πλαταμώνος, στην οποία θα μπορούσε να επιδείξει εθνική δράση. Την αγάπη του για την πατρίδα απέδειξε περίτρανα με τη συμμετοχή του στην Επανάσταση του Ολύμπου το 1878. Το θάρρος, η ανδρεία και η φιλοπατρία του προκαλούν θαυμασμό και εντυπωσιάζουν. Στη σχολαστική ιστορική βιβλιογραφία σχετικά με την Επανάσταση του Ολύμπου το 1878, αναφέρεται η πλούσια και λαμπρή δράση του επισκόπου Πλαταμώνος Αμβροσίου. Άξια ιδιαίτερης μνείας είναι τα εξής:

Κατευθυνόμενος προς τη Ραψάνη στις 22 Μαρτίου 1877, πέρασε προηγουμένως από το Λιτόχωρο, όπου, όπως σημειώνει ο ίδιος, έτυχε εγκάρδιας και ενθουσιώδους υποδοχής από του Λιτοχωρινούς: *«Κατηυθυνόμην εις Λιτόχωρον, την πρώτην από του τέρατος της Μακεδονικής γης και πολυανθρωποτέραν κωμόπολιν της επαρχίας... Η υποδοχή των Λιτοχωρινών ήτο τοιαύτη, ωσανεί έλεγον μοι ταύτα: Αναγνωρίζο-*

μεν την αξίαν και την ικανότητα εν τω σω προσώπω και ολοφύχως αφιερούμεθα εις σε, δια να μας ποιμάνης...»

Η ληστρική επιδρομή των Γκέκηδων, κατά το φθινόπωρο του 1877, στην επαρχία Πλαταμώνος, εντασσόταν στις προσπάθειες των Τούρκων να καταστείλουν τις επαναστατικές δραστηριότητες των υπόδουλων Ελλήνων. Γράφει ο Αμβρόσιος για τα γεγονότα αυτά: «Πρότερον ιδίοις όμμασι κατείδον την υπό των Γκέκηδων λεηλασίαν του ποιμνίου μου και μικρού εδέησε να γίνω ολοκαύτωμα εντός της Επισκοπής μου, συνεπεία επιδρομής κατ' αυτής των ατάκτων ορδών την Άνω Αλβανίας». Ένα χρόνο μετά την εγκατάσταση του Αμβροσίου στην έδρα της επισκοπής του στη Ραψάνη, εξερράγη στη Μακεδονία η επανάσταση του 1878, στην οποία ο ίδιος ήταν μυημένος και ανέπτυξε ιδιαίτερη δράση. Οι ιστορικοί έχουν καταγράψει τις μάχες και την καταστροφή της Ραψάνης. Το θάρρος, η τόλμη, η ανδρεία και η αγνή φιλοπατρία του ιεράρχου προκάλεσαν τον θαυμασμό των συμπολεμιστών και αυτών των οπλαρχηγών. «Εν τη κωμοπόλει ταύτη διέμενε και ο Επίσκοπος Πλαταμώνος Αμβρόσιος Κασάρας, ανήρ φιλελεύθερος και έμπλεως φιλοπατρίας, ον και επεσκέφατο ο Μ. Αποστολίδης, όστις, βλέπων την μεγάλην προθυμίαν... Περί την 3 μ.μ. αφίκετο επί του πεδίου της μάχης εν ακμή ευρισκομένης, ο επίσκοπος Πλαταμώνος, εκτεθείς απροσέκτως εις το εχθρικόν πύρ, συνεπεία ειδήσεως ότι οι επαναστάτες περικυκλωθέντες διέτρεχον τον έσχατον κίνδυνον... Καθ' οδόν τη 22 Φεβρουαρίου ο επίσκοπος Κίτρους επί κεφαλής των επαναστατών συνηγήθη εν Ραψάνη

μεθ' ετέρου επαναστάτου ιεράρχου του επισκόπου Πλαταμώνος Αμβροσίου. Περί της δράσεως και του ιεράρχου τούτου, αναφέρουσιν ενθουσιωδώς οι τότε οπλαρχηγοί... Ενεθάρρουνεν εις τας πρώτας γραμμάς τους μαχητάς... Της συμπλοκής μετέσχεν ανδρείως ο επίσκοπος Πλαταμώνος Αμβρόσιος».

Η αποτυχία της επανάστασης αυτής είχε ως συνέπεια, εκτός των άλλων, και τη λεηλασία και ολοκληρωτική καταστροφή από τους Τούρκους του επισκοπικού οίκου της Ραψάνης, όπου διέμενε ο Αμβρόσιος. Έχασε όλη την κινητή περιουσία του, με εξαίρεση μόνον τα αρχιερατικά του άμφια. Τον Μάρτιο του 1878 κατέφυγε στο Τσάγεζι (Στόμιο), από όπου με επιστολή του από 7 Μαρτίου περιέγραψε προς τον μητροπολίτη Θεσσαλονίκης τη δεινή κατάσταση της επαρχίας του λόγω της τουρκικής επιδρομής. Από τον Μάρτιο 1878 μέχρι τον Σεπτέμβριο 1879 «ελλείπει κατοικίας» εγκαταστάθηκε στο Λιτόχωρο. Οι Λιτοχωρίτες με ατομικές συνεισφορές και σε χρονικό διάστημα μόνο δύο μηνών αποπεράτωσαν μεγαλοπρεπές κτίριο για να χρησιμεύσει ως κατοικία του. Το μεγάλο επισκοπικό κτίριο είχε κτιστεί στο νότιο χώρο της αυλής του ναού του αγίου Δημητρίου και αργότερα έμεινε στη διάθεση της κοινότητας, η οποία με τις ανάλογες προσαρμογές το χρησιμοποίησε ως δημοτικό σχολείο μέχρι το 1950.

Ο επίσκοπος Αμβρόσιος επέστρεψε από το Λιτόχωρο πάλι στα Αμπελάκια το έτος 1879, αφού επισκευάστηκε η εκεί επισκοπική κατοικία. Ευρισκόμενος ο Αμβρόσιος στα Αμπελάκια, υποδέχθηκε την 1 Σεπτεμβρίου 1881 τον Ελληνικό Στρατό, ο οποίος με βάση τη Συνθήκη του Βερολίνου και τη Διάσκεψη της Κωνστα-

ντινούπολης κατέλαβε τη θεσσαλική γη. Από την «Προσλαλιά» του Αμβρόσιου κατά την υποδοχή του Ελληνικού Στρατού, επιλέγουμε ένα κείμενο: «... κατά την επίσημον ταύτην ημέραν και ώραν της ερασμίας ημών παλιγγενεσίας, ανακινείται εν εμοί εξαιρετικώς και αίσθημά τι δύσθυμον... Εννοώ το Λιτόχωρον και τα έξω του νυμφώνος τούτου αποκλειόμενα της Επισκοπής μου χωρία. Το Λιτόχωρον, το ολοκαύτωμα εις τον βωμόν της πατρίδος προσενεχθέν, το αγογγύστως υποστάν τα δεινά της επαναστάσεως του 1878, νυν τύχη κακή αποτελεί το μεθόριον της δούλης από της ελευθέρας Ελλάδος!».

Στους επισήμους φακέλους και τα αρχεία που αναφέρονται στην επανάσταση της Μακεδονίας κατά το 1878, βρίσκουμε σχετικές πληροφορίες για τον Αμβρόσιο σε πολλά προξενικά έγγραφα, επιστολές, τηλεγραφήματα, πρακτικά κλπ. Ο Κωνσταντίνος Βατικιώτης στα έγγραφα του Προξενείου Θεσσαλονίκης συχνά κάνει λόγο γι' αυτόν:

«Ο δε Άγιος Πλαταμώνος, ο ελθών χθές εκ Ραψάνης διά Λιτοχώρου, μας πληροφορεί ότι το σώμα του Δουμπιώτου εκ 220 περίπου ανδρών ηνώθη με το του Ζαχείλα εν Κοκκινοπλώ... Ο Άγιος Πλαταμώνος με πληροφορεί επίσης ότι ο Νεζερός περικυκλωθείς υπό δισχιλίων Τούρκων και απειληθείς ότι θέλει πυρποληθή, κατέθεσε τα όπλα.

Εν γένει δε ο Άγιος Πλαταμώνος βεβαιοί ότι οι Τούρκοι συστηματικώς καίουσι τα χωρία και σφάζουσι τους κατοίκους, τούτο νομίζοντες το τελεσφορώτερον μέσον προς καταστολήν της Επανάστασεως».

«Κατά τας τελευταίας πληροφορίας, οι άχρι τούδε προσελθόντες και αμνηστευθέντες λησταντάρτες υπολογίζονται εις 80 περίπου, εξ ων 28 προσήλθον εις τον εν Λιτοχωρίω Χιλίαρχον της χωροφυλακής τη μεσητεία του Σεβασμιωτάτου Επισκόπου Πλαταμώνος».

Ο λόγιος επίσκοπος και το Λιτόχωρο

Σύγχρονος του Αμβροσίου που γνώριζε τον πατριωτισμό και τους αγώνες του, συνηγορεί στις κρίσεις του με τις φράσεις «*υπέρ ενός επαναστάτου επισκόπου*», «*ονειροπόλου της μεγάλης εθνικής ιδέας*», ενός γηραιού ιεράρχου και συγχρόνως «*εθνομάρτυρος*». Επρόκειτο για πεπαιδευμένο, σοφό και λόγιο επίσκοπο, ο οποίος αγαπούσε τα γράμματα, επέδειξε ενδιαφέρον για τα σχολεία της περιφέρειάς του και κατέλιπε σοβαρό συγγραφικό έργο. Από τα σωζόμενα χειρόγραφα του, τις επιστολές, τις ομιλίες, τα γραπτά και άλλα έγγραφα διαφαίνεται ο πλούτος των γνώσεων και ενδιαφερόντων του, το λεπτό και χαριτωμένο ύφος του, τα ευγενικά αισθήματά του, η εγκαρδιότητα και γενικότερα το χάρισμα του λόγου που διέθετε.

Στο Ιστορικό Αρχείο της μητρόπολης Θεσσαλονίκης σώζονται μερικές επιστολές του, ως επισκόπου Πλαταμώνος, προς τον μητροπολίτη Θεσσαλονίκης, της περιόδου 1877-1880. Από το Λιτόχωρο, την 1 Σεπτεμβρίου 1878, ο Αμβρόσιος έστειλε επιστολή προς τον Θεσσαλονίκης Ιωακείμ Γ, στην οποία αναφέρει τα προβλήματα της μονής των Κανάλων.

Σε επιστολές την 22-6-1878 και 21-7-1878 περιγράφει την κατάσταση στα χωριά της νότιας Πιερίας, την εγκατάσταση Τουρκαλβανών στρατιωτών, τις βιαιοπρα-

γίες και λεηλασίες σε βάρος των κατοίκων. Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα από επιστολή του: «*Εν ουδενί των εντεύθεν του Πηνειού 16 χωρίων μου διατηρείται η τάξις, πανταχού βασιλεύει εισέτι η αναρχία*».

Όταν ουσιαστικά έπαυσε να υφίσταται η επαρχία και η επισκοπή Πλαταμώνος, ο ιεράρχης της Αμβρόσιος έγραψε και παρουσίασε μελέτη με τίτλο: «*Η επισκοπή και ο επίσκοπος Πλαταμώνος υπό του αυτού ιεράρχου, εν Αθήναις 1895*», σύνολο σελίδων 301. Στα προλεγόμενα του βιβλίου ο συγγραφέας δίνει ένα μέρος των περιεχομένων: «*Το βιβλίον θέλει συνίσταται πρώτον από παντοίας περιγραφάς, στατιστικάς, τοπογραφικάς, ηθικάς, θρησκευτικάς, διανοητικάς, την επαρχίαν υμών πάσας αφορώσας. Δεύτερον, από ομιλίας, λόγους, προσφωνήσεις, όσους ποτέ απέτεινα προς υμάς ή και αλλαχού εν τη ιδιότητί μου ως επισκόπου σας. Και τρίτον, από παντοίας ύλης διατριβάς, εν αις πραγματεύομαι μετά των ηθών και εθίμων του τόπου σας και διάφορα άλλα εκκλησιαστικά ζητήματα*». Το έργο δεν είναι καθαρά επιστημονικό, δεν ανήκει δηλαδή στις μελέτες εκκλησιαστικής ιστορίας, όμως παρουσιάζει πολλά νέα και ενδιαφέροντα στοιχεία για την επισκοπή Πλαταμώνος. Η μελέτη του Αμβροσίου παρέχει πολλές πληροφορίες και διαφωτίζει άγνωστες πτυχές της επισκοπής του.

Όσον αφορά το Λιτόχωρο, ο συγγραφέας είναι λίαν διαχυτικός, εκφραστικός και εκδηλωτικός στις αναφορές, τους χαρακτηρισμούς και τις περιγραφές του. Υπερτονίζει έναντι των άλλων χωρίων και οικισμών της επαρχίας Πλαταμώνος, προβάλλοντας το Λιτόχωρο και τους κατοίκους του ως παράδειγμα προς μίμησιν από

απόφως θρησκευτικής και ηθικής συμπεριφοράς, λειτουργίας των σχολείων, προόδου, ενεργητικότητας, πνευματικής καλλιέργειας κλπ. Στο σύγγραμμά του διαφαίνεται ο κρυφός πόθος να ήταν το Λιτόχωρο η έδρα της επισκοπής Πλαταμώνος. Κατά τη χρονική περίοδο που παρέμεινε στην κωμόπολη, συνέγραψε ένα σημαντικό κεφάλαιο της μελέτης του, αυτό που αναφέρεται στη γεωγραφική, στατιστική και τοπογραφική περιγραφή της επισκοπής. «Έγγραφον εν Λιτοχώρω κατ' Αύγουστον του 1879».

Για τη φυσιογνωμία του Λιτοχώρου τον καιρό της ποιμαντορίας του Αμβροσίου Κασσάρα τα έτη 1877-1881, έχουν γράψει, εκτός από τον ίδιο, και άλλοι σύγχρονοί του. Ήταν μια κωμόπολη οικονομικά και κοινωνικά ανθηρή. Διέθετε υγιεινομείο και τελωνοσταθμαρχείο. Ήταν το εμπορικό και επισιτιστικό κέντρο της περιοχής. Ανθούσαν οι συντεχνίες με πρώτη των ναυτικών, με ένα στόλο ιστιοφόρων που κάλυπτε τις θαλάσσιες μεταφορές στο Βόρειο Αιγαίο. Ο σοβαρός οικογενειακός βίος, η κοινωνική ζωή, η έντονη θρησκευτικότητα με τις εκκλησίες και τα πολλά ξωκκλήσια, οι οκτώ ιερείς, το φιλακόλουθο των κατοίκων, η αρχοντιά των σπιτιών και των γυναικών και η εκπαίδευση με δημοτικό σχολείο και ελληνοσχολείο, είναι δείκτες της υψηλής ποιότητας ζωής στο Λιτόχωρο. Παρότι το Λιτόχωρο πλήρωσε το πιο βαρύ τίμημα από κάθε άλλη περιοχή, κατά την επανάσταση του Ολύμπου το 1878, αμέσως ανέκαμψε με μια σπάνια οικονομική ευμάρεια και πολιτιστική ανάπτυξη.

Στις επιλογές κειμένων που ακολουθούν, παραθέτουμε αποσπάσματα από το βιβλίο του Αμβροσίου «Η

επισκοπή και ο επίσκοπος Πλαταμώνος» του 1895. Είναι δηλωτικά των αντιλήψεών του για το αγαπημένο χριστεπώνυμο ποιμνιό του, αυτό του Λιτοχώρου.

ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΚΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ

Λιτόχωρον. Επί της βορειοανατολικής υπωρείας του Ολύμπου κωμόπολις, τεσσαράκοντα λεπτά της ώρας απέχουσα της θαλάσσης, εξ εξακοσίων οικογενειών και πεντακοσίων οικιών αποτελουμένη, αριθμεί πληθυσμόν τριών χιλιάδων κατοίκων μετά και των εν Θεσσαλονίκη προσωρινώς εισέτι διαμενόντων, ως εκ της κατά Μάρτιον παρελθόντος έτους (1878) λαβούσης χώραν πανωλεθρίας. Η κωμόπολις αυτή, ζηλωτή ούσα μέχρις εσχάτων διά το φιλόμουσον ιδία των κατοίκων αυτής, κατέχει αδιαφιλονεικήτως την διαπρεπεστέραν θέσιν εν σχέσει προς τας λοιπάς δύο της Επισκοπής κωμοπόλεις και ως προς την καλλιέργειαν των γραμμάτων και ως προς την εν γένει κοινωνικήν πρόοδον των κατοίκων αυτής. Συντηρεί εκ του εαυτής θυλακίου, εξ ατομικών μόνον συνεισφορών, λαμπρόν Δημοτικόν Σχολείον, Παρθεναγωγείον και πλήρη Ελληνικήν Σχολήν, άριστα διωργανωμένην, θυσιάζουσα ετησίως λίαν αξιοπαίνως δια τα γράμματα περί τας πεντακοσίας λίρας Τουρκίας. Ήδη, ως εκ της πυρπολήσεως της τε κωμοπόλεως και των Σχολείων αυτής, συντηρεί μόνον Δημοτικήν Σχολήν μετά δύο δημοδιδασκάλων και τινός τελειοφοίτου του εν Θεσσαλονίκη Γυμνασίου Ελληνοδιδασκάλου διά τους μαθητάς της ανωτάτης τάξεως, δαπανώσα το γε νυν μόνον εκατόν λίρας ετησίως. Πόσον θα ευηργετείτο η κωμόπολις αυτή, η βαρέως νυν υπό το βάρος των ερειπίων αυτής στενάζουσα, εάν ο εν

Κωνσταντινουπόλει Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος ηυδόκει να επέλθη αυτή αρωγός.

Της ευχής ημών ταύτης εισακουσθείσης, εστέλλετο από του 1880 και εντεύθεν εικοσάλιρος ετησία συνδρομή υπό του ρηθέντος Συλλόγου.

ΔΙΑΝΟΗΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΤΗΣ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣ

Δια την τρίτην της Επισκοπής κωμόπολιν, το Λιτόχωρον ομιλών, ευρίσκομαι εις την ευχάριστον θέσιν να είπω περί αυτής πολλά τα καλά. Τη κωμοπόλει ταύτη ανήκε και ανήκει δικαιώματι η διαπρεπεστέρα ως προς την καλλιέργειαν των γραμμάτων θέσις. Και εάν νυν το δια πυρός και σιδήρου διελθόν Λιτόχωρον, στενάζον υπό το βάρος των ερειπίων των Σχολείων αυτού, συντηρή δύο μόνον Δημοδιδασκάλους μεθ' ενός Ελληνοδιδασκάλου, τους ευφυείς των Λιτοχωριτών παίδας εν τοις Νάρθηξι των δύο ενοριακών αυτού Εκκλησιών διδάσκοντας, ουδεμία αμφιβολία ότι η φιλομουσία και το φιλοπρόοδον των κατοίκων αυτού θέλει αντικαταστήσει εντός μικρού τα πυρποληθέντα Δημοτικήν, Παρθεναγωγείον και Ελληνικήν Σχολήν, εν αις άχρις εσχάτων περί τους εξακοσίους μαθηταί εμορφούντο άριστα και διεπαιδαγωγούντο και δια την συντήρησιν των οποίων υπέρ τας 400 λίρας ετησίως εθουσιάζοντο.

ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΚΑΙ ΗΘΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΤΗΣ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣ

Ότε κατά Μάρτιον του 1877 επάτουν τον πόδα επί της Επισκοπής ταύτης, ηρχόμην προκατειλημμένος εκ μέρους των ειδότην την επαρχίαν, ότι αι πρώται μου εντυπώσεις, και δη παρά τη κοινότητι, ήν κατά πρώτον

έμμελον να γνωρίσω, ήθελον είσθαι ήκιστα ευχάριστοι. Κατηυθυνόμην εις Λιτόχωρον, την πρώτην από του τέρατος της Μακεδονικής γης και πολυανθρωποτέραν κωμόπολιν της επαρχίας. Οι δε Λιτοχωρίται είχαν ζωγραφισθή εις εμέ όχι μόνον ως μάλλον των άλλων επαρχιωτών ανεπτυγμένοι και πεπολιτισμένοι άνθρωποι, αλλά και ως φιλοτάραχοι, ως ραδιούργοι, ως μη απονέμοντες το οικείον σέβας προς τον Ιεράρχην αυτών και ως εκ συστήματος χαλκεύοντες πράγματα κατά του εαυτών Επισκόπου. Ενθυμούμαι μάλιστα, ως να είναι τώρα, ότι ο γνωστός μοι και πρότερον εκ της επί του Ολύμπου Ιεράς Μονής Αγίου Διονυσίου Παρθένιος Ιεροδιάκονος, όστις εντολή του Ηγουμένου αυτού είχε σπεύσει μέχρι της παραλίας του Λιτοχώρου να με δεξιωθή, τούτους τους λόγους μετά το «καλώς ήλθες» εφθέγγεσά μοι: «Ιδού συ και οι διάβολοι, ους σοι έδωκεν ο Θεός». Και όμως πόσον δυσχερής είναι η εξιχνίασις του έσω ανθρώπου! Οι ως διάβολοι υπό πολλών διαβληθέντες μοι Λιτοχωρίται, παρ' εμοί ήσαν Άγγελοι· ήσαν τέκνα πιστά και αφοσοιωμένα προς τον εαυτόν Πατέρα. Πλην της μεγαλοπρεπούς και ενθουσιώδους υποδοχής, ης έτυχον παρά τοις Λιτοχωρίταις, την επιούσαν ημέραν, ήτις ήτο η Κυριακή των Βαΐων, έτέλεσα την πρώτην υπέρ του ποιμνίου μου λειτουργίαν, εξήγησα αυτοίς ως έθος εστίν εμοί λαλείν και διδάσκειν, συνεκίνησα, κατέκτησα τας καρδίας αυτών, επέτυχον ενί λόγω ευθύς εξ' αρχής εκείνου, όπερ αποτελεί την βάση της ευδοκίμου ποιμαντορίας παρά τινί λαώ. Και ουκ ην άλλως γενέσθαι, καθόσον οι ευφυείς Λιτοχωρίται μου εκ πρώτης όψεως είχαν εισδύσει εις τα βάθη της εμής καρδιάς και εκείθεν είχαν αντλήσει αι-

σθήματα θερμής προς αυτούς αγάπης. Όταν δε ο διδασκόμενος πεισθή περί της προς αυτόν αγάπης του ομιλούντος, το παν κατορθούται. Έξαλλος εγώ τότε εκ της χαράς διά το αποτέλεσμα, εμακάριζον μεν εμαυτόν κατά διάνοιαν, ευγνώμονας δε ανέπεμπον ευχάς τη Θεία Προνοία, διότι αύτη επένευσε να θέση υπό την ποιμαντορίαν μου λαόν φιλόκαλον και ευγενή. Μία μόνον θύελλα επεκάθητο κατά της εν Λιτοχώρω ομαλής ποιμαντορικής σταδιοδρομίας μου. Και απέναντι της από ημερών του προκατόχου μου υφισταμένης ταύτης θυέλλης, ήτις πολλά τα πικρά ποτήρια είχε ποτίσει τον μακαρίτην, ομολογώ ότι ενεδοίασα. Πτωχός τις οικογενειάρχης κάτοικος Λιτοχώρου, αδικούμενος, ως έλεγε μετ' αυτού και η κοινή γνώμη, είχε προκαλέσει κατά του αδικούντος, επί των ημερών του προκατόχου μου, Συνοδικόν επιτίμιον, ου την ανάγνωσιν εστάθη αδύνατον να κατορθώσει επί ολόκληρον τριετίαν ο αοίδιμος προκάτοχός μου. Οσάκις δε έδωκε διαταγάς προς τον ευλαβή Κλήρον του Λιτοχώρου περί της αναγνώσεως του Συνοδικού επιτιμίου, αι διαταγαί του μακαρίτου πάντοτε έμειναν ανεκτέλεστοι, του καθ' ου το επιτίμιον, ως όντος ισχυρού, ματαιούντος δι' όλων των βιαίων και αντιπειθαρχικών ενεργείων την τούτου ανάγνωσιν. Η υπόθεσις είχεν αποβεί πλέον ζήτημα φιλοτιμίας εκ μέρους της Ιεράς Συνόδου, προς ην ο αδικηθείς συχνότατα αναφέρετο, εξαιτούμενος την εκτέλεσιν της Πράξεως Αυτής, και, ότε ο γράφων ανεχώρει εκ μεταθέσεως διά την επαρχίαν ταύτην, είχε συνοδευθεί με αυστηρότατας διαταγάς, όπως εκ παντός τρόπου ικανοποιήσει την Σύνοδον διά της αμέσου αναγνώσεως του πολυθρυλήτου αποβάντος επιτιμίου Αυτής. Ευτυχώς

και η προβλεπόμενη αυτή θύελλα αντιπαρήλθεν αισίως προ της εμής ταπεινότητος. Η ανάγνωσις του τέως αποκρουομένου Συνοδίου επιτιμίου εγένετο όχι πλέον εν τινί παρεκκλησίω, ως συγκατένευεν επ' εσχάτω και αυτή η Σύνοδος, αλλ' εν αυτώ τω καθεδρικό Ναώ, μετά πάσης ησυχίας και τάξεως, και αυτού του καθ' ου το επιτίμιον ισχυρού επινεύσαντος. Και εν τω εμώ λοιπόν προσώπω απέδειξαν οι Λιτοχωρίται ότι είναι οι φιλοτιμότεροι, οι θρησκευτικώτεροι, οι ευσεβέστεροι των Χριστιανών μου. Όταν δε αναμιμνήσκωμαι της συρροής του λαού εις τας ιεράς των Εκκλησιών Ακολουθίας, πρώτων των προκρίτων καταλαμβανόντων άμα τη κρούσει του κώδωνος τους ιερούς Ναούς, όταν αναπολώ την αγάπην των Λιτοχωριτών προς του μεταστάντας οικείους αυτών, τους τάφους των οποίων έχουσι μεταποιημένους εις αληθείς ανθώνας, όταν αναλογίζωμαι την ευπείθειαν αυτών προς τας Δημοτικάς Αρχάς των, τον σεβασμόν προς τον ιερόν Κλήρον των, την προς αλλήλους φιλάδελφον συμπεριφοράν των, αμοιβαίας εκτιμήσεως και σεβασμού, την εθελουσίαν αυτών διά τα Σχολεία των, επί πάσι δε τούτοις την προς τον γράφοντα αφοσίωσιν αυτών, ήτις δεν ήτον πλέον αύτη ένδειξις απλού σεβασμού και αναλόγου εκτιμήσεως, αλλ' ήτο σωστή λατρεία και μαρτυρεί μου του λόγου η εντός διμηνίας μόνον αποπεράτωσις μεγαλοπρεπούς κτιρίου προς εμήν κατοικίαν, δεν έχω ή να επικαλώμαι επί την κοινωνίαν ταύτην, την ούτως αγαπήσασαν με και υπ' εμού ανταγαπηθείσαν, την ευλογίαν του Θεού, προλέγων αδιστάκτως περί αυτής ότι και το μέλλον αυτής έσεται πάντως λαμπρόν και επίζηλον. Μία μόνη έκνομος πράξις έλαβε χώραν κατά το

διάστημα τούτο εν Λιτοχώρω, λυπήσασα και ποιμένα και ποιμνιον. Χριστιανός τις εκ των λεγομένων Ελλήνων υπηκόων, εις τοπικήν διάστασιν από της νομίμου αυτού συζύγου διατελών, και την απ' αυτής νομικήν διάζευξιν μη επιδιώξας, ενυμφεύθη εν κρυπτώ και παρβύστω ετέραν και συνέζη σκανδαλωδώς μετ' αυτής. Αλλά και το κοινωνικόν και εκκλησιαστικόν άμα έγκλημα τούτο, εκτός του ότι απεδοκιμάσθη υφ' ολοκλήρου της κοινότητος, οφείλεται εν τω ότι η επί διγαμία εγκληματίσασα γυνή ήτο όχι Λιτοχωρίτις, αλλ' αδελφή του διαβοήτου ανά τον Όλυμπον ληστήρχου Κατζάρα, ούτος δε κατάγεται εκ της επαρχίας Φθιώτιδος του Ελληνικού. Το κοινωνικόν τούτο σκάνδαλον ελύθη ευτυχώς εντός μικρού υπ'αυτής της Θείας Προνοίας, αποθανούσης κατά τον τοκετόν της εν λόγω ελευθέρας Ελληνίδος γυναικός.

Τοιαύται αι περί Λιτοχώρου ηθικοθρησκευτικά εντυπώσεις μου, περί ων μετά πεποιθήσεως εκφράζομαι ότι ουδόλως θέλουσι μεταβληθή και εις τον μέλλοντα χρόνον. [...]

Εν τη υποδοχή του Λιτοχώρου παρατηρείτο ποια τις μεγαλοπρέπεια και εκ μέρους του ιερού κλήρου και εκ μέρους του λαού και των εντοπίων Αρχών αυτού. Εν άλλοις λόγοις η υποδοχή του Λιτοχώρου ήτο απόρροια εκτιμήσεως.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αγγελόπουλος Αθ., Η επισκοπή Πλαταμώνος και οι αρχιερατεύσαντες εν αυτή, στο Τιμητικόν Αφιέρωμα εις τον μητροπολίτην Κίτρους Βαρνάβαν, Αθήναι 1980.

Αμβρόσιος Κασσάρας, Η επισκοπή και ο επίσκοπος Πλαταμώνος υπό του αυτού ιεράρχου, εν Αθήναις 1895.

Γλαβίνας Απ., Παρατηρήσεις και προσθήκες στην έρευνα για την επισκοπή Πλαταμώνος και Λυκοστομίου, στο Μνήμη Ιωάννου Ε. Αναστασίου, Θεσσαλονίκη 1992.

Ιεζεκιήλ μητροπολίτου Φαναριοφαρσάλων, Η επανάστασις του 1878 και ο επίσκοπος Κίτρους Νικόλαος, Θεολογία, εν Αθήναις 1931.

Κάκαλος Ν., Το Λιτόχωρο κατά την επανάσταση του 1878 και ο Ευάγγελος Κοροβάγκος, Λιτόχωρο 1992.

Κουκουσάς Β., Η επισκοπή Πλαταμώνος. Βιβλιογραφία και προβληματισμοί, στο Η Πιερία στα Βυζαντινά και Νεότερα χρόνια, 3^ο Επιστημονικό Συνέδριο, Κατερίνη 2008.

Κωφός Ε., Η επανάστασις της Μακεδονίας κατά το 1878, Θεσσαλονίκη 1969.

Νοτάρης Ι., Αρχείον Στεφάνου Νικ. Δραγούμη, Ανέκδοτα έγγραφα για την επανάσταση του 1878 στη Μακεδονία, Θεσσαλονίκη 1966.

Παπαδημητρίου Νόννα, Η επισκοπή Πλαταμώνος και Λυκοστομίου, Αθήναι 2007.

Σειζάνης Μ., Η πολιτική της Ελλάδος και η επανάστασις του 1878 εν Μακεδονία, Ηπείρω και Θεσσαλία, εν Αθήναις 1878.

Τσουλιάς Θ., Η Πιερία και οι επισκοπές της, Κατερίνη 2010.

ΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΑΠΟ ΤΟ ΛΙΤΟΧΩΡΟ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΚΑΤΑ ΤΟ 1878

Παρουσίαση μέσα από τις πηγές

Η επανάσταση της Μακεδονίας ή του Ολύμπου ή του Λιτοχώρου, όπως την θέλουμε εμείς, στα 1878, μαρτυρείται ως ένα σπουδαίο ιστορικό γεγονός από την άποψη της συμβολής του στην επέκταση του ελεύθερου ελληνικού χώρου. Η επανάσταση έσωσε τη Μακεδονία και από τότε η Μακεδονία σώζει την Ελλάδα. Πρόκειται για μια σελίδα της ιστορίας μας «και θλιβερή και ωραία», όπως λέει ο ποιητής, σε μια προσπάθεια τραγικά αποφασιστική για τη νίκη ή τον θάνατο, προσπάθεια στην οποία οι ήρωές του γνώριζαν πως θα θρηνήσουν νέες συμφορές, πως θα χύσουν αίμα πολύ και πως το στεφάνι της θυσίας προηγείται από το στεφάνι της νίκης. Το Λιτόχωρο και οι κάτοικοί του πρωτοστάτησαν στην εξέγερση του Ολύμπου, των Πιερίων και της Μακεδονίας το 1878 και πλήρωσαν με πολύ ακριβό τίμημα τον πρωταγωνιστικό ρόλο και τη συμμετοχή τους.

Τα ιστορικά στοιχεία και τα γεγονότα έχουν εκτεθεί κυρίως με την έκδοση δύο ογκωδών συλλογών εγγράφων, η πρώτη από το Αρχείο του Στέφανου Δραγούμη το 1966 και η δεύτερη από το Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών το 1969. Μέχρι τότε η επανάσταση του 1878 είχε παραμείνει στην ιστορική αφάνεια, ήταν ελάχιστα γνωστή, επειδή και ελάχιστα

είχε ερευνηθεί και κατόπιν αυτού στη σχετική βιβλιογραφία αγνοείτο ή γινόταν γι' αυτή μονάχα νύξεις. Στη συνέχεια δημοσιεύτηκαν πρόσθετα στοιχεία από διάφορα ελληνικά και ξένα αρχεία, παρουσιάστηκαν ανέκδοτα χειρόγραφα και απομνημονεύματα, εκδόθηκαν ειδικές μονογραφίες και κυκλοφόρησαν επιστημονικά άρθρα σε περιοδικά και σε γενικότερα ιστορικά έργα. Έτσι, με το άφθονο εκδοτικό υλικό και τις συνθετικές εργασίες, αποκαταστάθηκε η ιστορική μνήμη της επανάστασης του Ολύμπου.

Όμως, η ιστοριογραφία, όσο σχολαστική κι αν είναι, πάντοτε αφήνει ακάλυπτες πτυχές των γεγονότων ή παρουσιάζει και ερευνά ισχνότατα εκείνα τα ιστορικά στοιχεία των οποίων η έκθεση είναι λίαν σημαντική.

Οι πρόσφυγες από το Λιτόχωρο στη Θεσσαλονίκη κατά την επανάσταση του Ολύμπου το 1878, είναι ένα θέμα που προκαλεί τον ερευνητή όχι απλά και μόνο να επαναλάβει και να υπομνήσει γνωστά γεγονότα, αλλά να γίνει πιο συγκεκριμένος και ακριβολόγος. Η σκιαγράφηση και εξιστόρηση, μέσα από τις γραπτές πηγές, των Λιτοχωρινών προσφύγων στη Θεσσαλονίκη το 1878, διαφωτίζει το σχετικό γεγονός και το κάνει γνωστό στις λεπτομέρειές του.

Ως μεγάλο αστικό κέντρο η Θεσσαλονίκη αποτέλεσε συχνά τόπο άφιξης και υποδοχής προσφύγων. Η κορύφωση της κρίσης του Ανατολικού Ζητήματος ξεκίνησε με την εξέγερση των χριστιανών αγροτών στη Βοσνία και Ερζεγοβίνη το 1875 και συνεχίστηκε με τον σύντομο αλλά νικηφόρο για τους Τούρκους πόλεμο εναντίον της Σερβίας και του Μαυροβουνίου και τη βουλγαρική επανάσταση που πνίγηκε στο αίμα από τους ατάκτους

του οθωμανικού στρατού. Η καταστολή των κινημάτων αυτών και η κατάπνιξή τους με αγριότητα από τα οθωμανικά στρατεύματα, προκάλεσαν γενική κατακραυγή στην Ευρώπη και έδωσαν την ευκαιρία στον Τσάρο να επέμβει. Τον Απρίλιο του 1877 η Ρωσία κήρυξε τον πόλεμο στην Τουρκία και τα στρατεύματά της προελαύνοντας έφθασαν τον Ιανουάριο του 1878 στην Ανδριανούπολη. Έξω από την Κωνσταντινούπολη υπογράφηκε στις 19-2-1878 η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, η οποία προέβλεπε τη δημιουργία της μεγάλης Βουλγαρίας και που αναθεωρήθηκε αργότερα από το Συνέδριο του Βερολίνου. Την ίδια μέρα που υπογραφόταν η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, ξεσπούσε επανάσταση στην περιοχή του Ολύμπου με κέντρο το Λιτόχωρο.

Όλα αυτά τα γεγονότα επιδρούν και στη Θεσσαλονίκη. Άνθρωποι ξεσπιτώνονται, ιδίως γυναικόπαιδα, χριστιανοί, οθωμανοί, μουσουλμάνοι και ιουδαίοι είναι τα θύματα της βιαιοπραγίας που διαπράττεται. Αλλόφρονες και σε αξιοθρήνητη κατάσταση οι κάτοικοι των εμπόλεμων περιοχών φεύγουν, αποκομίζοντας ό,τι είναι δυνατόν από τα υπάρχοντά τους και φθάνουν στη Θεσσαλονίκη, για να επιβιώσουν. Η προέλαση του ρωσικού στρατού το 1877 διόγκωσε το κύμα των προσφύγων. Εξαθλιωμένος ο άμαχος πληθυσμός κατέφυγε στην πόλη, όπου η παρουσία των προξένων εξασφάλιζε μια ελάχιστη προστασία. Την ανακούφιση των προσφύγων ανέλαβε η δημαρχία, οι παροικίες, οι συγγενείς και οι ομόθρησκοι της Θεσσαλονίκης, τα προξενεία και οι θρησκευτικές κοινότητες. Η ανεύρεση προσωρινής στέγης και η υλική συνδρομή ήταν η πρώτη βοήθεια

που έλαβαν οι δυστυχείς πρόσφυγες. Πολλοί από αυτούς υπέφεραν από τύφο και ευλογιά.

Από το Λιτόχωρο στη Θεσσαλονίκη

Η κατάληψη, πυρπόληση και καταστροφή του Λιτοχώρου στις 3 Μαρτίου του 1878 από τον Ασάφ Πασά, υπήρξε αναμφισβήτητα καίριο πλήγμα για τον αγώνα, καθώς έδωσε τη χαριστική βολή στην πορεία των επιχειρήσεων των επαναστατών. Μειώθηκε το ηθικό των επαναστατών, χάθηκε όλος ο εξοπλισμός που ήταν αναγκαίος για τη συνέχιση της εξέγερσης και συνέβαλε σημαντικά στην αποθάρρυνση των κατοίκων. Τα γυναικόπαιδα που κατέφυγαν στο μοναστήρι του Αγίου Διονύσιου υποχρεώθηκαν από του Τούρκους να το εγκαταλείψουν και να επιστρέψουν στο πυρπολημένο και εγκαταλελειμμένο Λιτόχωρο. Μέσα στο χειμώνα και κάτω από άθλιες καιρικές συνθήκες άστεγοι, άσιτοι, άμοιροι, ρακένδυτοι και νηστικοί οι δυστυχείς και ταλαιπωρημένοι Λιτοχωρίτες ήλθαν πάλι στο χωριό τους και στοιβάχτηκαν στα λίγα σπίτια που είχαν σωθεί από την πυρκαγιά. Με απογοήτευση διαπίστωσαν ότι η παραμονή στο Λιτόχωρο ήταν εντελώς αδύνατη και, παρά τις υποσχέσεις των Τούρκων ότι θα τους βοηθήσουν να ανοικοδομήσουν τα σπίτια τους, οι περισσότεροι κάτοικοι αναγκάστηκαν να φύγουν και να εγκατασταθούν στη Θεσσαλονίκη.

Με τη μεσολάβηση των ξένων προξένων, που τους είχε ενημερώσει ο Έλληνας πρόξενος Κωνσταντίνος Βατικιώτης, μεταφέρθηκαν στη Θεσσαλονίκη. Για τη μεταφορά των επαναστατημένων Λιτοχωριτών στη Θεσσαλονίκη χρησιμοποιήθηκαν τουρκικά πλοία και λι-

τοχωρίτικα καΐκια, παρά την προσφορά του Άγγλου και Ιταλού προξένου να διαθέσουν για τον σκοπό αυτό δικά τους πολεμικά πλοία που παρακολουθούσαν τις εξελίξεις. Οι εξαθλιωμένοι πρόσφυγες, όσοι δεν είχαν συγγενείς και οικίες στην πόλη, εγκαταστάθηκαν σε όλα τα χάνια και τους αλευρόμυλους που βρίσκονταν έξω από την Πύλη του Βαρδαρίου, στο ελληνικό νοσοκομείο, στη Μητρόπολη, στα μετόχια και γύρω από τη Μονή Βλατάδων και το Ιπποδρόμιο. Άλλοι βρήκαν στέγη στα εξοχικά σπίτια των πλουσίων Ελλήνων στη συνοικία των Πύργων. Με πρωτοβουλία του προξένου Βατικιώτη και του μητροπολίτη Θεσσαλονίκης, καταρτίστηκαν επιτροπές για την οικονομική ενίσχυση των Λιτοχωριτών προσφύγων. Οι επιτροπές διενεργούσαν εράνους μεταξύ των Ελλήνων για την ανακούφιση και ενίσχυση των προσφύγων και την εξασφάλιση των στοιχειωδών συνθηκών ζωής. Για καιρό οι πρόσφυγες του Λιτοχώρου έζησαν στην πόλη την πικρή ζωή της εγκατάστασης σε ξένο τόπο.

Οι πηγές

Η αναζήτηση, καταγραφή και παρουσίαση των πρωτογενών πηγών σχετικά με τους πρόσφυγες από το Λιτόχωρο στη Θεσσαλονίκη κατά το 1878, ως συνέπεια της επανάστασης του Ολύμπου, χαρακτηρίζεται από αυτονόητη σπουδαιότητα, καθώς οι άνθρωποι αυτοί αποτελούν μάρτυρες του ανελέητου αγώνα των Μακεδόνων να κρατήσουν, έστω και με τα δόντια, τον ελληνισμό τους. Η αναφορά αποκτά ιδιαίτερη σημασία, επειδή οι πρόσφυγες αποτελούν ορόσημο της παρουσίας της παροικίας των Λιτοχωριτών στην πόλη. Συνε-

πώς, η πλήρης μελέτη και δημοσίευση όλων των πηγών διαφωτίζει στο σύνολο το γεγονός, συμβάλλοντας σημαντικά στις λιτοχωρίτικες σπουδές.

Στις στήλες της εφημερίδας ΕΡΜΗΣ της Θεσσαλονίκης οι πρόσφυγες από το Λιτόχωρο γίνονται επανειλημμένα θέμα. Ο ΕΡΜΗΣ ήταν η πρώτη ελληνική εφημερίδα της πόλης, με σημαντική και καθοριστική συμβολή στη διάδοση του εθνικού φρονήματος των σκλαβωμένων κατοίκων και στους αγώνες τους για την ελληνικότητα της Μακεδονίας. Εκδόθηκε το 1875 από τον Σοφοκλή Γκαρμπολά και το 1881 μετονομάστηκε σε ΦΑΡΟ. Τα σχετικά αποσπάσματα για τους Λιτοχωρίτες πρόσφυγες τα βρίσκουμε στο βιβλίο του Κώστα Τομανά «Χρονικό της Θεσσαλονίκης 1875-1920, Θεσσαλονίκη 1995». Με χρονολογική σειρά στον ΕΡΜΗ είναι δημοσιευμένες, το 1878, οι παρακάτω ειδήσεις:

21 Μαρτίου

Αγγέλλομεν μετά πολλής ευχαριστήσεως ότι, εισηγήσει του Γενικού Προξένου της Ελλάδος Κ. Βατικιώτου, συνεστήθη επιτροπή εισπράττουσα συνδρομάς υπέρ των ατυχών προσφύγων της κώμης Λιτοχώρου και των άλλων χωρίων του Ολύμπου, προς άμεσον ανακούφισιν των πρώτων αυτών αναγκών. Καθ' εκάστην δε εξακολουθούν αφικνούμενα εκ των παραλιών του Ολύμπου διά πλοιαρίων γυναικόπαιδα, θύματα της κακής τη μοίρα επαναστάσεως. Ο Ύψιστος γένοιτο αρωγός και ίλεως αυτοίς!

24 Μαρτίου

Επιστώμεν την προσοχήν και την μέριμναν των εν τη ημετέρα κοινωνία αρμοδίων επί της εγκαταστάσεως των ατυχών προσφύγων του Λιτοχώρου, διότι

ως πληροφορούμεθα, τινές των εχόντων οικίας και δωμάτια προς ενοικίασιν συμπεριφέρονται προς αυτούς μετά σκληρότητος και δεικνύουσι φιλοχρηματίαν ασύγγνωστον, εμπορευόμενοι ούτως ειπείν την δυστυχίαν και την αλγεινήν των θέσιν.

Περιττόν κρίνομεν να υπομνήσωμεν τοις χριστιανοίς συμπολίταις ημών ότι οι οθωμανοί και ιουδαίοι της πόλεώς μας εδείχθησαν λίαν φιλόξενοι και αρωγοί προς τας χιλιάδας των προσφύγων του Ρωσοτουρκικού πολέμου, αίσχος δε ημών ανεξάλειπτον θα είναι αν φανώμεν υποδεέστεροι εκείνων περί των χριστιανικών και ιερών του ανθρώπου καθηκόντων. Θα επανέλθομεν δε δριμύτεροι, όπερ απευχόμεθα, αν δεν επέλθει ταχεία και οριστική βελτίωση των δεινοπασχόντων αυτών αδελφών μας.

Συμβάν κωμικοτραγικόν συνέβη χθες καθ' οδόν. Νέος τις φοιτητής αφιχθείς προς μηνός ενταύθα, καθ' ού είχαν εγερθεί πολλαί υπόνοιαι περί της ουχί εντίμου αποστολής του, ενώ διήρχετο την οδόν αμέριμνος, γυνή τις, ης το όνομα δεν εξηκριβώσαμεν, πλησιάσασα αυτόν εκ των νώτων και εκβαλούσα τον πύλον του επέθηκε αυθωρεί ως διάδημα επί της κεφαλής του έν των χρησιμοτάτων του ανθρώπου πήλινον αγγείον πλήρες ακαθαρσιών, εφ' ου ήσαν γεγραμμένα αι λέξεις «Εφιάλτης του Ολύμπου» και εξηφανίσθη παραυτίκα. Ο δυστυχής νέος μόλις επρόφθασε να αρθρώσει λέξεις τινάς και εισήλθεν εις το εγγύς εργαστήριον, όπως καθαρισθεί και εκπλύνει τον ανεπίστωσ περιχυθέντα επί του προσώπου του ρύπον. Ο Ερμής, εν τούτοις, απεύχεται την επανάληψιν τοιούτων σκηνών, ως προσβαλουσών τα δημόσια ήθη.

4 Απριλίου

Επιτροπή εκ των Ιακώβου Ρογκότη, Περικλή Χατζηλαζάρου, Ιωάννου Αυγερινού, Αθανασίου Μπλιάτση, Γεωργίου Βαφειάδη και Αθανασίου Παπαγεωργίου θα περιέλθει τα εμπορικά καταστήματα εξαιτουμένη και συλλέγουσα υλικές συνδρομάς υπέρ των αναξιοπαθούντων του Λιτοχώρου κατοίκων. Πεπεισμεθα ότι οι συμπολίται ημών θέλουσι διατρανώσει τα προς τον πλησίον επιβαλλόμενα υπό τε της θρησκείας και της φιλανθρωπίας καθήκοντα, επιφυλασσόμενοι να δημοσιεύσωμεν τα αποτελέσματα της ευγενώς μοχθούσης επιτροπής, όταν γίνωσι ημίν γνωστά.

28 Απριλίου

Ενετάλημεν παρά των ατυχών προσφύγων του Λιτοχώρου, των εν τω εξοχικώ οικήματι του Γαβριήλ Ζαρκάδη ενοικούντων, όπως εκφράσωμεν την εγκάρδιον ευγνωμοσύνην αυτών τω εντίμω συμπολίτη ημών Παναγιώτη Καλλιδοπούλω διά την δωρεάν αυτοίς προσφοράν οικήματος εν τη εξοχή, προς προσωρινήν εγκατάστασιν αυτών, αφού διετάχθησαν υπό υπαλλήλων της Μητροπόλεως να εκκενώσωσι το οίκημα του Ζαρκάδη, διά τρόπου μάλιστα ουχί αβρού. Ο Θεός κρινέτω πάντας και η ευλογία αυτού επί τοις φιλανθρώποις.

16 Μαΐου

Από τινών ημερών ήρξαντο επανερχόμενοι εις τας εστίας των οι ενταύθα κατά την εν Ολύμπω επανάστασιν καταφυγόντες Λιτοχωρινοί, φέροντες μεθ' εαυτών αρίστας εντυπώσεις επί τη αβροτάτη υποδοχή και φιλοξενία ημών.

Στην εφημερίδα ΤΗΛΕΓΡΑΦΟΣ των Αθηνών υπάρχουν πληροφορίες για τα δεινοπαθήματα των Λιτοχωριτών, από μια σχετική ανταπόκριση που εστάλη από τη Θεσσαλονίκη στις 30 Μαρτίου 1878. Η ανταπόκριση στον αθηναϊκό ΤΗΛΕΓΡΑΦΟ είναι δημοσιευμένη στο φύλλο της 3^{ης} Απριλίου 1878, σελίδα 3:

Άπασαι αι οικογένειαι του Λιτοχώρου, εγκαταλιπούσαι την καταστραφείσαν πατρίδα των, μετώκησαν ενταύθα εν ελεεινή διατελούσαι καταστάσει. Πλην της αποσταλείσης εις Λιτόχωρον πρώτης συνδρομής συνέστη ετέρα επιτροπή, ήτις συλλέγει βοηθήματα υπέρ αυτών. Οι μεγαλέμποροι αδελφοί Allatini, οι πάντοτε εν τοιαύταις περιστάσεσι γενναίοι, προσήνεγκον 40 λίρας οθωμανικάς. Οικογενείας, πλην των δι' εγχωρίων πλοίων κομισθεισών, μετέφερον ενταύθα και η οθωμανική κορβέττα Εδιρνέ και αι ακταιωροί Ρόδος και Σιαχπέρ, αναγκασθείσαι εις τούτο εκ της προθυμίας των Ιταλικών πλοίων, προσφερθέντων όπως μετακομίσωσιν οικογενείας, ουδεμία όμως συνδρομή εχορηγήθη εκ μέρους της κυβερνήσεως, καίτοι υποσχεθείσης πολλά.

Αρκετά ασχολείται με την επανάσταση του 1878 στη Μακεδονία ο Νικόλαος Γκαρμπολάς στο έργο του «Πως η Μακεδονία παρέμεινεν Ελληνική. Ιστορικά σελίδες, Θεσσαλονίκη 1933». Μας προσφέρει χρήσιμες πληροφορίες για την κατάσταση που επικρατούσε στη Θεσσαλονίκη από τους πρόσφυγες που συγκεντρώθηκαν εκεί, ύστερα από την καταστολή της επανάστασης στον Όλυμπο και τα Πιέρια. Στη σελίδα 113 γράφει σχετικά:

Πάντες οι κάτοικοι του Λιτοχώρου εκδιωχθέντες των εστιών των αφίχθησαν ενταύθα εν ελεεινή και αξιοδακρύτω καταστάσει. Τοσαύτη δε ήτο η συρροή των γυναικοπαίδων εξ όλων των παρά τον Όλυμπον χωρίων, ιδία δε του Λιτοχώρου, ώστε όλοι οι ξενώνες και οι αλευρόμυλοι, οι οποίοι ευρίσκοντο έξωθι της πύλης του Βαρδαρίου, και πάντα σχεδόν τα εξοχικά οικήματα των πλουσίων εν τη συνοικία των Πύργων είχαν πληρωθή προσφύγων. Προς περίθαλψιν αυτών τη εισηγήσει του Έλληνος Προξένου Κ. Βατικιώτη συνέστη τετραμελής επιτροπή εκ των Ελλήνων..., προς είσπραξιν εράνων αποκλειστικώς παρά των φιλανθρώπων Ελλήνων υπηκόων, προς ανακούφισιν των πρώτων αναγκών των παθόντων προσφύγων της κωμοπόλεως και άλλων χωρίων του Ολύμπου. Ωσαύτως, προς τον σκοπόν αυτόν από μέρους της Ιεράς Μητροπόλεως συνέστη ετέρα εξαμελής επιτροπή εξ ομογενών υπό την προεδρίαν του... .

Αναφέρεται και η αξιέπαινος ενέργεια του ομογενούς υπαλλήλου, γραμματέως του ατμομύλου ΑΛΛΑΤΙΝΙ Πέτρου Δημητριάδου, όστις προς ανακούφισιν της ενδείας των προσφύγων Λιτοχωρινών, από της εγκαταστάσεως αυτών εν τω εξοχικό οικήματι του Γαβριήλ Ζαρκάδη, μέχρι της επιστροφής εις τας εστίας των, συλλέγων δι' εράνου παρά των λοιπών υπαλλήλων του ατμομύλου χρηματικά ποσά, μετά πολλής προθυμίας εχορήγει εκάστη πενομένη οικογενεία άρτον κατ' αναλογίαν. Επίσης, ευηργέτησε τους πρόσφυγας Λιτοχωρινούς η οικογένεια Παναγή Καλλιδοπούλου.

Και στην εφημερίδα ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ της Θεσσαλονίκης, σε συνεχόμενα δημοσιεύματα του Χρήστου Γουγούση με τίτλο «Από τα περασμένα. Η παλιά Σαλονίκη. Αι αναμνήσεις μου», του έτους 1927, υπάρχει πλούσιο πληροφοριακό υλικό για την επανάσταση του 1878. Ο Χρήστος Γουγούσης, εκτός από δημοσιογράφος, ήταν λόγιος, ερευνητής και ιστορικός, προσπαθώντας να γράψει τη νεότερη ιστορία της Θεσσαλονίκης. Για τους πρόσφυγες από το Λιτόχωρο που κατέφυγαν στην πόλη το 1878 γράφει χαρακτηριστικά: «Είμαι αυτόπτης μάρτυς της πράξεως». Από το φύλλο της ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ της 18-10-1927 αντιγράφουμε τα εξής για τους Λιτοχωρινούς πρόσφυγες:

Αλλά και εις την επίσημον κοινότητα Θεσσαλονίκης η επανάστασις του Λιτοχώρου ουκ ολίγα πράγματα έφερεν, ιδίως δε διότι πλείσται οικογένειαι κατέφυγον εις Θεσσαλονίκην. Αξιοσημείωτος είνε η σκληρότης της τουρκικής Κυβερνήσεως προς τ' ατυχή εξ Ολύμπου εκτοπιζόμενα γυναικόπαιδα, την αγριότητα της οποίας ευρίσκομεν εις τα πρακτικά της Μητροπόλεως. Τα πρακτικά ταύτα υπογράφονται υπό του μητροπολίτου Καλλινίκου, διότι ο Ιωακείμ είχεν ήδη εκλεγεί Πατριάρχης.

Κατά την πρώτην συνεδρίασιν, ήτις εγένετο την 6 Οκτωβρίου 1878, ως και κατά την δευτέραν, ήτις εγένετο την 20 του ιδίου μηνός και έτους, τονίζεται ότι, παρά τας γενομένας παραστάσεις παρά τη Γενική Διοικήσει, όπως χορηγηθή τουλάχιστον ξηρός άρτος, εστάθη αδύνατον να πεισθή ο Βαλής, η δε Κοινότης μας ηναγκάσθη μόνη της να προσέλθη αρωγός προς τα ατυχή αυτά πλάσματα, εξ ων τινά μεν ετο-

ποθέτησεν εις τον Άγιον Αντώνιον, άλλα εις την Μονήν των Βλατάδων και άλλα εις την καλουμένην Φάμπρικαν, η οποία άλλοτε ήτο μεταξουργείον και κείται εις την οδόν Ιουλιανού του Παραβάτου. Η διατροφή των εγένετο διά κοινών της Κοινότητος εργαζων ανελθόντων εις 220 λίρας Τουρκίας, εκ 500 φράγκων χρυσών, τα οποία απέστειλεν η Κοινότης Ιωαννίνων και εκ 3.000 δραχμών χρυσών, τας οποίας απέστειλεν ο Ερυθρός Σταυρός της Ελευθέρας Ελλάδος.

Προφορικές μαρτυρίες και αφηγήσεις, καθώς και αναμνήσεις και πληροφορίες τοπικού ενδιαφέροντος βοηθούν την πρωτογενή έρευνα, διασταυρώνοντας ή επαληθεύοντας και συμπληρώνοντας τις γραπτές πηγές. Το δικό του λιθαράκι στην καταγραφή της επανάστασης του Ολύμπου προσέθεσε ο Λιτοχωρίτης Νίκος Χρ. Κάκαλος με το βιβλίο «Το Λιτόχωρο κατά την επανάσταση του 1878 και ο Ευάγγελος Κοροβάγκος, Λιτόχωρο 1992», που εκδόθηκε από τη σειρά Μελέτες και Έρευνες του Δήμου Λιτοχώρου. Για τους πρόσφυγες που κατέφυγαν στη Θεσσαλονίκη, επιλέγουμε το παρακάτω μικρό απόσπασμα από μια προφορική ιστορία, όπως την κατέγραψε ο φιλόλογος καθηγητής Νίκος Κάκαλος:

Ήρθε του Κωστίνου το καΐκι, πρωτοτάξιδο, και πήρε τον Φλόκα, τον Μπετζίκη, τον Σασαγιάννη, τον Μπάκα, τον Κιλιπούρη. Ο Μπαρμπανικολής ο Παγάνας γεννήθηκε στου Κωστίνου το καΐκι- είχε πάρει και γυναικόπαιδα. Έστειλε ο Τούρκος το βαπόρι, πήρε τα γυναικόπαιδα και τους έβαλε στο Τσαούς μοναστήρι συσσίτιο. Και μας έβγαλαν τότε το τρα-

γούδι οι Εβραίοι: (...)

Κυρίαρχη θέση στην αντίστοιχη βιβλιογραφία κατέχει το σπουδαίο σύγγραμμα του Ευάγγελου Κωφού με τίτλο «**Η επανάσταση της Μακεδονίας κατά το 1878. Ανέκδοτα προξενικά έγγραφα, Θεσσαλονίκη 1969**», το οποίο εκδόθηκε από την Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών. Το αξιόλογο και πλούσιο υλικό προέρχεται από το Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου των Εξωτερικών. Τα παρατιθέμενα στον τόμο έγγραφα των εν Μακεδονία Ελλήνων Προξένων παρουσιάζουν ανάγλυφη την κατάσταση, την αγωνία, τους πόθους, το δράμα, αλλά και τον ηρωικό αγώνα για επιβίωση των προσφύγων από το Λιτόχωρο που κατέφυγαν στη Θεσσαλονίκη. Από τις προξενικές εκθέσεις των εκπροσώπων του ελληνικού βασιλείου στη Μακεδονία, εξάγονται αξιόπιστα συμπεράσματα για τους Λιτοχωρίτες πρόσφυγες. Παραθέτουμε τα δημοσιευθέντα έγγραφα, με τη σειρά που βρίσκονται στο βιβλίο του Κωφού:

ΕΓΓΡΑΦΑ ΠΡΟΞΕΝΕΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

- Αριθ. 210/12 Μαρτίου 1878

Κωνσταντίνος Βατικιώτης προς Θεόδωρον Δηλιγιάννην. Αναφέρει λεπτομέρειες από την οικτρά κατάσταση των κατοίκων και ότι πρέπει να μεταβούν λιτοχωρίτικα καΐκια και το πλοίο «Ανδριανούπολις» στο Λιτόχωρο, για να παραλάβουν οικογένειες.

- Αριθ. 211/13 Μαρτίου 1878

Κ. Βατικιώτης προς Ανδρέαν Κουντουριώτην. Αναφέρεται στην άρνηση του Ασάφ Πασά να επιτρέψει στους κατοίκους να μετακινηθούν προς Θεσσαλονίκη και δηλώνει ότι πρέπει να βοηθήσουν τα ξένα Προξενία και οι Πρεσβείες.

- Αριθ. 226/15 Μαρτίου 1878

Κ. Βατικιώτης προς Θεόδωρον Δηλιγιάννην. Περιληπτικά περιγράφει την κατάσταση στο Λιτόχωρο και απαιτεί να μεταφερθεί ο πάσχων πληθυσμός στη Θεσσαλονίκη, για να τύχει περίθαλψης από τη χριστιανική ελληνική κοινότητα. Θεωρεί αναγκαία την παρέμβαση των Προξένων.

- Αριθ. 230/ 17 Μαρτίου 1878

Κ. Βατικιώτης προς Θεόδωρον Δηλιγιάννην. Εκθέτει λεπτομερώς τις ενέργειες των προξένων της Αγγλίας, Ιταλίας και Αυστρίας να μεταφέρουν με δικά τους πολεμικά πλοία τους δυστυχείς Λιτοχωρινούς πρόσφυγες.

- Τηλεγράφημα 18 Μαρτίου 1878

Κ. Βατικιώτης προς Θεόδωρον Δηλιγιάννην. Αναφέρεται, στην γαλλική γλώσσα, στην προσφορά των Άγγλων και Ιταλών Προξένων να διαθέσουν πολεμικά πλοία για βοήθεια των προσφύγων.

- Αριθ. 256/ 22 Μαρτίου 1878

Κ. Βατικιώτης προς Θεόδωρον Δηλιγιάννην. Εκθέτει λεπτομερώς τη μεταφορά και άφιξη των οικογενειών από το Λιτόχωρο στη Θεσσαλονίκη, τη δυσανεξία των τουρκικών αρχών για τη μετακίνηση, την εγκατάσταση στην πόλη και τη σύσταση επιτροπής προς συλλογή βοηθημάτων.

- Αριθ. 257/22 Μαρτίου 1878

Κ. Βατικιώτης προς Θεόδωρον Δηλιγιάννην. Επισυνάπτει αντίγραφο καταθέσεως ιερέως εκ Λιτοχώρου στον Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης για τις βιαιότητες των Τούρκων.

- Αριθ. 259/22 Μαρτίου 1878

Κ. Βατικιώτης προς Θεόδωρον Δηλιγιάννην. Γνωρίζει άφιξη του πλοίου «Ανδριανούπολις» που μεταφέρει λιτοχωρινές οικογένειες.

- Αριθ. 678/8 Ιουλίου 1878

Κ. Βατικιώτης προς Αλέξανδρον Κουμουνδούρον. Αναφέρει ότι οι δυστυχείς πρόσφυγες που επιχειρήσαν να επιστρέψουν από τη Θεσσαλονίκη στο Λιτόχωρο, αναγκάζονται πάλι να καταφύγουν στην πόλη εξαιτίας της συμπεριφοράς των Τούρκων.

- Αριθ. 855/22 Αυγούστου 1878

Κ. Βατικιώτης προς Θεόδωρον Δηλιγιάννην. Εκθέτει την συνεισφορά των Προξένων της Ιταλίας, Αγγλίας και Αυστρίας για τη μεταφορά των Λιτοχωρινών προσφύγων.

ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ ΠΡΟΣ ΒΑΤΙΚΙΩΤΗΝ

- Μάρτιος 1878

Κατάθεσις ενώπιον του Μητροπολίτου Θεσσαλονίκης ιερέως Λιτοχώρου περί διαπραχθέντων εγκλημάτων εις Λιτόχωρον.

Η πρώτη και καθοριστική γνωριμία με τις πηγές και το υλικό για την επανάσταση της Μακεδονίας κατά το 1878, έγινε με την έκδοση από την Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών του έργου που έχει τίτλο «Αρχείον Στεφάνου Νικ. Δραγούμη. Ανέκδοτα έγγραφα για την επανάσταση του 1878 στη Μακεδονία, Θεσσαλονίκη 1966», εισαγωγή και επιμέλεια Ιωάννου Σωτ. Νοτάρη. Τα πολύτιμα έγγραφα του Αρχείου του Στεφάνου Δραγούμη περιέχουν στοιχεία για την προπαρασκευή και οργάνωση του αγώνα, καθώς και τη δράση των εθελοντών που προωθήθηκαν στη Μακεδονία από

τη Μακεδονική Επιτροπή των Αθηνών. Πληροφορίες σχετικά με τους πρόσφυγες του Λιτοχώρου που κατέφυγαν στη Θεσσαλονίκη, βρίσκουμε στα παρακάτω έγγραφα, τα οποία παραθέτουμε με τη σειρά που τα δημοσιεύει στο βιβλίο του ο Νοτάρης:

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ Κ. ΒΑΤΙΚΙΩΤΗ

- Εν Θεσσαλονίκη τη 22 Μαρτίου 1878

Ο Κ. Βατικιώτης απευθυνόμενος στην Επιτροπή των Μακεδόνων στην Αθήνα, εκθέτει λεπτομερώς τη μεταφορά με πλοία των οικογενειών από το Λιτόχωρο στη Θεσσαλονίκη.

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ ΑΠΟ ΜΕΛΗ ΤΗΣ ΤΟΠΙΚΗΣ
ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΣΚΙΑΘΟΥ

- Εν Σκιάθω την 12 Μαρτίου 1878

Τα μέλη της τοπικής επιτροπής με την επιστολή τους στη Μακεδονική Επιτροπή των Αθηνών περιγράφουν την κατάσταση στο Λιτόχωρο και γνωρίζουν ότι τα ατυχή γυναικόπαιδα θα μεταφερθούν στην Θεσσαλονίκη.

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ ΚΑΙ ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΑΠΟ ΤΟΥ
ΤΕΛΟΥΣ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ ΚΑΙ ΠΕΡΑ

- Αθήναι τη 5 Αυγούστου 1878

Ο Ευάγγελος Κοροβάγκος αποστέλλει στον Στέφανο Δραγούμη εσώκλειστες επιστολές συγγενών και φίλων του που κατέφυγαν στη Θεσσαλονίκη.

- Θεσσαλονίκη τη 5 Ιουλίου 1878

Ο Λιτοχωρίτης Δημήτριος Ν. Ζωγραφάκης γνωρίζει στους Στέφανο Δραγούμη και Ευάγγελο Κοροβάγκο την οδυνηρή και άθλια κατάσταση των συγχωριανών του.

- Θεσσαλονίκη τη 26 Ιουλίου 1878

Ο Δ.Ν. Ζωγραφάκης εκθέτει λεπτομερώς στον Ευάγγελο Κοροβάγκο την κατάσταση των προσφύγων από το Λιτόχωρο και κυρίως των πρωτεργατών της επανάστασης.

- Θεσσαλονίκη τη 2 Αυγούστου 1878

Ο Δ.Ν. Ζωγραφάκης στην επιστολή του προς τον Ευάγγελο Κοροβάγκο περιγράφει τα δεινά των προσφύγων και αιτείται την αρωγή της ελληνική κυβέρνησης.

- Εν Θεσσαλονίκη τη 30 Αυγούστου 1878

Οι Λιτοχωρίτες Ιωάννης Ν. Γιαννουλόπουλος (ή Καταραχιάς) και Δ. Ν. Ζωγραφάκης εκθέτουν στον Στέφανο Δραγούμη την τραγική κατάσταση των πρωτεργατών της επανάστασης που βρίσκονται στη Θεσσαλονίκη.

Στο μνημειώδες έργο του Μιλτιάδου Δ. Σεϊζάνη «Η πολιτική της Ελλάδος και η επανάστασις του 1878 εν Μακεδονία, Ηπείρω και Θεσσαλία, Εν Αθήναις 1878» υπάρχει ένα κεφάλαιο που είναι αφιερωμένο στην επανάσταση του Ολύμπου. Υπό ημερομηνία 3 Απριλίου 1878 ο Σεϊζάνης παραθέτει το εξής απόσπασμα εκθέσεως της Προσωρινής Κυβερνήσεως:

Αι ευπορώτεροι των οικογενειών του Λιτοχώρου μετηνάστευσαν εκ Θεσσαλονίκης και αι λοιπαί φεύγουσιν από σπηλαίου εις σπήλαιον την ατιμίαν και το όνειδος.

Στα δεινοπαθήματα της κωμόπολης και των κατοίκων του Λιτοχώρου αναφέρεται στο βιβλίο «Η επισκοπή και ο επίσκοπος Πλαταμώνος, εν Αθήναις 1895» ο επίσκοπος Πλαταμώνος Αμβρόσιος Κασσάρας.

Τον Αύγουστο 1879 ευρισκόμενος στο Λιτόχωρο, γράφει για τον πληθυσμό της κωμόπολης:

Αριθμεί πληθυσμόν τριών χιλιάδων κατοίκων, μετά και των εν Θεσσαλονίκη προσωρινώς εισέτι διαμενόντων, ως εκ της κατά Μάρτιον παρελθόντος έτους (1878) λαβούσης χώραν πανωλεθρίας.

Επίλογος

Στα 1878 οι περισσότεροι πρόσφυγες του Λιτοχώρου που κατέφυγαν στην Θεσσαλονίκη, είχαν εκεί συγγενείς και οικίας, σύμφωνα με τα προξενικά έγγραφα. Πολλοί από αυτούς παρέμειναν μόνιμα στην πόλη, αφομοιώθηκαν με τους κατοίκους και αποτέλεσαν την μεγάλη παροικία και κοινότητα των εν Θεσσαλονίκη Λιτοχωριτών. Οι πρόσφυγες έφεραν τα δικά τους ήθη και έθιμα, τις ιδιαίτερες παραδόσεις, τις τοπικές γλωσσικές εκφράσεις, δημιουργώντας έτσι μια ζωνρή και συμπαγή παροικία που διακρίθηκε και πρόκοψε σε όλους τους τομείς και συνέβαλε στην ανάπτυξη της πόλης.

Το Λιτόχωρο δεν ηττήθηκε στην επανάσταση του 1878. Οι Λιτοχωρίτες, αγνοί και άχραντοι, με τις θυσίες και το αίμα τους απέδειξαν μαχητικά πόσο στέρεη ήταν η πίστη τους στις παραδεδομένες αξίες του Ελληνισμού. Αμόλυντοι, με υψηλό φρόνημα, γνώρισαν και την πικρή ζωή της προσφυγιάς, παραδίνοντας μαθήματα άμυνας και επαναστατικού βίου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βακαλόπουλος Α., Ιστορία της Θεσσαλονίκης (316 π.Χ.-1983), Θεσσαλονίκη 1997.

Βακαλόπουλος Κ., Νεότερη Ιστορία της Μακεδονίας (1830-1912), Θεσσαλονίκη 1997.

Καζταρίδης Ι., Η Πιερία κατά την Τουρκοκρατία. Αντιστασιακά κινήματα και απελευθερωτικές προσπάθειες, Κατερίνη 2000.

Καναβούρας Α., Η παροικία των Λιτοχωριτών της Θεσσαλονίκης. Ιστορική διαδρομή, Δημότης Λιτοχώρου, φύλλο 34, Λιτόχωρο 2009.

Κυρίτσης Ι., Το Λιτόχωρο στις αρχές του παρελθόντος και του παρόντος αιώνα, Δημότης Λιτοχώρου, φύλλο 17, Λιτόχωρο 2006.

Νοτάρης Ι., Η επανάσταση του 1878 στη Μακεδονία, περιοδικό Αριστοτέλης, Φλώρινα 1973.

Ντάβανος Σ., Τραγούδια μιας άλλης εποχής στο Λιτόχωρο, Λιτόχωρο 1998.

Παπαδόπουλος Σ., Οι επαναστάσεις του 1854 και του 1878 στη Μακεδονία, Θεσσαλονίκη 1970.

Τριανταφυλλίδης Η., Η επανάσταση του Ολύμπου (Λιτοχώρου) το 1878, Βέροια 1978.

**ΛΟΓΟΣ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ
ΥΠΟ ΤΟΥ ΦΙΛΟΛΟΓΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ
ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΘΑΝ. ΝΤΑΒΑΝΟΥ
ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΕΟΡΤΑΣΜΟ ΤΗΣ ΕΠΕΤΕΙΟΥ
ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ ΤΟΥ ΟΛΥΜΠΟΥ ΤΟ 1878**

Δέκα εννέα Φεβρουαρίου 1878.

Μία ακόμα καμπή στη μυριόχρονη δόξα της λαμπράς
ιστορίας,
την καρδιά που κοχλάζει δεν κρατεί η τυραννία
και μ' αντρεία κράζει:

Αδράξτε γι' ασπίδα το θάρρος που ορθώνει περήφανα
στήθη
κι ορμήστε γενναίοι βαρειές να συντρίψτ' αλυσίδες
φωνή στεντορία στου Λιτοχώρου τ' αδούλωτα πλήθη
καθώς λευτεριάς χρόνους τώρα μύριες τρέφαν ελπίδες.

Φτερώνει η σκέψη, πικρή προσμονή κι αχαλίνωτ' ελπίδα,
καθώς φτερουγίζει με πόνο στη δουλωμένη ακόμα πατρίδα
και ψάχνει τον λεύτερο τόπο κι αυτή να σταθή
αδέσμευτη νάναι, αδούλωτο μέτωπο να βρή προασπαθεί.

Γιατ' Ολύμπου φαράγγια και κορφές αναστήσαν
μαχητές δοξασμένους και ηρώων παιδιά
της σκλαβιάς όμως χρόνοι δίσεκτοι την μαυρίσαν
των γερόντων, των νέων, τόσων μαύρων καρδιά.

Και διφούν στου αγώνα να ριχτούν τη βοή
τη στερνή τους ν' αφήσουν ξαναμμένη πνοή
και να κράξουν αντάμα μ' ένα στόμα να πούν
πως αντί της σκλαβιάς τους προτιμούν την θανά.

Μ' ανοιχτές αγκαλιές λυτρωτές περιμένουν
της πατρίδος να φθάση ποθητή η συνδρομή,
ν' αλαφρώση του ζυγού τ' ασήκωτο βάρος
να γεμίση το είναι τους μ' όλο κείνο το θάρρος
που θριάμβους συνθέτει, τρόπαια οικοδομεί.

Των μικρών όμως λαών είν' η μοίρα πικρή
κι η χιλιόμορφη Ελλάδα μας, η χιλιοδοξασμένη
μπρος στους ξένους συμμάχους της ήταν πάντα μικρή
κι αβοήθητη απόμεινε, μάταια περιμένει
στη θερμή την αγκάλη της όλα της για να σφίξη
τα αλύτρωτα τέκνα της πόμειναν σκλαβωμένα
και μαζί τους το κλάμα της, τη χαρά της να σμίξη
νικητήρια ψάλλοντας που απηχούν το εικοσιένα.

Κείνης όμως της δόξης δεν προφταίνουν να δρέψουν
τις δάφνες,
της διχόνοιας η φρίκη αμαυρώνει τη νίκη, η δολερή,
και πιαστήκαν οι λεύτεροι Έλληνες τότε μες στου μίσους
τα δόκανα, στης διπλωματίας τις δαιδαλώδεις αράχνες,
που μαστόρικα στήσανε ξένοι πρέσβεις και πρόξενoi,
διπλωμάται ιταμοί. Σκοτεινές φυλακές πολεμάρχους
αφανίζουν γενναίους
άβουλες κυβερνήσεις δεν αρπάζουν τα όπλα σε αγώνες
να ριχτούνε πια νέους
κι απομένει η σκλαβιά το κεφάλι ν' αναγκάζη να σκύβουν,
της Ηπείρου και Θράκης οι Έλληνες, Μακεδόνες, νησιώτες,
τον βουβό τους τον πόνο να σμίγουν.

Κι η πικρή προσμονή τη λαχτάρα φουντώνει
ν' αναπνεύσουν και τούτοι ζείδωρο τον αέρα,
λευτεριάς ν' ανατείλη η γαλάζια η μέρα
χαλυβδώνει τη θέληση, την ορμή ξεσπαθώνει.

Γιατί νοιώθουν πως είναι οι πικροί ξεχασμένοι
της πατρίδος που λεύτερη κι απαθής παραμένει.

Στην πρωτεύουσα τότε οι προστάται οι πολλοί
Άγγλοι, Γάλλοι και Ρώσοι, Πρώσοι και Ιταλοί
αποτρέπουν τη σκέψη, σβήνουν κάθε κραυγή
να δοθή στους αλύτρωτους η πατρίδα η γη.

Δεν τολμούν να ταράξουν τη βουλή αφεντάδων
του Σουλτάνου της Πύλης χαυνωμένων αγάδων
που πιέζουν και πνίγουν κάθε φρούδα ελπίδα
των Ελλήνων που ποθούν λυτρωμένη πατρίδα.

Και σφαδάζει η Ελλάδα στον μπαλτά της φρικτής
καρατόμησης. Κι οι μεγάλοι προστάται μας τη μερίδα
του λέοντος διεκδικούν στη βορά του μεγάλου Σουλτάνου
που οδηγείται μοιραία στην πτώση.

Μαγνητίζει την ακόρεστη βουλιμία τους η ομορφιά
της πανώριας πατρίδος μας. Και οι παμφάγοι ερυθροί
γείτονές μας βλέπουν τώρα την ώρα στο Αιγαίο να βγούν,
προαιώνιοπραγματώνοντας πόθο τους.

Και μοιράζουν τ' αμοίραστα στο σαθρό τους παζάρεμα
της ξένης γης οι λατρευταί.

Κι η Βουλγαρική Εξαρχία προβάλλει, κέρδος τούτη
στη ρωσική δυναμική πολιτική της εποχής.

Κι η μυσαρή του Αγίου Στεφάνου Συνθήκη κλείει
σύγκαιρα, επισφραγίζοντας την Τουρκική αδυναμία να
αντισταθή στο Ρωσοτουρκικό τον πόλεμο στα 1878.

Μέγα γεννιέται με αυτήν το κράτος το Βουλγαρικό
κι εδάφη που το συγκροτούν τη Θράκη καταπίνουν
και της Μακεδονίας μας συνθλίβουν τη μορφή.

Και τότε στραγγαλίζεται των διπλοδουλωμένων
η κάθε φιλελεύθερη φωνή και πνίγεται ο πόθος τους
για δίκαιο λυτρωμό. Καθώς ο πιεσμένος σφίγγεται και
δένεται τριγύρω του ασφυκτικός κλοιός, φουρτούνα
η αγανάκτηση του μπουρλοτιάζει την ψυχή και
του ματώνει την καρδιά ο άδικος χαμός.

Ξανάβει η φλόγα της φυλής κι η σπίθα ξεφουντώνει,
πελώρια στήνει πυρκαγιά και επαναστατεί, καθώς
γεννήθη Έλληνας αδέσμευτος κι αυτός περήφανος
κι εγωιστής και πλέρια αντρωμένος. Ετρώθη το
φιλότιμο, τον πνίγ' εγωϊσμός και βροντερά και θαρρετά
αντρίκιο λέγει όχι, σ' αυτούς που τον ταπείνωσαν κι από
πατρίδα είν' ορφανός. Και αχολόγησε παντού η απόφαση
η τρανή, στις ράχες, στις βουνοκορφές, στους κάμπους
και στ' αλώνια,
και σκόρπισε τον λήθαργο που είχε αναφανή,
όταν της μαύρης της
σκλαβιάς εστίβαξαν τα χρόνια. Και πλέρια τους δυνάμωσε,
θερμά
τους εμψυχώνει, πρόκριτους και οπλαρχηγούς κι αγρότες
ανταμώνει
και πρόθυμα τρανός σκοπός όλους τους αδελφώνει.

Έξαλλοι τρέχουν με χαρά, γοργά κατηφορίζουν
του Λιτοχώρου οι κάτοικοι θερμά καλωσορίζουν
εθελοντάς που φτάνουνε στις Πλάκας τ' ακρογιαλί
μ' απόφαση να φέρουνε την λευτεριά και πάλι.

Και αγκαλιάζουν και φιλούν τον κάθε στρατιώτη
με σεβασμό τον χαιρετούν τον λοχαγό Δουμπιώτη
που με τα παλλικάρια του υπόσχεται χαρά
ίσως να τους λευτέρωνε και τούτη τη φορά.

Έτρεξαν τότε πρόθυμα τις τάξεις να πυκνώσουν
οι φοιτηταί και οι αστοί, εργάτες και ποιμένες,
στον πρόθυμο ξεσηκωμό το αίμα τους να δώσουν
υπάρξεις απροστάτευτες μ' ελπίδες ξεχασμένες.

Όπλα μοιράζει ο ενθουσιασμός, η ελπίδα το ντουφέκι
κι η πιεσμένη προσμονή να πέση αστροπελέκι
τον τρομερό ξεσηκωμό επρόσμενε να 'ρθή.

Ξάναψε τότε η θέληση, παραμερνά τη σκέψη,
μπροστά σ' αυτό το φούντωμα δεν στέκει δισταγμός
και λευτεριά ή θάνατος είναι η μόνη λέξη
που έγινε το σύνθημα, έγιν' αλαλαγμός.

Κουρνιαίνουν αλαφιάζοντες οι τρομαγμένοι αγάδες
και παίρνουν τον κατήφορο ψάχνοντας γλυτωμό.

Λεύτερη η γενέτειρα μετά χρόνους και πάλι,
από χαρά και κίνηση γεμίζει και παλμό.

Συνάζονται οι πρόκριτοι και οι οπλαρχηγοί,
τους δένει ο κοινός σκοπός κι η απόφαση η μεγάλη
προσωρινή Κυβέρνηση Μακεδονίας άλλη
να φτιάξουνε το χρέος πλέον τους οδηγεί.

Κι αδράξαν όπλα και σπαθιά και θάρρος και ελπίδα
και βρόντηξεν ο Όλυμπος στους ήχους των φαράγγων
καθώς γενναίον ένοιωθαν τον Πρόεδρον Κουροβάγγον
μια νέα να οικοδομή, μιά λεύτερη πατρίδα.

Και όρμησε, ξεχύθηκε άγριος στρατιώτης,
καθώς τα όπλα του ευλογεί στον Κολινδρό ο Δεσπότης
και σύναξε τριγύρω του όλους τους σκλαβωμένους
που η στερά απόφαση τους κάνει αντρειωμένους.

Και μες στο μαύρο κουρνιαχτό με θέρμη αλαλάζει
το φούντωμα της λύτρωσης το ξέσπασμα βαρύ
και με μανία ακόρεστη την τυραννία σπάζει
που χρόνια τώρα πόθαγε κοντά του να τη βρή.

Και έτσι συνθέτει ακόμα μια περίφανη αντίδραση η
αδάμαστη Ελληνική ψυχή ενάντια σ' όλους αυτούς που τη
δική της ύπαρξη σκόπιμα αγνοούνε.

Κι έντονο κάνει το παρόν η φλόγα της φυλής
ξαναθυμίζοντας αυτή το θαύμα του εικοσιένα.

Αλαφιασμένοι οι εχθροί στρώνουν με τα κουφάρια τους
την άτακτη φυγή. Λυσσομανούν στην ήττα τους. Μανιάζουν
στο φευγιό τους. Δεν προσδοκούσαν του ραγια άγριο
ξεσηκωμό . Τρέχουν και ταμπουρώνονται στη σιγουριά
της ύλης. Λεφούσια ξαναχύνονται να πλύνουν την ντροπή.

Κύματα λύσσας συνεχώς ρίχνει η ταπεινώσή τους για
να συντρίψη τους θρασείς που ύψωσαν μπαϊράκια.

Βρίσκουν στην πλημμυρίδα τους ανάριους οπλισμένους,
επαναστάτας μαχητές άτυχα μοιρασμένους.
Μια χούφτα είναι οι μαχηταί. Τα βόλια δεν τους φτάνουν.
Ποιο τόπο πρώτο να φρουρούν και ποιον να προφυλάξουν;
Μπροστά στον όγκο της Τουρκιάς ποιοι στήθη

να προτάξουν;

Αργά έρχεται το «Βυζάντιο», μοιραίο πλοίο Ελληνικό
κατάφορτο

μ' αγωνιστές και όπλα.

Πέφτει στα χέρια των εχθρών που μαύρισαν τον τόπο.

Θλιμμένοι κι αβοήθητοι, μπαρουτοκαπνισμένοι φεύγουν
οι λίγοι μαχηταί στ' Ολύμπου τις σπηλιές. Δεν τους
πονεί το τραύμα τους στο σώμα τους βαρύ, μα το βαθύ
παράπονον τα μάτια τους βουρκώνει.

Φεύγ' ο Δουμπιώτης κι οι αρχές κι η πίκρα ξαπομένει
σ' αμάχους, γέρους και γριές, φριχτά απομεινάρια.
Βαρειές πέφτουν οι κανονιές γίνεται χαλασμός.
Μουντά τυλίγουν σύννεφα της λευτεριάς τη μέρα.

Και ξέσπασεν η φοβερή μανία των εχθρών,
πάλι ξανά τονίζοντας την βαρβαρότητά τους, στο άμοιρο
Λιτόχωρο.

Πυκνά τα νέφη του καπνού ολόγυρα το ζώνουν
και αδηφάγες της φωτιάς οι γλώσσες τ' αφανίζουν σ' ένα
μακάβριο αγκάλιασμα.

Και πνίγεται στο αίμα του χαμού του σκλαβωμένου
ο σηκωμός.

Κι η βία το δίκαιο συντρίβει ενός αγώνα για ζωή.
Κι οι φλόγες οι πελώριες μέσα στους μαύρους τους
καπνούς
την καθαράδα μόλυναν του χιονισμέν' Ολύμπου.

Όσον όμως κι αν πύρινες αυτές φάνταξαν γλώσσες,
δεν έσβησαν το μίσος ενάντια στον εχθρό, αλλά
μετέτρεψαν αυτές τον κάθ' αντρειωμένο, στοιχιό
φουρτουνιασμένο

που με μανία φοβερή άγρια πετσοκόβει κάθε σαρικοφόρο
πούλαχε στο καρτέρι του.

Πήραν φωνή οι γλώσσες τούτες της φωτιάς και έσκουξαν
στριγγιά κραυγή στα πέρατα του κόσμου
και τάραξαν τον λήθαργο των απαθών λαών.
Φώτισε η μακάβρια η φωτερή η λάμψη και καθαρά
αποκάλυψε τα σχέδια τα δολερά των Ερυθρών
των Σλαύων.

Και ξέσχισε τα σαθρά τραπουλόχαρτα της διεθνούς
διεκδικήσεως στην Συνθήκη
του Αγίου Στεφάνου κι έγινε αφορμή να συναφθή
η συνθήκη του
Βερολίνου, ευνοϊκώτερη αυτή στη δίκαιη προσμονή μας.
Και έσβησε μες στα καπνισμένα ερείπια άλλη μια
επανάσταση
για τ' αναφαίρετο δώρο της λευτεριάς.

Και ίσως ψύχραιμα ανασκαλίζοντας και κριτικάροντας
κανείς
θα είχε να προσέξει πως άδικα τόσοσ χαμός, οι φόνοι
και το αίμα.
Όμως θα πρέπει ν' αναλογισθή πως ο αλύτρωτος δεν στέκει
στη φρόνηση πιότερο και τη λογική στο μέγα τόλμημά του,
παρά σκοπό και στόχο του τη λευτεριά κατέχει,
που όραμα τούναι αδιάκοπο και πόθος και καημός.

Για τούτο στήθηκε στη χιλιόποθη ιστορία της πατρίδος μας
και η 19^η του Φλεβάρη στα 1878.
Για ν' αποτελέση σπόρο καρπερό και πότισμα και ράντισμα
στης λευτεριάς τον αιμορράντιστο βωμό.
Και σχόρπισαν οι επαναστημένοι εκείνοι πλούσιο τον καρπό.

Οι σκοτωμένοι, που μνήμων γυρνά η σκέψη μας κοντά τους,
την εκδίκηση για το χαμό τους. Οι λαβωμένοι το πείσμα
της πληγής τους.

Και πήρε ο άνεμος το πείσμα τούτο από τον Όλυμπο,
στον Κολινδρό το πήγε και στα Πιέρια τόφερε και τόφκιαξε
ορμή
και πέρασε στο Βέρμιο και έγινε πολεμικό τραγούδι
και εις του Βίτσι τις κορφές αντήχησε βαρύ.

Στην Πρέσπα η φλόγα σκόρπισε τον άδικο χαμό,
στο Μοναστήρι φούντωσε τρανό ξεσηκωμό.
Κι οι ζωντοί π' απόμειναν στοίχιωσαν τα φαράγγια
κι έγιναν φόβος και πληγή στον τύραννο ζυγό.

Και θεμελίωσαν αυτοί τον Μακεδονικό αγώνα
και βλάστησαν και
κάρπισαν τους χίλιους πόθους λευτεριάς για το σαρωτικό
ξεσήκωμα του 1912.

Όλα τούτα γιατί το φρόνημα των αγωνιστών τ' Ολύμπου
δε μπόρεσε για να σηκώση τ' ασήκωτο βάρος της σκλαβιάς
και πρόθυμα προτίμησαν ή να πεθάνουν ή να ζήσουν
και αυτοί ως άνθρωποι λεύτεροι και λογικοί.
Κι αν έπεσαν, δεν χάθηκαν, αλλ' ακολούθησαν
τη μοίρα της φυλής που πάντα λαβώνεται και ξαποσταίνει,
κι αδράχνει τα όπλα δυνατώτερη και σε νέες μάχες μπαίνει.
Γιατί έχουν οι Έλληνες την πάλη μες στο αίμα τους
και τη ζωντάνια για ζωή.

Γι' αυτό και τέτοια έγραψαν και γράφουν ιστορία.
Γιατί μεθούν στην κίνηση , γλεντούν μες στο γιουρούσι.
Στην σπίθα από τη στάχτη ξανασταίνονται
και σαν τον φοίνικα και πάλι ξαναζούν.
Κι αν πέσουν δεν λυγίζουνε, μα πλιο αντρειωμένοι
στέκουν ολόρθοι, πολεμούν στης μάχης τον αχό.
Βαρειές αντάρες πλάκωσαν την άμοιρη φυλή μας,
όμως ποτέ δεν χάθηκε η ελληνική ψυχή.
Μαύρη δουλεία δούλωσε τη χώρα πέρα ως πέρα,

όμως δεν εδουλώθηκε η Ελληνική ψυχή.
Η πλάνη εχύθη δολερή κι ύπουλα εξαπλώθη,
όμως ποτέ δεν μόλυνε η ελληνική ψυχή.
Κι αν κάποτε εφάνηκαν ολίγοι εφιάλτες,
της μάνας της πατρίδος μας ομάδα αρνητών,
τούτο δεν στάθηκε ικανό ποτέ για ν' αφανίση
τ' αδούλωτο το φρόνημα το πατριωτικόν.
Γιατί του χρέους μαχηταί στη μάχη πάντα τρέχουν,
για της πατρίδος την τιμή κάθε θυσία αντέχουν.
Και στις ειρήνης τον καιρό στάθηκαν πάλι πρώτοι
του Απριλίου οι αγωνισταί κι επρόταξαν τη λόγχη
κι εκράτησαν, γερά κρατούν του σκάφους το τιμόνι,
και της πατρίδος τη ψυχή το μίσος δεν ματώνει.
Γιατί της νίκης ο στρατός παντού νικά αιώνια
στης λευτεριάς το τίμημα, βαρβάρων καταφρόνια·
μ' αυτόν πολέμησ' η πατρίς μες στα βουνά, στα χιόνια,
και πάντοτε θα πολεμά όσα και να 'ρθουν χρόνια.
Στου Εφιάλτη την ντροπή τρακόσιοι πολεμούνε,
κι αιώνες όσοι κι αν διαβούν, εκείνοι ξαναζούνε.
Γιατί στον κάθε αρνητή και πουλημένον σκλάβον
μυριάδες είν' οι φάλαγγες της πίστης τον στρατό.
Γιατί πάνω στην έπαλξη ξάγρυπνος πάντα στέκει
με συντροφιά του αχώριστη του χρέους το ντουφέκι,
καμάρι της πατρίδος μας γενναίος ξακουστός,
ο χιλιοδοξασμένος μας Ελληνικός Στρατός.
ΖΗΤΩ Η ΑΙΩΝΙΑ ΨΥΧΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΖΗΤΩΣΑΝ ΟΙ ΜΑΧΗΤΑΙ ΤΗΣ

Απαραίτητα πληροφοριακά στοιχεία

Έντεχνος λόγος είναι αυτός που έχει φτιαχτεί με τέχνη, ο λόγος που έχει προσεγμένη σύνταξη και λεξιλόγιο, που παρέχει σωστή νόηση και συνεπώς και καλαισθησία, μα προ πάντων είναι παραστατικός, επι-

βλητικός, μεγαλοπρεπής και γλαφυρός. Σ' όλες τις περιπτώσεις το ύφος του λόγου είναι ισοδύναμο με τη φυσιολογία, την πνευματικότητα και τον χαρακτήρα του ομιλητή.

Στις πανηγυρικές εορτές κυρίαρχο ρόλο παίζει η καλή ομιλία, με τον παλμό της, τον ενθουσιασμό, την έκφραση αλλά και το περιεχόμενό της. Τότε οι καρδιές των ακροατών ριγούν από συγκίνηση, σεβασμό και υπερηφάνεια, αναβαπτίζονται οι μεγαλύτεροι και βαπτίζονται οι νέοι στην κολυμβήθρα της ιστορίας.

Ο πιο πάνω πανηγυρικός λόγος εκφωνήθηκε στο μνημείο ηρώων της κωμόπολης από τον Λιτοχωρίτη φιλόλογο καθηγητή του εξαταξίου Γυμνασίου Λιτοχώρου Νικόλαο Αθαν. Ντάβανο, κατά τον εορτασμό, τον Φεβρουάριο του 1973, της επετείου της επανάστασης του Ολύμπου το 1878. Η εβδομαδιαία εφημερίδα ΝΕΑ ΕΠΟΧΗ της Κατερίνης δημοσίευσε την ομιλία σε συνέχειες στα φύλλα της 10,17,24 και 31 Μαρτίου 1973, με τίτλο: «Ομιλία επί τη επετείω της επανάστασης του Ολύμπου κατά την 19^η Φεβρουαρίου 1878. Υπό του φιλόλογου καθηγητού του Γυμνασίου Λιτοχώρου Νικολάου Αθαν. Ντάβανου».

Στηριζόμενος κυρίως στο συναίσθημα και τη φαντασία, ο εκλεκτός και αξιόλογος καθηγητής χρησιμοποίησε τον έμμετρο, ήτοι τον ποιητικό λόγο «για να δούμε την επανάσταση του Ολύμπου από την καρδιά, όχι μόνο με την ψυχή και τη λογική μας». Έμμετρος είναι ο λόγος, διότι γράφτηκε με μέτρο πάνω στους κανόνες της στιχουργικής κι έτσι μπορεί πιο εύκολα να συγκρατηθεί και να μεταδοθεί. Ο Νικόλαος Ντάβανος στην εναλλαγή των τονισμένων και άτονων

συλλαβών δεν ακολουθεί το ίδιο σχήμα. Συγκεκριμένα, η εναλλαγή των συλλαβών στο ποίημα του γίνεται με τρεις διαφορετικούς συνδυασμούς, που είναι οι εξής:

α. Αναπαιστικό μέτρο. Είναι η εναλλαγή (ή ο συνδυασμός) δύο άτονων και μιας τονισμένης συλλαβής.

β. Ιαμβικό μέτρο. Είναι η εναλλαγή (ή ο συνδυασμός) μιας άτονης και μιας τονισμένης συλλαβής.

γ. Ομηρικό εξάμετρο (δακτυλικό). Ο στίχος είναι πλαστικός και ευλύγιστος. Είναι το μέτρο στο οποίο έχει γραφτεί όλη η επική ποίηση των αρχαίων.

Για τον Νικόλαο Αθαν. Ντάβανο ο λόγος είναι τέχνη και επιστήμη. Το έμμετρο δημιούργημά του είναι το λιτοχωρίτικο έπος της επανάστασεως του Ολύμπου το 1878. Είναι το αριστούργημα εκείνο στο οποίο με ξεχωριστό ύφος και ιδιαίτερο τρόπο ο ομιλητής επινοεί και εκφράζει τις σκέψεις και τα συναισθήματά του «από καρδιάς».

**Ο ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΒΑΡΔΑΚΑΣ
ΚΑΙ Ο ΧΡΗΣΤΟΣ ΓΟΥΓΟΥΣΗΣ
ΓΡΑΦΟΥΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1878
ΣΤΟΝ ΟΛΥΜΠΟ**

ΆΓΝΩΣΤΟΙ ΣΕΛΙΔΕΣ

**Το Λιτόχωρον ολοκαύτωμα εις την εθνικήν ιδέαν
ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ ΕΓΓΡΑΦΟΝ**

(Παρά του φίλου δικηγόρου κ. Στεφάνου Βαρδάκα, τέως πληρεξουσίου, λαμβάνομεν τας κατωτέρω γραμμάς περί μιάς ιστορικής σελίδος εκ της υπερόχου πατριωτικής δράσεως του Λιτοχώρου και της περί τον Όλυμπον Ελληνικής Γωνίας, τας οποίας μετ' ευλόγου υπερηφανίας δημοσιεύομεν.)

Επιδοθείς προ αρκετού χρόνου εις την σταχυολόγησιν των τήδε κακείσε εις βιβλιοθήκας και χειρόγραφα εγκατεσπαρμένων ιστορικών ψιχίων προς σύνθεσιν ιστορικής τινός και τοπογραφικής σκιαγραφίας της επαρχίας Κατερίνης, μοι εδόθη πλειστάκις αφορμή να σταθώ έκπληκτος, με αγαλλίασιν και υπερηφάνειαν, ως Μακεδών, προ του μεγαλειώδους ρόλου, τον οποίον έχει διαδραματίση συχνάκις το Λιτόχωρον καθ' όλας τας φάσεις της ιστορικής ζωής της επαρχίας ταύτης από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον. Δεν υστέρησαν βεβαίως εις εθελουσίαν και πατριωτισμόν ο Κολινδρός και το Λειβάδι, ο Παντελεήμων και η Σκοτίνα, η Ράδαινη και η Παληονέσταις και τόσα άλλα

ορεινά προπύργια του εθνικού αγώνος της επαρχίας ταύτης. Αλλά δεν δύναται κανείς και να αρνηθή ότι, είτε δια λόγους του χαρακτήρος των κατοίκων του, είτε διά λόγους γεωγραφικής θέσεως, το Λιτόχωρον αποτέλεσε πάντοτε το φωτεινότερον σημείον και την πρωτοπορείαν οιασδήποτε εκάστοτε κινήσεως της επαρχίας ταύτης. Σήμερον δημοσιεύομεν εξ αποσπάσματος της ανωτέρω ανεκδότου μελέτης μας την προκήρυξιν, την οποίαν απηύθυνε προς τας Μεγάλας Δυνάμεις η εν Λιτοχώρω εγκαταστήσασα την έδραν της Προσωρινή Κυβέρνησις της Μακεδονίας κατά την επανάστασιν του 1878.

Η προκήρυξις

Η ιστορική αύτη προκήρυξις, απευθυνομένη προς τας Κυβερνήσεις των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων, έχει επιλέξει ούτω:

«Τα πολυχρόνια δεινά, ων γνώσιν έλαβον κατά καιρούς, διά των αντιπροσώπων αυτών αι σεβασταί Κυβερνήσεις, και τα οποία επετάθησαν επ' εσχάτων, ηνάγκασαν τους κατοίκους της Μακεδονίας να δράξωνται των όπλων, όπως προστατεύωσιν την ζωήν, την τιμήν και την ιδιοκτησίαν αυτών.

Συνελθόντες σήμερον οι αντιπρόσωποι των διαφόρων κοινοτήτων της Μακεδονίας κατέλυσαν την τυραννικήν εξουσίαν του Σουλτάνου, ανεκήρυξαν την ένωσιν της Μακεδονίας μετά της μητρος Ελλάδος και εξελέξαντο ημάς, όπως σχηματίσωμεν προσωρινήν Κυβέρνησιν της επαναστάσεως μετά της υποχρεώσεως να αποταθώμεν προς τας Χριστιανικάς Δυνάμεις και να ζητήσωμεν την ισχυράν αυτών προστασίαν υπέρ του δικαίου του αγώνος μας και το έλεος αυ-

τών υπέρ των κινδυνευόντων εκ της τουρκικής θηριωδίας γυναικοπαίδων ημών.

Πεποίθαμεν ότι η περί του μέλλοντος της Ανατολής μέριμνα των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων θέλει επεκταθή και εφ' ολοκλήρου της Μακεδονίας, η οποία είνε έτοιμη, υπέρ της ελευθερίας και υπέρ της μετά της μητρος Ελλάδος ενώσεως της, να παραδοθή εις το πυρ και τον όλεθρον, εάν είνε ανάγκη, ή να εξακολουθήση δουλεύουσα εις την επονειδιστον εξουσίαν, ης τα όργανα, οι Κιρκάσιοι, οι Γκέκαι, οι Ζειμπέκαι και οι Βασιβουζούκοι ηρήμωσαν την πατρίδα ημών και εβεβήλωσαν την τιμήν και την ιερότητα της οικογενειακής ημών εστίας.

Πάσαι αι υποσχέσεις και υποχρεώσεις, ας ανέκαθεν η εξουσία αύτη ανέλαβε απέναντι των υπηκόων της και απέναντι των Μεγάλων Δυνάμεων, απεδείχθησαν μέχρι τούδε δόλια και απατηλαί. Η Τουρκική Κυβέρνησις πολλάκις παρεχώρησε δικαιώματα, αλλ' η τυραννία ουδέ προς στιγμήν εχαλαρώθη· απεναντίας τα δεινά ημών παρίστανται ατελεύτητα και φοβωρότερα, καθόσον η Κυβέρνησις αύτη χαλαρούται και εκμηδενίζεται. Διά ταύτα ηναγκάσθημεν να καταφύγωμεν εις τα όπλα, ιν' αποθάνωμεν τουλάχιστον ως άνθρωποι και Έλληνες, εάν δεν μας επιτραπή να ζήσωμεν ως άνθρωποι λογικοί και ελεύθεροι.

Εν Λιτοχώρω Ολύμπου 19/2/1878.

Η Προσωρινή Κυβέρνησις Μακεδονίας: Ε.Ι. Κοροβάγγος Πρόεδρος, Α.Α. ιατρός, Γεώργιος Β. Ζαχαριάδης ιατρός, Νικηφόρος ιερομόναχος Μονής Πέτρας, Ιωάννης Γ. Βεργίδης, Αθανάσιος Γεωργίου ιερέυς, Ιωάννης Νικολάου».

Το αποτέλεσμα βεβαίως ήτο ότι με τα ημίμετρα και το αναποφάσιστον των ελληνικών κυβερνήσεων το Λιτόχωρον απετεφρώθη μετά τινάς ημέρας υπό του Ασάφ-πασά, ανατρέψαντος την εκ διακοσίων εγχωρίων υπό τον Β. Τσουκάνην φρουράν. Αλλά δεν παραμένει ως εκ τούτου ολιγώτερον ως φωτεινόν μετέωρον το γεγονός ότι το Λιτόχωρον δια του προέδρου του Ε. Κοροβάγγου και των άλλων αντιπροσώπων της επαρχίας απετόλμησε να διακηρύξη προς όλον τον κόσμον ότι καταλύει την οθωμανικήν κυριαρχίαν καθ' άπασαν την Μακεδονίαν.

Κατερίνη τη 18^η Φεβρουαρίου 1927

Στέφανος Βαρδάκας
(ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ 20-2-1927)

ΑΠΟ ΤΑ ΠΕΡΑΣΜΕΝΑ

Η παλιά Σαλονίκη

ΑΙ ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ ΜΟΥ

Η επανάστασις του Λιτοχώρου (Μάρτιος 1878) δεν ηδύνατο ν' αφήση ασυγκίνητον την Θεσσαλονίκην, ήτις απεφάσισε να λάβη ενεργόν μέρος, δήλα δη ένοπλον κινούσα εις επανάστασιν ολόκληρον την Χαλκιδικήν. Προς τούτο σοβαραί συνεννοήσεις εγένοντο διά μέσου του Προξενείου (πρόξενος Κ. Βατικιώτης διά δευτέραν φοράν 1874-1880) και πολλών προκρίτων της πόλεως, ων προεξήρχεν ο ιατροφιλόσοφος Μιχαήλ Παπαδόπουλος.

Η Θεσσαλονίκη, η πόλις αύτη των εθνικών αγώνων και των αυτοθυσιών των τέκνων αυτής, ουδέποτε έπαυσε παράγουσα άνδρας ετοιμούς να θυσιασθώσιν. Αλλ' η ιστορία δυστυχώς παραγνωρίζει τας μεγάλας

αυτής θυσίας μέχρι του σημείου, ώστε ν' αναφέρει απλώς μόνον αυτήν, όπως και έν των απλουστέρων επεισοδίων και του μικροτέρου χωρίου της Παλαιάς Ελλάδος.

Βεβαίως, γνωρίζομεν ότι διά τους Αθηναίους ισχύει πάντοτε το πέραν των Αθηνών «γαία πυρί μιχθήτω». Αλλά δια τους ιστορικούς ου μόνον δεν επιτρέπεται το τοιούτον, αλλ' ούτε και άγνοια γεγονότων τοσαύτης ιστορικής σημασίας. Η τοιαύτη άγνοια ή η εκ προθέσεως συγκάλυψις των γεγονότων είχε τοσαύτην επίδρασιν εις την τρυφεράν ψυχήν μου, όταν μικρός επήγαινα εις το σχολείον και εδιδασκόμην ότι το δείνα ή δείνα χωρίον της Παλαιάς Ελλάδος είναι ξακουσμένον δια την τάδε ηρωικήν πράξιν των κατοίκων του, ώστε να εντρέπωμαι ότι κατάγομαι από την Θεσσαλονίκην, ήτις, κατά τους τυφλούς διδασκάλους μας, ουδέποτε ή ελάχιστα έλαβε μέρος εις τας γενικάς τους Έθνους μας κινήσεις! Όταν δε ανδρωθείς έμαθον τι θυσίας προσέφερεν η Θεσσαλονίκη καθ' όλους τους εθνικούς αγώνας ευθύς από της υποδουλώσεώς μας, τότε κατηρώμην το εκπαιδευτικόν αυτό σύστημα, το οποίον έτεινε να μας διδάσκη ότι πας μη Παλαιοελλαδίτης... βάρβαρος![...]

Ποία δε τολμηρά πράξις της Κοινότητος Θεσσαλονίκης ή των άλλων της Μακεδονίας κοινοτήτων δεν καυχάται ότι μεταξύ των πρωτεργατών αυτής ήτο και ο Μιχαήλ Παπαδόπουλος;

Τοιούτος ών ο ανήρ δεν ηδύνατο ν' αρνηθή την συνδρομήν του, μετά περισσής μάλιστα προθυμίας, ότε του εξητήθη αύτη μέσω του Επισκόπου Κίτρους Νικολάου Λούση υπό των δύο επαναστατικών σωματείων Αθηνών «Εθνική Άμυνα» και «Αδελφότης», άτινα διε-

νήργησαν και παρεσκεύασαν τότε την επανάστασιν Μακεδονίας, Ηπείρου και Θεσσαλίας. Ως συνεργάτας του κατά την παρούσαν περίστασιν εξέλεξε τον μεν Γεώργιον Πάνον ως ταμίαν, τον δε Δημοσθένην Αγγελάκην ως αρχηγόν των επαναστατικών σωμάτων της Χαλκιδικής, διότι εκ της προηγουμένης δράσεώς του ο Αγγελάκης ου μόνον εγνώριζε καλώς την Χαλκιδικήν, αλλά και ενέπνεε πολεμικήν εμπιστοσύνην.

Δυστυχώς όμως παρά τω Προξενείω ειργάζετο ο εκ Λιτοχώρου Έλλην υπήκοος Δημήτριος Ζαφειρόπουλος, όστις ταυτοχρόνως εχρησίμευε και ως καταδότης των επαναστατικών πράξεων του Προξενείου εις τας τουρκικάς αρχάς. Η αφορμή ήτο η εξής:

Την εξαγωγήν των αναγκαίων όπλων ανέλαβεν ο Κωνσταντίνος Βουλγαράκης, αδελφός του ξυλεμπόρου Γεωργίου Βουλγαράκη, την οποίαν εξεπλήρωσεν ευσυνειδήτως και άνευ αμοιβής, πληρώσας όλο το υπόγειον του Προξενείου όπλων Σεσιπώ. Ο Δ. Ζαφειρόπουλος, αντιληφθείς την πράξιν, εζήτει αμοιβήν από τον Κ. Βουλγαράκη, απειλών μάλιστα αυτόν ότι θα τον προδώση εις τας τουρκικάς αρχάς. Πληροφορηθείς ταύτα ο πρόξενος Κ. Βατικιώτης τον απέλυσε της υπηρεσίας.

Τούτο εξώργισε τον Ζαφειρόπουλον, όστις επρόδωκε όλην την μελετωμένην επανάστασιν.[...]

Έκτοτε, ο Δημήτριος Ζαφειρόπουλος μέχρι θανάτου έζη περιφρονημένος από τους Έλληνας, μάλιστα κατά τι διάστημα ηναγκάσθη να φύγη από την πόλιν μας και να μεταβή εις Αίγυπτον. Όταν επέστρεψε (1887), έμπροσθεν της θύρας του Αγίου Αθανασίου, συναντήσασα αυτόν η Σαπφώ η μαμή, ένας περιώνυμος τύπος της εποχής εκείνης, αφήρησε τον πύλον του (εφόρει μι-

ραμπώ) και τον εκαπάκωσε με δοχείον πλήρες περιττωμάτων, λέγουσα εις αυτόν: «Τέτοιο καπέλλο σου χρειάζεται, προδότα». Είμαι αυτόπτης μάρτυς της πράξεως.

Εις τα τέλη της ζωής του έπαυσαν και οι Τούρκοι να του δίδουν το επίδομα της προδοτικής του πράξεως και απέθανεν ελεεινός και αξιοδάκρυτος.

Αλλά και εις την επίσημον Κοινότητα η επανάστασις του Λιτοχώρου ουκ ολίγα πράγματα έφερεν, ιδίως δε διότι πλείσται οικογένειαι κατέφυγον εις Θεσσαλονίκην. Αξιοσημείωτος είνε η σκληρότης της τουρκικής κυβερνήσεως προς τα ατυχή εξ Ολύμπου εκτοπιζόμενα γυναικόπαιδα, την αγριότητα της οποίας ευρίσκομεν εις τα πρακτικά της Μητροπόλεως. Τα πρακτικά αυτά υπογράφονται υπό του μητροπολίτου Καλλινίκου, διότι ο Ιωακείμ είχεν ήδη εκλεγεί Πατριάρχης.

Κατά την πρώτην συνεδρίασιν, ήτις εγένετο την 6 Οκτωβρίου 1878, ως και κατά την δευτέραν, ήτις εγένετο την 20 του ιδίου μηνός και έτους, τονίζεται ότι παρά τας γενομένας παραστάσεις παρά τη Γενική Διοικήσει, όπως χορηγηθή τουλάχιστον ξηρός άρτος, εστάθη αδύνατον να πεισθή ο Βαλής, η δε Κοινότης μας ηναγκάσθη μόνη της να προσέλθη αρωγός προς τα ατυχή αυτά πλάσματα εξ ων τινά μεν ετοποθέτησεν εις τον Άγιον Αντώνιον, άλλα εις την Μονήν των Βλατάδων και άλλα εις την καλουμένην Φάμπρικαν, η οποία άλλοτε ήτο μεταξουργείον και κείται εις την οδόν Ιουλιανού του Παραβάτου. Η διατροφή των εγένετο διά κοινών της Κοινότητος εράνων ανελθόντων εις 220 λίρας τουρκικάς, εκ 500 φράγκων χρυσών, τα οποία απέστειλεν η Κοινότης Ιωαννίνων και εκ 3.000 δρχ. χρυ-

σών τας οποίας απέστειλεν ο Έρυθρός Σταυρός της Ελευθέρας Ελλάδος.

Χρήστος Γουγούσης
(ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ 17-10 και 18-10-1927)

Απαραίτητα πληροφοριακά στοιχεία

Για πολλούς λόγους η επανάσταση του 1878 στον Όλυμπο και τη Μακεδονία ήταν σχεδόν άγνωστη για αρκετές δεκαετίες και παρέμεινε στο περιθώριο της ελληνικής ιστορίας. Όμως, οι ιστορικοί ερευνητές, με νέα ιστορικά στοιχεία και μαρτυρίες, φώτισαν πληρέστερα τα γεγονότα και έδωσαν τις σωστές διαστάσεις και τη σημασία της. Ο δίκαιος αγώνας της επανάστασης του 1878 δεν απέβη μάταιος, διότι, κι αν ακόμη τα αποτελέσματά του δεν ήταν χειροπιαστά, άφησε τα κέρδη του για τις επόμενες γενιές. Αποτελεί αναντίρρητη διαπίστωση ότι η επανάσταση αποσιωπήθηκε, αγνοήθηκε ή προβλήθηκε ελάχιστα στη σχετική βιβλιογραφία, πριν οι ερευνητές και οι συγγραφείς αντιληφθούν ότι το επαναστατικό αυτό κίνημα δεν υστέρησε συγκρινόμενο με τα κινήματα της Μακεδονίας, της Θεσσαλίας και της Ηπείρου. Έτσι, στα 1927, όταν οι λεπτομέρειες του γεγονότος ήταν πολύ λίγο γνωστές και η αδικαιολόγητη άγνοια ήταν επιζήμια, ο Στέφανος Βαρδάκας και ο Χρήστος Γουγούσης προώθησαν την έρευνα και βοήθησαν στη διαφώτιση της ιστορίας.

Ο Στέφανος Κ. Βαρδάκας (1883-1943) γεννήθηκε στα Ιωάννινα και σπούδασε νομικά στο Παρίσι. Το 1904 ο αδελφός του Παρθένιος Βαρδάκας εκλέχτηκε Επίσκοπος Κίτρους και ο ίδιος εγκαταστάθηκε στην

Κατερίνη, όπου εργάστηκε ως δικηγόρος και διακρίθηκε ως πολιτικός, διατελέσας βουλευτής Πιερίας από το 1923 μέχρι το 1926. Το 1920 παντρεύτηκε την Ευριδίκη Φούντου, κόρη του δημογέροντα του Λιτοχώρου Γρηγορίου Φούντου. Ο Στέφανος Βαρδάκας, ως Λιτοχωρίτης γαμπρός και πολιτευτής της Πιερίας, κατά τη δεκαετία του '20 ασχολήθηκε με όλα τα θέματα και προβλήματα του Λιτοχώρου, όπως τη διαμάχη με τη Μονή Κανάλων για τα κτήματα στην περιοχή Ιμπραήμ Αυλάκι, το Παλαιοημερολογίτικο ζήτημα κ.α.

Ο Χρήστος Γουγούσης, εκτός από δημοσιογράφος στην εφημερίδα ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ της Θεσσαλονίκης, ήταν λόγιος, ερευνητής και ιστορικός. Ύπηρξε ο πρώτος που προσπάθησε να γράψει τη νεότερη ιστορία της Θεσσαλονίκης, αλλά το έργο του παραμένει παραμελημένο από τη σύγχρονη ιστοριογραφική έρευνα. Πριν τον θάνατό του (2-12-1927), δημοσίευσε στην εφημερίδα σε μακροσκελείς συνέχειες πολλά ιστορικά γεγονότα. Η πένα του άγγιξε και την επανάσταση του Ολύμπου στα 1878, η οποία «δεν ηδύνατο να αφήση ασυγκίνητον την Θεσσαλονίκην». Όμως, η σπουδή του να ασχοληθεί με την προδοσία της επανάστασης βρήκε ανταπόκριση και ανταπόδοση από τον Λιτοχωρίτη Ιωάννη Λασπόπουλο, γεωπόνο και πολιτευτή, ο οποίος με επιστολή του στην εφημερίδα εξέφρασε θέσεις και απόψεις για λεπτομέρειες της επανάστασης και προφανώς την αντίθεσή του για το πρόσωπο του καταδότη. Δυστυχώς, η εφημερίδα δεν δημοσίευσε την επιστολή του Λασπόπουλου, παρά μόνον την απάντηση του Γουγούση:

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

«Ο αγαπητός κ. Ιωάννης Λασπόπουλος δια σημειώματός του αποσταλέν προς ημάς δίδει εξηγήσεις τινάς προς τας οποίας είμεθα απολύτως σύμφωνοι, διότι δεν πρόκειται περί του ιδίου ατόμου. Όσον δε αφορά δια μερικής λεπτομερείας τον ευχαριστώ θερμώς. Επειδή όμως η αλήθεια είναι αλήθεια και πρέπει να λέγεται, καλόν θα είναι να γνωρίζωμεν διατί διά το περί ου ενδιαφέρεται πρόσωπον, ως έχομεν τουλάχιστον ακουστά, οι συμπατριώται του είχαν εναντίαν γνώμην και μάλιστα κατεφέροντο πολύ.»

Με αγάπην

Χρ. Γ. Γουγούσης

(ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ 2-11-1927)

Στις σχετικές βιβλιογραφίες με τα επίσημα αρχεία (Αρχεία Στεφάνου Δραγούμη, Απομνημονεύματα Νικολάου Λούση, Προξενικά Έγγραφα) και στις συνθετικές εργασίες των ερευνητών και επιστημόνων που κατέγραψαν την επανάσταση του 1878, ο προδότης παρουσιάζεται ισχνότατα ή συγχέεται ή τέλος γίνονται γι' αυτόν μονάχα νύξεις. Αναμφίβολα, αξιόλογη είναι η συμβολή στη μελέτη του θέματος του Λιτοχωρίτη ιατρού Στάθη Κοψαχείλη, ο οποίος διέσωσε σημαντικά στοιχεία με το άρθρο του: «Πως εξεδικούντο τους προδότης αι γυναίκαί», που είναι καταχωρημένο στο περιοδικό «Κίνηση για το Λιτόχωρο και τον πολιτισμό», αριθμός φύλλου 8, έτος 1997. Αλλά και ο ιστορικός Κώστας Τομανάς παρέχει πληροφορίες για τον προδότη της επανάστασης στο βιβλίο του: «Χρονικό της Θεσσαλονίκης. 1875-1920».

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΟΛΥΜΠΟΥ 1878 (Α')

Η τιμή και ο εορτασμός της επανάστασης δεν είναι κενός τύπος. Απέναντι στις προκλήσεις που απευθύνει η ιστορία, είναι κανόνας συμπεριφοράς και τρόπος ζωής. Καθώς η παγκοσμιοποίηση σήμερα δεν ευρίσκεται απλώς «προ των πυλών» της πόλεως, αλλά «εντός αυτών», με ρεαλισμό, θαρραλέα και τίμια, ειλικρινώς και εντίμως συναγωνιζόμαστε τους προγόνους και πατέρες μας.

Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα ο ρωσικός ιμπεριαλισμός έκαμνε το τεράστιο άλμα από τον Δνεΐστερο ποταμό στη Μεσόγειο θάλασσα, πραγματοποιώντας έτσι το μεγάλο του όνειρο. Τα ρωσικά τηλεβόα και οι κανονιοφόροι έγραψαν τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου στις πύλες της Κωνσταντινούπολης, που δημιουργούσε τη μεγάλη Βουλγαρία μέχρι τον Όλυμπο, πάνω στους ελληνικούς πληθυσμούς της Μακεδονίας και της Θράκης και στα προαιώνια ελληνικά εδάφη. Αλλά οι κάτοικοι του Λιτοχώρου, του Ολύμπου, της Πιερίας, της Μακεδονίας δεν έκαναν επιλογή τυράννων μπροστά στον οθωμανικό ζυγό και στον μεγαλοϊδεατικό ταυτόχρονα πανσλαβισμό. Εξεγέρθηκαν.

Η επανάσταση του 1878 υπήρξε ένα κίνημα, ένας μεγάλος ξεσηκωμός για την επιβίωση του μακεδονικού ελληνισμού, ο οποίος έβλεπε τη σωτηρία του προς μία και μόνη κατεύθυνση: την ένωση με τη μητέρα Ελλάδα.

Από το Λιτόχωρο απλώθηκε η επανάσταση του 1878 σαν τη φλόγα στο δάσος, στα χωριά του Ολύμπου και των Πιερίων, στον Κολινδρό, στη μονή των Αγίων Πάντων, στην περιοχή του Αλιάκμονα, επάνω στο Βίτσι στη Δυτική Μακεδονία, ως πέρα στην Αχρίδα και το Μοναστήρι, σ' όλη τη Μακεδονία και τη Θεσσαλία. Το μικρό ελλαδικό κράτος εξαναγκάστηκε να βγει από την αφάνεια και να αποστείλει βοήθεια προς τον ελληνικό βορρά, παρά τις ισχνές του δυνάμεις. Τη Μακεδονία έσωσε τότε το Συνέδριο του Βερολίνου και η ισορροπία δυνάμεων των μεγάλων και ισχυρών της Δύσεως, στους οποίους έφτασαν οι έγγραφες διαμαρτυρίες των υπόδουλων Ελλήνων και τα θαρραλέα αιτήματα για εθνική ανεξαρτησία.

Η παμμακεδονική επανάσταση μας υπενθυμίζει ότι η επανάσταση εκείνη δεν ήταν κίνημα που στρεφόταν μόνο κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά κυρίως μια σπαρακτική φωνή διαμαρτυρίας και τρόμου εναντίον του ρωσικού ιμπεριαλισμού. Ας μη λησμονούμε, περισσότερο από κάθε άλλη περίπτωση, ότι η ελληνική από καταβολής κόσμου Μακεδονία της σημερινής εποχής, με τα εκατομμύρια του συμπαγούς ελληνισμού της, δεν είναι η Μακεδονία ούτε του 1878, ούτε του 1903.

Στην επανάσταση του Ολύμπου στα 1878, οι κάτοικοι του Λιτοχώρου «έβαλαν το κεφάλι τους στον τορβά» και προτίμησαν να παραμείνουν Έλληνες ή να πεθάνουν τουλάχιστον σαν Έλληνες. Στην εξ ενστίκτου αμύνης επανάσταση οι κάτοικοι του Λιτοχώρου δεν μίλησαν με τη γλώσσα των συμπτώσεων, αλλά με την αποκαλυπτική γλώσσα της ιστορίας τους. Στις νεότε-

ρες γενιές κατέθεσαν ως τεκμήριο την έξοχη προκήρυξη - αγλαΐσμα υψηλού φρονήματος και ήθους - της Προσωρινής Επαναστατικής Κυβέρνησης της Μακεδονίας, υπό τον Ευάγγελο Κοροβάγκο.

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΟΛΥΜΠΟΥ 1878 (Β')

Με αυθόρμητο πνεύμα σύσσωμος ο μακεδονικός ελληνισμός ανταποκρίθηκε στο εγερτήριο σάλπισμα της επανάστασης. Ο λαός της Μακεδονίας, της Πιερίας και του Ολύμπου τον Φεβρουάριο του 1878 άρπαξε την ευκαιρία να αποκαλύψει τη δύναμη, την ωριμότητα και τη θέληση να ανακτήσει, σε πείσμα των ισχυρών της γης, την προ αιώνων καταλυθείσα ελευθερία του. Οι ένδοξοι πρόγονοί μας μαρτύρησαν και ολοκαυτώθηκαν, κράτησαν ανόθευτη και συνεχώς αναθάλλουσα την ελληνικότητα της Μακεδονίας και άνοιξαν τον δρόμο για την ελευθερία της ιερής γης και την αποκατάστασή της στους κόλπους της αθάνατης και αιώνιας μητέρας Ελλάδας.

Με τη συμπαράσταση της ελεύθερης πατρίδας οι πληθυσμοί του Ολύμπου, της Πιερίας, της Μακεδονίας, της Θεσσαλίας και της Ηπείρου εξεγέρθηκαν εναντίον του αιμοσταγούς ζυγού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και ζήτησαν την ένωση με τη μητέρα Ελλάδα. Το Λιτόχωρο πρώτο στη θυσία πυρπολήθηκε ολόκληρο, δημιούργησε παράδοση, καθαγίασε τις διεκδικήσεις και άνοιξε τον δρόμο με τους ηρωισμούς και τις θυσίες των ελληνικών κοινοτήτων. Με την αποφασιστική συμβολή του εθελοντικού σώματος από την ελεύθερη Ελλάδα, που αποβιβάστηκε στην Πλάκα, οι συγκεντρωθέντες αντιπρόσωποι των ελληνικών μακεδονικών κοινο-

τήτων κήρυξαν την ένωση της Μακεδονίας με την Ελλάδα. Ταυτοχρόνως σχηματίστηκε Προσωρινή Κυβέρνηση, η οποία, με τις πολιτικής και στρατιωτικής φύσεως αποφάσεις και ενέργειές της, προέβη στις ενδειγμένες εκδηλώσεις για να συγκινήσει την ευρωπαϊκή κοινή γνώμη. Εξέδωσε προκηρύξεις προς τον μακεδονικό λαό όπου εξηγούσε την αναγκαιότητα του αγώνα και καθιέρωσε επαφή και συνεργασία με την Κεντρική Μακεδονική Οργάνωση Αθηνών για την ενίσχυση της επανάστασης. Προκάλεσε το ενδιαφέρον των μεγάλων δυνάμεων για την αναγνώριση των δικαιών του μακεδονικού ελληνισμού και απηύθυνε έκκληση προς τις ευρωπαϊκές δυνάμεις για την επέμβαση και προστασία.

Εν ονόματι της τιμής, της ελευθερίας και της χριστιανικής πίστης, ο ηρωικός και αντάρτης μητροπολίτης Κίτρους Νικόλαος ύψωσε το λάβαρο της επανάστασης και εμπύχωσε τον σκλαβωμένο λαό να εξεγερθεί, να πολεμήσει τον βάρβαρο κατακτητή και να καταλύσει τον κτηνώδη ζυγό της ημισελήνου. Αφοσιώθηκε απερίσπαστος και ολόψυχα στον υπέρ πίστεως και πατρίδας ιερό αγώνα και αφού εγκατέλειψε την έδρα του για να συμμεριστεί με το ποίμνιό του την άδηλη έκβαση της επανάστασης, δεν δίστασε να παραδώσει στις φλόγες και αυτήν ακόμη τη μητροπολιτική κατοικία στον Κολινδρό, επειδή προτίμησε να μεταβληθεί έτσι σε στάχτη παρά να καταληφθεί και βεβηλωθεί από τον εχθρό.

Μολονότι ο ελληνικός μακεδονικός λαός αγωνίστηκε με ηρωισμό, η επανάσταση απέτυχε στους άμεσους στόχους της. Έθεσε όμως στο Συνέδριο του Βερολίνου, που επακολούθησε μετά τον ρωσοτουρκικό πόλεμο,

τα δίκαια των Μακεδόνων, ώστε να γίνουν αυτά σεβαστά. Συνέβαλε αποφασιστικά στην προβολή και την προώθηση του εθνικού θέματος της Μακεδονίας, άνοιξε τον δρόμο για να λάβουν σάρκα και οστά οι ιεροί πόθοι αιώνων και έγινε το προοίμιο της απελευθέρωσης που επακολούθησε στα 1912.

Τιμή και δόξα στους ήρωες της επανάστασης του Ολύμπου, 1878. Το Λιτόχωρο και οι κάτοικοί του έγιναν ο προμαχών του αγώνα αλλά και η έπαλξη της εξέγερσης για την ελευθερία, τον πολιτισμό και τη χριστιανοσύνη. Το Λιτόχωρο και οι κάτοικοί του επέδειξαν άφθαστους ηρωισμούς και προσέφεραν ολοκαυτώματα στο βωμό της πατρίδας και της τιμής. Και έδωσαν αποδείξεις ότι, παρά τη δουλεία αιώνων, δεν έσβησαν και δεν εξαφανίστηκαν αλλά ζουν και διατηρούν άγρυπνη και διαυγή τη συνείδηση του προγονικού μεγαλείου, ακέραιη τη φυλετική ζωτικότητα και άσβεστη τη φλόγα και το πάθος της ελευθερίας.

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΟΛΥΜΠΟΥ 1878 (Γ')

Η μνήμη στρέφεται με ευγνωμοσύνη στους γενναίους άνδρες της επανάστασης του Φεβρουαρίου του 1878 και τοποθετεί τα ονόματά τους στο πάνθεον των ηρώων του ελληνικού γένους. Ο Ευάγγελος Κοροβάγγος, ενθουσιώδης και ευπαιδευτος, μια από τις ιδανικότερες μορφές του αγώνα, υπήρξε συνεχιστής των διακεκριμένων αγωνιστών της Μακεδονίας και του Ολύμπου. Ήταν πολύ λίγοι για να νικήσουν τόσους πολλούς, ήταν όμως ηθικά πολύ μεγάλοι και έδειξαν, αψηφώντας και προκαλώντας τον θάνατο, ότι οι Έλληνες δεν σκύβουν το κεφάλι στα προστάγματα των Μεγάλων.

Ο νικηφόρος ρωσικός στρατός υπαγόρευσε τις θελήσεις του στον Σουλτάνο και στα πρόθυρα της Κωνσταντινούπολης, με τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, δημιουργούσε τη Μεγάλη Βουλγαρία πάνω σε πληθυσμούς και σε εδάφη ελληνικά, μέχρι τον Αλιάκμονα ποταμό και τον Όλυμπο, περίπου σε ολόκληρη τη Μακεδονία. Όμως, ο μακεδονικός ελληνισμός διαφέντευε την εθνική του ταυτότητα, δεν έκανε επιλογή τυράννων και δίκαια εξεγέρθηκε. Σύντομα στη Μακεδονία ξέσπασαν διαδηλώσεις, ομαδικές διαμαρτυρίες και κινητοποιήσεις που τελικά κορυφώθηκαν σε επανάσταση. Από παντού οι Μακεδόνες έστελναν υπομνήματα διαμαρτυρίας, τονίζοντας ότι αυτοί, τα παιδιά τους και οι

πατέρες τους είναι Έλληνες και δεν πρόκειται ν' αλλάξουν ταυτότητα.

Στο Λιτόχωρο σηκώθηκε ψηλά η σημαία της λευτεριάς, σχηματίστηκε Προσωρινή κυβέρνηση, η φλόγα της εξέγερσης έγινε φωτιά και στην πρώτη γραμμή μπήκε το ράσο της Ορθοδοξίας με τον Επίσκοπο Κίτρος Νικόλαο. Τη φλόγα της επανάστασης οι Μακεδόνες την έθρεψαν με πολύ αίμα και θυσίες. Κατακάηκε το Λιτόχωρο, ο Κολινδρός πυρπολήθηκε, στο μοναστήρι των Αγίων Πάντων έγινε ολοκαύτωμα, από τον Όλυμπο και τα Πιέρια μέχρι τη Θεσσαλία και τη Δυτική Μακεδονία, σε ολόκληρη τη Μακεδονία, ο ελληνισμός έγραφε νέες σελίδες αγώνων. Αν και η βοήθεια από την ελεύθερη Ελλάδα ήταν μικρή και σπασμωδική, η θυσία τους δεν υπήρξε μάταιη. Στο Συνέδριο του Βερολίνου ακυρώθηκε η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου.

Αυτό είναι το μήνυμα της επανάστασης του Ολύμπου. Είναι μια διακήρυξη γραμμένη με αίμα περί της αμετάθετης απόφασης των Μακεδόνων, όχι μόνο να μην επιτρέψουν στους σφετεριστές να επιβουλευθούν την ελληνικότητα της Μακεδονίας, αλλά και να επιτύχουν την απελευθέρωσή τους από τον τουρκικό ζυγό, την οποία δεν πέτυχαν παρά την αποφασιστική και ευρύτατη συμμετοχή τους στον αγώνα της εθνικής παλιγγενεσίας του 1821. Είναι, επίσης, μια απάντηση στους πλαστογράφους της ιστορίας ότι στη σημερινή ελληνική Μακεδονία τα σύνορά της εκτείνονται μέχρι του σημείου όπου φωτεινά, αδιάσειστα, εύγλωττα και ωραία στέκονται τα μνημεία του από αιώνων ελληνικού πολιτισμού της χώρας αυτής.

Όταν τον Φεβρουάριο του 1878 στον Όλυμπο οι πρόγονοί μας άδραξαν ξανά τα όπλα για τη λευτεριά, γνώριζαν καλά ότι δεν αρκούσε η εξέγερσή τους για να ξεσκλαβωθούν. Το Λιτόχωρο δεν κέρδισε τη λευτεριά του, όμως δεν έχασε και την ταυτότητά του, έμεινε όρθιο, το τουφέκι του δεν έπαψε να αντιλαλεί στο βουνό των αρχαίων θεών και των Μουσών, συνέχισε να μάχεται, έως ότου ήρθε το πλήρωμα του χρόνου - η απελευθέρωση του 1912. Το Λιτόχωρο κράτησε στο καντήλι του άσβεστη τη φλόγα της Ελλάδας και διατήρησε ευλαβικά την εθνική του μνήμη. Η ταυτότητα του σκοπού των αγώνων στα 1878,σφυρηλάτησε τον δεσμό ιστορικής ενότητας και συνέπειας μέχρι τις μέρες μας. Χρέος μας να τον κρατήσουμε και να τον συνεχίσουμε.

Η ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ 1878 ΚΑΙ Ο ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΚΙΤΡΟΥΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ

(Το άρθρο που ακολουθεί είναι δημοσιευμένο στο έντυπο ΟΡΘΟΔΟΞΟΣ ΕΠΙΣΤΑΣΙΑ, Μάρτιος 1967, έτος ΙΓ', αριθμός φύλλου 147, περιοδικόν όργανον της Ιεράς Μητροπόλεως Κίτρους. Έχει πλήρη τίτλο «Δια την ολοκλήρωσιν της εθνικής παλιγγενεσίας. Η Μακεδονική Επανάστασις του 1878 και ο επίσκοπος Κίτρους Νικόλαος. Εξ αφορμής προσφάτου εορτασμού εις το Λιτόχωρον» και συντάκτης του είναι ο Εμμανουήλ Γ. Πρωτοψάλτης, καθηγητής της Παντείου Σχολής Πολιτικών Επιστημών. Το κείμενο συνοδεύεται από εικόνα όπου ο Κίτρους Νικόλαος, εν μέσω οπλαρχηγών, ευλογεί τον αγώνα.

Η εργασία του Εμμ. Πρωτοψάλτη διακρίνεται για τη γλαφυρότητα του λόγου, τον πλούτο των διανοημάτων και τον μορφωτικό του χαρακτήρα. Είναι η δική του απότιση φόρου τιμής σ' εκείνους που άδραξαν τα όπλα και πολέμησαν για την ελευθερία της Μακεδονίας.)

Ο μακροχρόνιος και πολυαίμακτος αγών του '21 έδωσε την ελευθερία σ' ένα μικρό μόνο κομμάτι του ελληνικού χώρου. Ο ελληνικός λαός έστερξε προσωρινά τα ελάχιστα, που του επεδίκασαν οι προστάτιδες Μεγάλες Δυνάμεις, αλλά δεν έκλεισε ποτέ τους λογαριασμούς του με τον βάρβαρο, τον απολίτιστο κατακτητή. Κι εμπνεόμενος από την αθάνατη, τη ζωντανή πάντα

Μεγάλη Ιδέα, αναζητούσε ευκαιρίες, για ν' απλώση τα κουτσουρεμένα ελληνικά σύνορα προς τον βορρά και προς την ανατολή, όπου βασανισμένοι ομογενείς περίμεναν επί χρόνια και χρόνια με βαρύ πένθος στη καρδιά ν' αναπνεύσουν ελεύθερα, να γίνουν κυρίαρχοι στη γη των πατέρων τους. Η μικρή Ελλάδα πάλευε, σαν τον Διγενή, να ξαναπάρη την κληρονομιά της, κουραζόταν, ξαπόσταινε και ξανάρχιζε, αδύνατη στα υλικά μέσα, αδάμαστη στο θάρρος της, αναζητώντας το δίκιο της, όπως τότε, όπως τώρα, όπως πάντα... Μ' αυτό το πνεύμα, με το πνεύμα της Μεγάλης Ιδέας, άναψαν οι επαναστάσεις του 1854, του 1856, του 1878...

Η επανάσταση του 1878 είναι έργο του ασίγαστου έρωτα του ελληνικού λαού για την απελευθέρωση των υποδούλων. Τα πατριωτικά σωματεία της Αθήνας, η «Εθνική Άμυνα» και η «Αδελφότης», που από καιρό δούλευαν για να υποβοηθήσουν τον αγώνα των υποδούλων αδελφών μας, ενώθηκαν κι εσχημάτισαν Κεντρική Επιτροπή υπό την προεδρία του εξόχου νομοδιδασκάλου Παύλου Καλλιγιά. Σκοπός τους ήταν να υποβοηθήσουν με υλικά μέσα, μ' εθελοντάς και με κάθε λογής ηθική και υλική ενίσχυση τους υποδούλους αδελφούς της Ηπείρου, της Θεσσαλίας και της Μακεδονίας, που βρίσκονταν σ' επαναστατικόν αναβρασμό, αναμένοντας μια δίκαιη λύση του ελληνικού ζητήματος από το συνέδριο του Βερολίνου.

Από το Γενάρη του 1878 άρχισαν οι επαναστατικές εκδηλώσεις στις τρεις υπόδουλες επαρχίες. Για μια ακόμη φορά τα παιδιά της ελεύθερης Ελλάδος μαζί με τα σκλαβωμένα ελληνόπουλα έχυσαν το αίμα τους, για να ποτίσουν την αιματοβαμμένη ελληνική γη.

*Για ποιον κεντάς το φλάμπουρο, μη το κεντάς για μένα;
Σύρε κι' ορκίσου στο Χριστό κι' έλα να σου το δώσω.
Εμπήκαν εις την εκκλησιά κι' ωρκίσθηκαν τ' αδέρφια,
αρματωμένα πήρανε το δρόμο του καθένα.
Ο Θεσσαλός στο Δομοκό, στην Άρτα ο Ηπειρώτης,
ο τρίτος ο καλύτερος μακριά στον Πλαταμώνα.*

Η επανάσταση στη Μακεδονία στα 1878 δεν κράτησε πολύ. Ήταν σαν μια φλόγα μοναχή. Αλλά η ανταύγειά της φώτισε κάποιες ηρωικές μορφές, που θυμίζουν ίσια τους αδάμαστους άνδρες του '21, μορφές που θα μείνουν αθάνατες στην ιστορία των εθνικών μας αγώνων. Πρώτος ανάμεσα τους ο Δεσπότης, ο Κίτρος Νικόλαος Λούσης. Ο λαμπρός αυτός κληρικός κατήγετο από την Στενήμαχο. Είχε έξοχη μόρφωσι, υψηλά πατριωτικά φρονήματα και ήταν αφιερωμένος στην επαναστατική ιδέα με αληθινή αυταπάρνησι. Μαζί με τους άλλους πατριώτας προετοίμαζε το πνεύμα του λαού της επαρχίας του για το επαναστατικό ξεσηκωμα υπό την αρχηγία του αρματολού Βαγγέλη Χοστέβα. Η ίδια προεργασία είχε γίνει και σ' άλλες γειτονικές περιοχές, στη Βέροια, στη Νάουσα, στην Κατερίνη, στο Λιτόχωρο, στον Πλαταμώνα, που είχε επίσης εμπνευσμένο δεσπότη, τον Αμβρόσιο Κασσάρα.

Η επανάσταση στη Μακεδονία άρχισε στις 16 Φεβρουαρίου. Την νύχτα εκείνη έφτασαν στην Πλάκα του Λιτοχώρου τα βαποράκια «Ύδρα» και «Βυζάντιον» με τους 450 Μακεδόνας κι' άλλους εθελοντάς από το Ξηροχώρι και την Αταλάντη, υπό την αρχηγία του λοχαγού Κ. Δουμπιώτη. Κοντά στο Δουμπιώτη κι' άλλοι στρατιωτικοί, μερικοί με παλιά ένδοξα ονόματα, όπως ο Λάζος, ο Γ. Ζαχείλας, ο Ν. Βλαχάβας. Περισσότερο από όλους διακρίθηκε στο επαναστατικό εκείνο επει-

σόδιο της Μακεδονίας ο Μιλτιάδης Αποστολίδης Αλέξιμος, που είχε λάβει μέρος και στους επαναστατικούς αγώνες της Κρήτης.

Οι επαναστάτες προχώρησαν ανεμπόδιστα στο Λιτόχωρο, όπου συνέστησαν και προσωρινή κυβέρνηση με πρόεδρο τον έμπορο και πρόκριτο του Λιτοχώρου Ευάγγελο Κοροβάγγο. Στην προσωρινή αυτή κυβέρνηση προστέθηκε ως μέλος κι' ο Επίσκοπος Κίτρους Νικόλαος, ο οποίος ανέλαβε την ανώτερη διεύθυνση των επαναστατικών ενεργειών στην επαρχία του ως αντιπρόσωπος της κυβερνήσεως. Ύστερα από λίγο παραδόθηκε στους επαναστάτας το φρούριο του Πλαταμώνα.

Δεν πρόκειται να γράψουμε εδώ την ιστορία της Μακεδονικής αυτής επανάστασεως, ούτε να κρίνουμε τις ενέργειες των πολιτικών και των στρατιωτικών προσώπων, που με πολύν πατριωτισμό επεχείρησαν τον άνισον εκείνον αγώνα. Θα εκθέσω μονάχα ένα επεισόδιο της επανάστασεως αυτής, που αναφέρεται στον Δεσπότη του Κίτρους, επεισόδιο ενδεικτικό της μεγαλοφροσύνης και της αυτοθυσίας του μεγάλου εκείνου κληρικού.

Όταν αποβιβάσθηκε το σώμα του Κ. Δουμπιώτη στο Λιτόχωρο, ο άγιος Κίτρους, που είχε έδρα του τον Κολινδρό, έλαβε ρητές οδηγίες να ξεσηκώση τα χωριά του μιαν ώρα νωρίτερα. Συνεννοήθηκε αμέσως με τον φίλο του οπλαρχηγό Βαγγέλη Χοστέβα, ο οποίος έστειλε στον Κολινδρό 200 όπλα με τα ανάλογα πολεμοφόδια κι' εμοίρασε άλλα 300 στους Αρβανιτόβλαχους ανάμεσα Κίτρους και Πάλιανης. Το βράδυ της 20 Φεβρουαρίου μπήκε στον Κολινδρό ο καπετάν Χοστέβας με 120 άνδρες και, αφού εξουδετέρωσε τη μικρή αστυνομική

δύναμι, εκήρυξε την επανάστασι κι' εγκατεστάθηκε στο χωριό. Την επομένη μέρα ο Δεσπότης μοίρασε τα όπλα στους Κολινδρινούς κι' εκάλεσε τους κατοίκους των γύρω χωριών να μαζευτούν στον Κολινδρό. Στο μήνυμα του Δεσπότη υπάκουσαν πρόθυμοι όλοι οι χωρικοί από το Ελευθεροχώρι, την Καστανιά, τη Ραδαΐνη, τη Βούλτσιστα, το Νεόκαστρο, τη Μελίκη, γιατί όλα τα πολεμικότατα χωριά της επαρχίας Κίτρους ήσαν μνημένα από καιρό κι' είχαν δεχθή μ' ενθουσιασμό την επανάστασι.

Στις 22 Φεβρουαρίου, το μεγαλύτερο μέρος των κατοίκων του Κολινδρού μαζί με πολλούς επαναστάτας από τα γειτονικά χωριά, έχοντας επί κεφαλής τον Δεσπότη, βγήκε σε μία θέση εξοχική, κι' εκεί ο Επίσκοπος Νικόλαος, περιστοιχούμενος από τους οπλοφόρους, ευλόγησε και ύψωσε την επαναστατική σημαία κι' εξητρωκραύγασε μαζί με το στρατό και το λαό υπέρ της ελευθερίας της Μακεδονίας και της ενώσεως με την Ελλάδα.

Η εξέγερσις είχε στην αρχή γενική επιτυχία, το φρόνημα του λαού ήταν υψηλό και πολλοί Τουρκαλβανοί, εγκατεστημένοι εκεί από χρόνια, εξήτησαν να υποταχθούν, ακούοντας μάλιστα ότι ανάμεσα στους επαναστάτας υπήρχαν και από την Ελλάδα βασιλικά στρατεύματα.

Όταν όμως έφθασε η πληροφορία ότι μεγάλη τουρκική δύναμις με πυροβολικό ξεκίνησε από τη Θεσσαλονίκη δια θαλάσσης, για να κτυπήσει τους επαναστάτας, ο Επίσκοπος με τον καπετάν Χοστέβα αποφάσισαν να εγκαταλείψουν τον Κολινδρό, που δεν ήταν θέσις οχυρή, και, σέρνοντας και τα γυναικόπαιδα, έπιασαν την

οχυρή θέσι των Αγίων Πάντων, δυόμιση περίπου ώρες έξω από το χωριό.

Αλλά πριν ν' αφήση την έδρα του ο Κίτρος Νικόλαος απετόλμησε μιαν ενέργεια, που θυμίζει ίσια τους μεγάλους κληρικούς του '21. Η μητρόπολις του ήταν μεγάλο και οχυρό κτίριο, με προαύλιο και ψηλό περιτείχισμα κι' ήταν ακόμη γεμάτη από έπιπλα και από σκεύη. Για να μην πέση στα χέρια των Τούρκων, της έβαλε αδιάστακτα φωτιά. Ο ίδιος ο Δεσπότης σε μια έκθεσί του, που εδημοσίευσε στο θαυμάσιο βιβλίο του ο Μιλτιάδης Σεϊζάνης (Αθήναι 1878) περιγράφει το γεγονός αυτό με τα παρακάτω λόγια:

«Μετά μίαν ώραν η επισκοπή και το περιεχόμενον παρίστων μεγαλοπρεπές θέαμα, καταβιβρωσκόμενα υπό του πανδαμάτορος πυρός. Μεγαλοπρεπές όντως μοι εφάινετο, όπως έβλεπον αυτό, ιστάμενος μετά την εκ του χωρίου έξοδον εις ύψωμα τι, δέκα λεπτά της ώρας απέχον, διότι εγώ μεν ήμην κατειλημμένος υπό ιερού ενθουσιασμού, ενόμιζον δε ότι τούτο θέλει διεγείρει τους επαναστάτας και έτι μάλλον συντείνει εις το να σχηματίσωσι την ιδέαν, ότι δεν έχομεν πλέον σκοπόν να επανέλθωμεν εις τα χωρία και εις τας οικίας ημών, αν δεν ελευθερωθώμεν, όταν δ' ελευθερωθώμεν, ευκόλως κτίζομεν νέας οικίας».

Η ενέργεια αυτή του Επισκόπου Κίτρος θυμίζει τις οδηγίες, που έστειλε το φθινόπωρο του 1822 ο Ουγγροβλαχίας Ιγνάτιος στους οπλαρχηγούς της Αιτωλοακαρνανίας, όταν τους επέζαν ασφυκτικά οι Τουρκαλβανοί:

«Η γνώμη μου είναι να ερημώση τόσον το Κάρλελι, όσον και αι χώραι, αν, ο μη γένοιτο, δεν ημπορέ-

σητε να σπρώξετε και αποδιώξετε τον εχθρόν με φανεράν δύναμιν. Καλύτερα σκορποχώρι παρά τουρκοχώρι... Φωτιά εις την ανάγκην και βία να φεύγουν οι κάτοικοι εις τους λόγγους, εις τα βουνά... και να μην εύρη ο εχθρός ψυχήν ζώσαν, αν εμβή εις τον τόπον σας».

Η επανάστασις στη Μακεδονία κατρακύλησε γρήγορα, όπως άλλως τε συνέβη και στην Ήπειρο και στη Θεσσαλία. Το εθελοντικό σώμα του Κ. Δουμπιώτη μετά την μάχη των Βολιανών αναγκάστηκε να εγκαταλείψη την Μακεδονική γη και να τραπή προς τη Θεσσαλία. Ο Επίσκοπος Κίτρους όμως μαζί με τον καπετάν Χοστέβα κι' άλλους τοπικούς οπλαρχηγούς συνέχισαν ακόμη τον αγώνα τους. Μετά τη μάχη στο μοναστήρι των Αγίων Πάντων, κατά την οποίαν οι επαναστάτες αντιμετώπισαν πολλαπλάσιες δυνάμεις, αναγκάστηκαν όλα τα επαναστατικά τμήματα να περάσουν τα χιονισμένα Πιέρια και να καταφύγουν στη Θεσσαλία, όπου έμελλε να κλείση η επανάστασις αυτή του 1878. Παρά ταύτα, το φρόνημα του υπόδουλου Ελληνισμού διατηρήθηκε υψηλό, ακμαιότατο, καθώς διατηρήθηκε αμείωτος κι' ο ζήλος του για την ελευθερία. Ουδέ είναι το φαινόμενο ανεξήγητο, όταν ξέρουμε ποίοι δάσκαλοι εφώτιζαν το υπόδουλο έθνος και ποιοι κληρικοί ήσαν οι πνευματικοί του οδηγοί.

